

IDENTITEITSVERSTERKING DOOR BEELDENDE THERAPIE

Inventariserend praktijkonderzoek naar de inzet van beeldende therapie gericht op identiteitsversterking bij adolescenten en volwassenen met een zwak identiteitsbesef

Student: Annemarie Verhoeff
Studentnummer: 1215096

Praktijkonderzoek in kader van afstuderen
Creatieve Therapie Beeldend
Social Work
Hogeschool Utrecht

Beoordelaar: Gemmy Willemars
Consulent: Bettina Hermelink
Februari 2008 - Mei 2008

Voorwoord

“Wie ben ik?

Waar houd ik van? Wat vind ik belangrijk? Wat kan ik? Wat zegt mijn gevoel? Wat is mijn mening en waar sta ik voor? Wie zijn mijn echte vrienden? Hoe zie ik de toekomst?

Het zijn vragen die op een ieder van ons wel eens afkomen en betrekking hebben op onze identiteit.

Tijdens mijn therapiestage in het derde studiejaar van de opleiding creatieve therapie, merkte ik dat dergelijke vragen bij veel volwassen psychiatrische cliënten onopgelost waren. Sommigen stonden te weinig stil bij deze vragen, anderen hadden op dergelijke vragen alleen onduidelijke of verwarrende antwoorden. Bij de GGZ-instelling waar ik stage liep werd deze onzekerheid met betrekking tot de eigen identiteit behandeld in een beeldend therapeutische module ik-versterking. In die groep zag ik dat uit het zwakke identiteitsbesef bij veel cliënten ook andere problemen voortkwamen. Bijvoorbeeld somberheid en minderwaardigheidsgevoelens. Langzaam maar zeker groeide mijn interesse voor dit onderwerp.

Toen ik mij beraadde op de vraag waarover ik mijn afstudeeronderzoek zou gaan doen, gaf mijn stagebegeleidster aan dat haar module ik-versterking vooral gebaseerd was op haar ervaringskennis en dat een nadere onderbouwing wenselijk was. Omdat ik het zelf ook een interessant onderwerp vind, heb ik toen besloten mijn onderzoek te richten op beeldende therapie met als doel identiteitsversterking.

Het bleek pittig om binnen de beperkte tijd van vier maanden een onderzoek vanuit het niets op te zetten en uit te voeren. Sowieso kostte het eerst veel tijd om het onderzoeksonderwerp af te bakenen. Want al snel bleek het gebruik van de term identiteit in de literatuur alle eenduidigheid te missen. Daarnaast was er in de vakliteratuur nauwelijks iets te vinden over dit onderwerp. Uiteindelijk is het toch gelukt een onderzoeksopzet te maken en therapeuten te vinden die bereid waren inzicht te geven in hun werkwijze. Het is waarschijnlijk overbodig om te noemen, maar het was voor mij heel interessant en leerzaam om middels hun behandelmodules en werkdocumenten kennis te nemen van hun praktijkervaringen.

In dit voorwoord wil ik tot slot een aantal mensen te bedanken die heel belangrijk zijn geweest voor het totstandkomen van dit onderzoek.

Mijn dank gaat allereerst uit naar mijn onderzoeksconsulent Bettina Hermelink. Hartelijk bedankt voor alle bereidheid om steeds weer energie en tijd te steken in het beantwoorden van al mijn vragen.

Ik bedank ook Hans van Keken die, hoewel niet mijn onderzoeksconsulent, wel bereid was in de beginfase mee te denken over de opzet van het onderzoek.

Heel veel dank ook aan alle therapeuten die aan dit onderzoek hebben meegewerkt; Liesbeth Nijssse, Jeanet Geelhoed, Brigit Siskens, Wil Gerritsen, Klaske van Laar, Marjanne van de Voorde en Madeleine de Vilder.

Ook mijn feedbackgroep, Annika Dijkstra, Nancy van den Ende en Melissa van der Horst wil ik hartelijk bedanken voor het meedenken over de opzet en uitvoering van mijn onderzoek. Evenals Jaïke Roza die mij ook dikwijls een luisterend oor bood.

Zeker niet de minste dank gaat uit naar mijn ouders en zus voor het geduld, hun luisterend oor en de ondersteuning die zij boden gedurende het hele onderzoeksproces. Met name wil ik mijn zus, Lia bedanken voor alle tijd en energie die ze heeft gebruikt om het onderzoek inhoudelijk van feedback te voorzien.

Voorwoord	2
Inleiding	5
Hoofdstuk 1 Vooronderzoek (I)	7
Wat versta ik in dit praktijkonderzoek onder 'identiteit, zwak identiteitsbesef en identiteitsversterking?	7
1.1 Inleiding	7
1.2 Identiteit	7
1.3 Zwak identiteitsbesef	8
1.4 Identiteitsversterking	8
1.5 Kanttekening	8
Hoofdstuk 2 Vooronderzoek (II)	9
Wat is er binnen de vakliteratuur te vinden t.a.v. beeldende therapie met als doel identiteitsversterking?	9
2.1 Inleiding	9
2.2 Artikelen	9
2.3 Boeken	9
2.4 Onderzoeken/scripties van studenten	10
2.5 Modules en/of werkdocumenten uit de praktijk	10
2.6 Conclusies Vooronderzoek (II)	10
Hoofdstuk 3 Onderzoeksontwerp	11
Verantwoording van de gevolgde onderzoeksmethode	11
3.1 Doelstelling van dit onderzoek	11
3.2 Onderzoeksmethode	11
3.3 Databronnen	12
3.4 Dataverzamelingstechnieken en dataverwerkingsmethode	13
Hoofdstuk 4 Resultaten en conclusies deelvraag 1	15
Wat staat er in de beeldend therapeutische behandelmodules beschreven over het kader waarin de beeldend therapeuten hun beeldende werkvormen in hun identiteitsversterkende behandeling aanbieden?	15
4.1 Inleiding	15
4.2 Beschrijving per behandelmodule	15
4.3 Vergelijking van de verschillende behandelmodules	18
4.4 Conclusies	20
Hoofdstuk 5 Resultaten en conclusies deelvraag 2	22
Welke thema's hanteren de verschillende beeldend therapeuten in hun identiteitsversterkende behandelmodules?	22
5.1 Inleiding	22
5.2 Inventarisering en categorisering van de thema's	22
5.3 Kenmerken t.a.v. themagebruik per behandelmodule	25
5.4 Vergelijking van het themagebruik in de behandelmodules	27
5.5 Conclusies	27
Hoofdstuk 6 Resultaten en conclusies deelvraag 3	28
Welke soorten beeldende werkvormen bevatten de behandelmodules die de beeldend therapeuten gebruiken in hun identiteitsversterkende behandeling?	28
6.1 Inleiding	28
6.2 Soorten beeldende werkvormen	28
6.3 Soorten beeldende werkvormen per module	30
6.4 Vergelijking van de soorten beeldende werkvormen in de verschillende behandelmodules	34
6.5 Conclusies	36

Hoofdstuk 7 Resultaten en conclusies deelvraag 4	37
Wat valt er uit de beeldend therapeutische behandelmodules op te maken over de (soorten) beeldende materialen die de beeldend therapeuten inzetten in hun identiteitsversterkende behandeling?	37
7.1 Inleiding	37
7.2 Inventarisatie ingezette materialen	37
7.3 Kenmerken materiaalinzet per behandelmodule	39
7.4 Vergelijking van de materiaalinzet in de verschillende modules	41
7.5 Conclusies	43
Hoofdstuk 8 Eindconclusie/beantwoording hoofdvraag	44
Op welke wijze wordt bij volwassenen en adolescenten met identiteitsproblemen beeldende therapie ingezet ten behoeve van identiteitsversterking zoals naar voren komt in geschreven behandelmodules?	44
8.1 Inleiding	44
8.2 Eindconclusie	44
Hoofdstuk 9 Discussie	47
Wat is de betrouwbaarheid, validiteit, representativiteit, bruikbaarheid en controleerbaarheid van dit onderzoek?	47
9.1 Inleiding	47
9.2 Betrouwbaarheid	47
9.3 Validiteit	47
9.4 Representativiteit	47
9.5 Bruikbaarheid	47
9.6 Controleerbaarheid van dit onderzoek	48
Hoofdstuk 10 Aanbevelingen	49
Tot welke aanbevelingen leidt dit onderzoek?	49
10.1 Inleiding	49
10.2 Aanbevelingen voor de praktijk	49
10.3 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	50
Geraadpleegde literatuur	51
Bijlagen	52
Bijlage 1: Analysegegevens soorten beeldende werkvormen	52
Bijlage 2: Member checking en aanvullende vragen	56

Inleiding

Dit verslag is een weergave van het onderzoek wat ik in het kader van mijn afstuderen heb opgezet en uitgevoerd. Het onderzoek richt zich op beeldende therapie ten behoeve van identiteitsversterking bij volwassenen en adolescenten. Dit onderwerp komt voort uit mijn therapiestage in het derde studiejaar. Tijdens deze stage bij 'De Fontein', een vestiging van de landelijke GGZ-instelling Eleos, had ik binnen de kortdurende klinische behandeling van volwassenen te maken met cliënten met een verscheidenheid aan psychiatrische problematieken (angststoornissen, stemmingsstoornissen, persoonlijkheidsstoornissen etc.). Ondanks deze verscheidenheid, is er bij velen ook een overeenkomstig probleem zichtbaar. Namelijk het gebrek aan identiteitssterkte, in de DSM IV wordt dit probleem omschreven als 'identiteitsprobleem'. Veelal hebben deze cliënten een onduidelijk en negatief beeld van zichzelf. Ze zijn onzeker over wat ze kunnen en weten niet wat ze willen, vinden of wat ze voelen. Ze zijn dikwijls gewend om te leven volgens verwachtingen en verlangens van anderen. Daardoor hebben ze onvoldoende stilgestaan bij wie ze zelf zijn en willen zijn en heeft menig een het gevoel weinig of niets waard te zijn.

Mijns inziens vormt dit gebrek aan identiteitssterkte bij veel cliënten een basisprobleem waar veel andere problemen mee samenhangen. In deze mening sta ik niet alleen. Onder andere enkele vaktherapeuten bij Eleos delen deze mening met mij. Samen met hen acht ik het van belang dat er een meer gefundeerde behandeling wordt ontwikkeld gericht op deze problematiek. Bij de Fontein wordt het zwakke identiteitsbesef met name behandeld binnen de beeldend therapeutische module ik-versterking. Deze behandelmodule is gebaseerd op de ervaringskennis van de betreffende therapeut. Een nadere onderbouwing van het therapeutisch handelen ontbreekt echter, terwijl dit in de huidige tijd voor de vaktherapeut wel een vereiste is. Het gemis van deze onderbouwing is daarom een probleem voor de vaktherapeut evenals voor de cliënt naar wie de kwaliteit van de behandeling in de huidige situatie onvoldoende gewaarborgd is.

Om tegemoet te komen aan de eis van onderbouwing en de kwaliteit van de behandeling aan de cliënten zoveel mogelijk te kunnen waarborgen, is onderzoek nodig. Daarom wil ik als eerste stap in die richting een inventariserend onderzoek uitvoeren naar de manier waarop verschillende beeldend therapeuten bij volwassenen en adolescenten aan het doel 'identiteitsversterking' werken.

Vooronderzoek naar wat er in de vakliteratuur¹ bekend is over vaktherapie en identiteitsversterking leverde erg weinig informatie op. Een enkele keer was het doel 'identiteitsversterking' onderdeel van een behandeling gericht op een specifieke psychiatrische stoornis, maar dit doel was vrijwel nooit het uitgangspunt van de behandeling. Uit ondermeer bel- en mailcontact met verschillende vaktherapeuten² bleek dit doel in de praktijk wel geregeld uitgangspunt van de behandeling te zijn. Ik ontving enkele behandelmodules of werkdocumenten van identiteitsversterkende behandelingen. Het zijn veelal geen compleet uitgewerkte modules, maar beschreven beeldend therapeutische werkvormen die de therapeuten in hun identiteitsversterkende behandeling inzetten.

Omdat er in de vakliteratuur zo weinig over dit onderwerp te vinden is, terwijl er in de praktijk allerlei kennis aanwezig blijkt te zijn, zal mijn praktijkonderzoek bestaan uit een analyse van de verzamelde behandelmodules/ werkdocumenten uit de praktijk. Om interpretatiefouten te voorkomen zal ik mijn eerste resultaten voorleggen aan de betreffende beeldend vaktherapeuten. Uiteindelijk wil ik zo komen tot een bundeling en analyse van de praktijkkennis over het onderwerp beeldende therapie gericht op identiteitsversterking bij volwassenen en adolescenten.

Bovenstaande probleemstelling leidt tot de volgende hoofdvraag van dit onderzoek:

- *Op welke wijze wordt bij volwassenen en adolescenten met identiteitsproblemen*
- *beeldende therapie ingezet ten behoeve van identiteitsversterking zoals naar voren komt in*
- *geschreven behandelmodules³?*

¹ O.a. alle jaargangen van het Tijdschrift voor Creatieve Therapie evenals het Tijdschrift voor Vaktherapie.

² O.a. J. Geelhoed, B. Siskens, G. Bruggert, K. van Laar, M. van de Voorde, W. Gerritsen, J. Hultink, M. Wientjes en anderen.

³ De term 'geschreven behandelmodules' hanteer ik in dit onderzoek heel ruim. Zie daarvoor Hoofdstuk 3 onder het kopje databronnen.

Onderzoeksverslag: Identiteitsversterking door Beeldende Therapie

Om tot een antwoord op de hoofdvraag te komen, heb ik de volgende deelvragen geformuleerd:

•*Deelvraag 1: Wat staat er in de beeldend therapeutische behandelmodules beschreven over het kader waarbinnen de beeldend therapeuten hun beeldende werkvormen in hun identiteitsversterkende behandeling aanbieden?*

Toelichting: Bij 'kader waarbinnen' gaat het hier onder andere om de opbouw van de sessies, behandelvisie, in- en uitstroomregeling, de persoon (therapeut of cliënt) die de keuze van de werkvormen bepaalt etc.

•*Deelvraag 2: Welke thema's hanteren de verschillende beeldend therapeuten in hun identiteitsversterkende behandelmodules?*

Toelichting: Onder het begrip 'thema's' versta ik de onderwerpen die de verschillende therapeuten in hun identiteitsversterkende behandeling naar voren laten komen. Bijvoorbeeld: gevoelens, relaties, wensen, etc.

•*Deelvraag 3: Welke soorten beeldende werkvormen bevatten de behandelmodules die de beeldend therapeuten gebruiken in hun identiteitsversterkende behandeling?*

Toelichting: Onder 'soorten werkvormen' versta ik de onderscheiding die Ellen Budde maakt in haar boek 'Wat woorden niet kunnen zeggen' (Budde, 2000). Bijvoorbeeld geleide fantasie, groeps-, of symbolische opdrachten etc.

•*Deelvraag 4: Wat valt er uit de beeldend therapeutische behandelmodules op te maken over de (soorten) beeldende materialen die de beeldend therapeuten inzetten in hun identiteitsversterkende behandeling?*

Toelichting: Ik ga hier in op de beeldende materialen die de verschillende beeldend therapeuten zoal inzetten en zoek naar mogelijke verbanden. Bijvoorbeeld een verband tussen materiaalinzet en thema etc.

Met de antwoorden op deze vier deelvragen wil ik de reeds genoemde hoofdvraag van dit praktijkonderzoek beantwoorden.

De opbouw van dit verslag is als volgt:

In Hoofdstuk 1 beschrijf ik een gedeelte van mijn vooronderzoek. Ik geef daar een toelichting op mijn onderzoeksonderwerp door nader in te gaan op de termen identiteit, zwak identiteitsbesef en identiteitsversterking. Hoofdstuk 2 gaat in op een ander deel van mijn vooronderzoek, namelijk de oriëntatie op wat er in de vakliteratuur bekend is over het onderzoeksonderwerp. Nadat in deze inleiding de probleemstelling, hoofd- en deelvragen van dit onderzoek al aan de orde zijn gekomen, ga ik in hoofdstuk 3 verder in op het onderzoeksonderwerp. Daar worden onder andere de onderzoeksmethode, databronnen, dataverzamelingstechnieken en dataverwerkingmethode beschreven. In hoofdstuk 4, 5, 6 en 7 beschrijf ik mijn onderzoeksresultaten en formuleer ik een antwoord op de in deze inleiding genoemde deelvragen. Bij alle deelvragen geef ik onder andere inzicht in de kenmerken van de afzonderlijke modules. Maar ik geef ook een beschrijving van de resultaten die naar voren komen, als ik de modules naast elkaar leg. Hoofdstuk 8 bevat de eindconclusie. Ik geef dan op basis van de eerder beschreven antwoorden op de deelvragen een antwoord op de hoofdvraag. In hoofdstuk 9 beschrijf ik hoe ik tegen het onderzoek aankijk en ga ik onder andere in op de betrouwbaarheid en de validiteit van het onderzoek. Daarna volgt hoofdstuk 10 waarin ik enkele aanbevelingen geef die uit dit onderzoek voortvloeien. De analysegegevens die inzichtelijk maken hoe ik tot mijn conclusies van de inzet van soorten beeldende werkvormen ben gekomen, heb ik als bijlage toegevoegd. Ook de aanvullende vragen die ik bij de member checking heb gesteld, zijn als bijlage bij dit onderzoek opgenomen.

Wat versta ik in dit praktijkonderzoek onder 'identiteit, zwak identiteitsbesef en identiteitsversterking'?

1.1 Inleiding

De voorkant van dit onderzoeksverslag, het voorwoord en ook het inleidende hoofdstuk maakten het al duidelijk: dit onderzoek gaat over beeldende therapie gericht op identiteitsversterking. Veel mensen zullen wanneer zij de term 'identiteitsversterking' lezen wel een idee hebben waarover het in dit onderzoek gaat. De meeste mensen vullen dit begrip echter op hun eigen manier in waardoor de inhoud van dit begrip eenduidigheid mist. Om mijn onderzoeksonderwerp in te kaderen en om misverstanden te voorkomen, is het daarom zinvol in dit eerste hoofdstuk kort in te gaan op de vraag wat ik binnen dit onderzoek onder de termen 'identiteit', 'zwak identiteitsbesef' en 'identiteitsversterking' versta.

1.2 Identiteit

Identiteit is een begrip dat binnen de persoonlijkheidsleer, filosofie en sociale psychologie op allerlei manieren wordt ingevuld en in veel verschillende betekenissen wordt gebruikt. Naast dit gebrek aan eenduidigheid bestaat er soms een onduidelijk onderscheid met begrippen als 'ik-sterkte', 'zelf', 'zelfconcept' en 'zelfwaardering'. "De begrippen 'zelf' en 'identiteit' worden dan ook vaak door elkaar gebruikt". (Wit, p. 126). In het kader van dit onderzoek voert het te ver om allerlei verschillende definities naast elkaar te zetten. Ik beperk mij hier slechts tot de weergave van enkele definities die het meest aansluiten op de definitie die ik uiteindelijk in dit onderzoek zal hanteren.

Het psychologisch woordenboek van Reber (2004) geeft twee betekenissen van het begrip 'identiteit':

- "Het essentiële continue zelf van een persoon, het interne, subjectieve concept dat iemand van zichzelf heeft. Identiteit is dan ongeveer synoniem met 'het zelf'."
- "Het beeld van hem- of haarzelf dat een persoon anderen en zichzelf voorhoudt of presenteert." (Reber, p. 293).

Het begrip 'identiteit' wordt vaak aangehaald in relatie tot de ontwikkelingstheorie van Erikson. Zo ook in een psychoanalytisch woordenboek waar het begrip als volgt wordt uitgelegd: "Een vooral door Erikson uitgewerkt begrip: een relatief constante beleving van het zelf als uniek, samenhangend en door de tijd herkenbaar." (Stroeken, p. 100). Deze betekenis sluit nauw aan bij de omschrijving in het boek 'De psychologie van de adolescentie' (Wit, 2004). Het gevoel van identiteit wordt daarin vanuit Erikson's theorie uitgelegd als: "(...) de ervaring dat men zich in verschillende omstandigheden en op verschillende tijdstippen steeds dezelfde persoon voelt. Dat het eigen verleden, heden en toekomst worden ervaren als een zinvol samenhangend geheel en dat men zich erkend en gewaardeerd voelt in zijn sociale omgeving." (Wit, p. 127).

Van der Werff (2000) legt in zijn uitleg een iets ander accent. Hij omschrijft identiteit als: "(...) de verwerving van een eigen plaats in de samenleving, door zich aan bepaalde waarden en rollen te binden, en de vorming van een zelfbeeld dat met dat alles in goede overeenstemming is." (Werff, p. 104).

Zoals ik eerder al aangaf, wordt de term 'identiteit' in ontzettend veel verschillende betekenissen gebruikt. Bovenstaande is slechts een beperkte weergave. Ik heb voor deze definities gekozen omdat ze qua strekking met elkaar overeenkomen en aansluiten bij de wijze waarop het begrip identiteit op verschillende plaatsen in de praktijk wordt gehanteerd. Op grond van bovenstaande definities heb ik voor dit onderzoek een eigen definitie geschreven. In deze definitie heb ik de strekking van bovenstaande definities samengevat.

Binnen dit onderzoek hanteer ik het begrip 'identiteit' als:

- Een ontwikkeld en geïntegreerd zelfbeeld, ofwel de ervaring op verschillende tijdstippen en in verschillende omstandigheden dezelfde persoon te zijn.
- De aanvaarding dat het zelf waarde heeft en het gevoel erkend en gewaardeerd te worden.

1.3 Zwak identiteitsbesef

Dit onderzoek is gericht op de beeldend therapeutische behandeling van adolescenten en volwassenen met een zwakke identiteit, door anderen ook wel een 'zwak identiteitsbesef' genoemd. In plaats van de term 'zwak identiteitsbesef' wordt binnen de psychologische literatuur ook gebruik gemaakt van termen als: 'identiteitsverwarring', 'identiteitsdiffusie', 'identiteitscrisis' en 'identiteitsproblemen'. Al deze termen hangen nauw met elkaar samen en verwijzen grotendeels naar dezelfde verschijnselen.

Iemand met een zwak identiteitsbesef heeft een onduidelijk beeld over wie hij zelf is. De DSM-IV omschrijft dit als: "(...) onzekerheid over een veelvoud van onderwerpen die verband houden met de identiteit zoals doelen op langere termijn, loopbaankeuze, vriendschappen, seksuele gerichtheid en gedrag, morele waarden en trouw aan een groep mensen". (American Psychiatric Association, p. 375).

Naast een onduidelijk beeld over zichzelf, is voor een persoon met een zwakke identiteit onduidelijk of wat hij over zichzelf denkt, overeenkomt met hoe anderen over hem denken: "In contrast to people who develop a sense of identity, people with role diffusion experience the feeling of not really knowing who they are, of not knowing whether what they think they are matches what others think of them and of not knowing how they have developed in this way or where they are heading in the future." (Pervin, p. 106).

Een persoon met een zwak identiteitsbesef ervaart zichzelf niet als eenheid maar "Hij heeft het gevoel dat hij een losjes bij elkaar gehouden verzameling rollen is, gespeeld op basis van verwachtingen van anderen en bepaald door factoren die hij niet in de hand heeft. Hij zou zichzelf kunnen beschrijven als een groot aantal 'zelden' die met elkaar in tegenspraak zijn, of als verscheidenen acteurs op een podium zonder script of regisseur. Dit gebrek aan samenhang gaat over het algemeen samen met gevoelens van zelfhaat." (Keyes p. 20).

Een zwak identiteitsbesef komt voort uit een "verwarring in de keuzemogelijkheden die door de samenleving worden geboden en de onmogelijkheid zich met welke waarden of rollen dan ook werkelijk verbonden te voelen." (Werff, p. 104).

Op basis van deze definities in de literatuur, heb ik besloten in dit onderzoek de term 'zwak identiteitsbesef' als volgt te gebruiken:

Mensen met een zwak identiteitsbesef hebben een onduidelijk en negatief beeld van zichzelf. Ze weten niet wat ze goed kunnen en zijn onzeker over wat ze willen, vinden of wat ze voelen. Ze zijn dikwijls gewend om te leven volgens verwachtingen en verlangens van anderen en hebben onvoldoende stilgestaan bij wie ze zelf zijn en willen zijn. Er is bij hen geen samenhang of integratie van de rollen en de verschillende beelden die ze van zichzelf hebben. Dit gaat veelal gepaard met een negatieve kijk op zichzelf en een negatieve zelfwaardering.

1.4 Identiteitsversterking

In dit onderzoek bekijk ik hoe door een aantal beeldend therapeuten wordt vormgegeven aan het doel identiteitsversterking. Ik verwacht dat iedere therapeut zijn eigen accenten legt in de definiëring en concretisering van het doel 'identiteitsversterking'. Een uitgewerkte beschrijving van dit begrip is dan ook eigenlijk pas na dit onderzoek te geven. Vooraf is echter wel aan te geven wat ik in dit onderzoek globaal gezien onder 'identiteitsversterking' versta:

Identiteitsversterking is:

- De ontwikkeling van een (stabiel) beeld van het *ik* door stil te leren staan bij en zich bewust te worden van de eigen gevoelens, gedachten, gedrag, wensen, mogelijkheden, rollen, waarden, toekomstplannen etc.
- En daarnaast de ontwikkeling van een positief zelfwaardegevoel.

Voor deze definitie van identiteitsversterking heb ik enerzijds gekozen op basis van de definiëring van het begrip identiteit binnen de literatuur (zie onder het kopje 'identiteit'). Anderzijds op basis van de wijze waarop dit doel bij de GGZ-instelling Eleos wordt gedefinieerd.

1.5 Kanttekening

De drie zojuist gegeven definities moeten *niet* opgevat worden als volledige beschrijvingen of operationalisering van de drie begrippen. De definities hebben enkel het doel duidelijk te maken vanuit welk kader ik de begrippen binnen dit onderzoek hanteer en waar ik het globaal gezien over heb als ik één van de begrippen aanhaal.

Wat is er binnen de vakliteratuur te vinden ten aanzien van beeldende therapie met als doel identiteitsversterking?

2.1 Inleiding

In het kader van mijn vooronderzoek heb ik een korte literatuurstudie uitgevoerd om inzicht te krijgen in de vraag wat er zoal bekend is over beeldende therapie gericht op identiteitsversterking. De gegevens die ik vond waren richtinggevend voor de verdere opzet van dit onderzoek.

2.2 Artikelen

In de jaargangen van het tijdschrift voor creatieve therapie, evenals het tijdschrift voor vaktherapie waren -voor zover dat uit de titels op te maken viel- vrijwel geen artikelen te vinden die direct gericht waren op creatieve therapie en identiteitsversterking. Hetzelfde geldt voor aanverwante onderwerpen zoals beeldende therapie (of een van de andere media) en ik-sterkte, ego-sterkte, zelfbeeld en zelfwaardering. Wat ik wel vond, was een artikel waarin beschreven wordt hoe binnen beeldende therapie met volwassen psychiatrische cliënten gewerkt wordt aan de ontwikkeling van een gevoel van identiteit door met behulp van foto's het eigen levensverhaal te verbeelden (Kramers, 2000). De schrijfster van dit artikel benadrukt dat het kunnen vertellen en verbeelden van het eigen levensverhaal heel wezenlijk is om een gevoel van identiteit te ontwikkelen. Zij maakt met haar cliënten fotokopieën van oude foto's uit een album. De foto's kunnen vergroot, verkleind en -als het passend is- vaak vermenigvuldigd worden. Met de foto's wordt vervolgens een 'fotoalbum' gemaakt met ruimte voor de eigen emotionele kleuring. Hierdoor kan het contact met het levensverhaal verbeteren waardoor de identiteit wordt verstevigd. Daarnaast kunnen onder andere gevoelens bewuster worden en herinneringen een samenhang en plek krijgen.

Ik vond ook een artikel van een beeldend therapeut die het werken met symbolen inzet om zelfintegratie bij cliënten te bevorderen (Mussche, 2001). Zij gebruikt het werken met tegenstellingen, fantasiebeelden, thema's, dromen, symbolen en verhaalelementen om cliënten dichter tot hun vervreemde delen te brengen en zichzelf meer als eenheid, als totaal mens te laten ervaren.

Verder vond ik artikelen waarin de beschreven behandeling niet specifiek gericht is op identiteitsversterking. Het bevorderen van het identiteitsbesef, het verstevigen van het zelfbeeld of zelfbesef wordt dan slechts zijdelings genoemd als een van de subdoelen bij een behandeling van bijvoorbeeld borderline problematiek (Haeyen, 2004) of van een Post Traumatische Stress Stoornis (PTSS) (Gijp, 2005).

2.3 Boeken

Ik vond twee boeken waarin iets geschreven staat over beeldende therapie gericht op identiteitsversterking. Het eerste boek, is het boek 'Wat woorden niet kunnen zeggen', geschreven door Ellen Budde. Dit boek bevat een verzameling beeldende opdrachten voor begeleiders in de welzijnssector en het onderwijs die zij aan kunnen bieden aan mensen die te maken hebben met moeilijke gebeurtenissen evenals mensen die problemen hebben met betrekking tot bepaalde onderwerpen. In dit boek wordt ook een hoofdstuk gewijd aan opdrachten voor mensen die bezig zijn met hun identiteit en dus met vragen als: 'wie ben ik, wat kan ik, wat wil ik?'. Budde schrijft dat het van belang is bij de uitvoering van deze opdrachten te benadrukken hoe belangrijk het is vrij te kunnen weergeven hoe je jezelf ervaart.

Ook in het boek 'Niet uitleven maar beleven', beeldende therapie bij persoonlijkheidsproblematiek (Haeyen, 2007) komt het onderwerp identiteitsversterking en beeldende therapie aan bod. Het komt hier zijdelings aan de orde wanneer Haeyen beschrijft dat het in de therapie met cliënten met persoonlijkheidsproblematiek vaak gaat over het gemis aan besef van een eigen zelf. Zij schrijft dat cliënten door middel van vormgeving (vormen, lijnen, kleuren, thema's) iets kunnen terugzien van hun eigen beleavingswereld en contact kunnen maken met het eigen gevoel.

2.4 Onderzoeken/scripties van studenten

Bij het raadplegen van de onderzoeken en scripties van eerdere vierdejaars studenten ontdekte ik dat verschillende beeldend en dramastudenten op verscheidene wijzen onderzoek hebben gedaan naar de inzet van creatieve therapie met doelen als zelfwaardering, eigenwaarde, zelfvertrouwen, zelfbeeld etc. Ook vond ik een onderzoek naar beeldende therapie en egoversterking bij matig verstandelijk beperkte volwassenen en ego-versterking bij kinderen. De meeste onderzoeken waren gericht op kinderen en betroffen praktijkexperimenten. Ik vond geen enkel onderzoek gericht op identiteitsversterking bij volwassenen.

2.5 Modules en/of werkdocumenten uit de praktijk

Na deze korte literatuurstudie zocht ik op internet naar namen van GGZ-instellingen en/of verschillende beeldend therapeuten. Via bel- of mailcontact informeerde ik bij hen naar informatie over beeldende therapie en identiteitsversterking. Hierdoor kwam ik tot de ontdekking dat er bij verschillende therapeuten praktijkkennis bestaat over dit onderwerp. Verschillende van hen werken aan de hand van een geschreven behandelmodule of werkdocument.

2.6 Conclusies Vooronderzoek (II):

Wat is er binnen de vakliteratuur te vinden ten aanzien van beeldende therapie met als doel identiteitsversterking?

Binnen de vakliteratuur is op twee artikelen en een hoofdstuk in twee boeken na vrijwel niets te vinden over beeldende therapie gericht op identiteitsversterking.

In de informatie die te vinden is, worden voor het onderwerp identiteitsversterking door beeldende therapie drie invalshoeken genoemd:

- Het gebruik van foto's om het contact met het levensverhaal te verbeteren waardoor de identiteit wordt verstevigd.
- Het gebruik van symbolen, tegenstellingen, fantasiebeelden, thema's, dromen en verhaalelementen om zelfintegratie bij cliënten te bevorderen.
- Het gebruik van vormen, kleuren, lijnen en thema's waardoor cliënten iets kunnen terugzien van de eigen belevingswereld en in contact komen met hun gevoelens.

Omdat er in de vakliteratuur weinig te vinden is over het onderwerp identiteitsversterking binnen beeldende therapie, zocht ik contact met de praktijk. Uit het mail- en belcontact met verschillende therapeuten bleek dat er in de praktijk wel degelijk kennis aanwezig is over dit onderwerp. Verschillende therapeuten hebben deze kennis (gedeeltelijk) op papier in de vorm van een geschreven behandelmodule of werkdocument. Deze conclusie uit het vooronderzoek heeft mij doen besluiten me in dit praktijkonderzoek te richten op het bundelen en analyseren van praktijkkennis in de vorm van behandelmodules/werkdocumenten.

Verantwoording van de gevolgde onderzoeksmethode

3.1 Doelstelling van dit onderzoek

Binnen de vakliteratuur is er weinig bekend over het onderwerp beeldende therapie gericht op identiteitsversterking. In de praktijk is die kennis er wel, maar wordt die tussen de verschillende instellingen of zelfs tussen verschillende locaties van instellingen nauwelijks gedeeld. Het doel van dit onderzoek is een bundeling en analyse van de kennis die in de beeldend therapeutische praktijk aanwezig is over beeldende therapie gericht op identiteitsversterking. Door deze bundeling kunnen therapeuten kennisnemen van elkaars praktijkervaring en die integreren in hun eigen behandeling. Er ontstaat zo gedeelde kennis. Dat is een eerste stap op weg naar een meer onderbouwde beeldend therapeutische behandeling gericht op identiteitsversterking. Hiermee speel ik in op de huidige eis van onderbouwing van het therapeutisch handelen van de vaktherapeuten. Wat betreft de beroepssegmenten, moet opgemerkt worden dat dit onderzoek met name relevant is voor segment 3 (professionalisering van het beroep) en voor segment 1 (behandeling van de cliënten). Het tweede segment (werkveldcontext) komt iets minder direct aan de orde.

3.2 Onderzoeksmethode

Kwalitatief en deels kwantitatief

Ik heb gekozen voor een kwalitatief onderzoek. De reden daarvoor is als volgt: Dit onderzoek is “niet gebonden aan het verzamelen van cijfermatige gegevens, maar aan het verzamelen van informatie in de vorm van teksten waarvan de betekenis van belang is.” (Verhoeven, p. 118).

Maar hoewel dit onderzoek hoofdzakelijk kwalitatief van aard is, heeft o.a. de beantwoording van de derde deelvraag een kwantitatief karakter. Bij het inventariseren van de soorten werkvormen die de therapeuten hanteren, bekijk ik namelijk de mate waarin bepaalde werkvormen voorkomen en zijn mijn onderzoeksgegevens voor een belangrijk deel kwantitatief van aard.

Inventariserend

Het gaat om een inventariserend onderzoek (Migchelbrink, 2006). Als eerste stap in de richting van een onderbouwde beeldend therapeutische behandeling gericht op identiteitsversterking wil ik met dit onderzoek in kaart brengen hoe er door verschillende beeldend therapeuten aan het doel identiteitsversterking wordt gewerkt. Tegelijkertijd wil ik met de gebundelde kennis die deze inventarisering van de praktijk oplevert, in het kader van een praktijkproject tot de ontwikkeling van een behandelmodule komen.

Consensus based practice

Dit onderzoek is een vorm van consensus based practice. Het is namelijk gericht op het verzamelen van de praktijkkennis (in de vorm van behandelmodules en werkdocumenten) waarover de professionals beschikken. De keuze om consensus based onderzoek te doen, was een voor de hand liggende optie toen tijdens het vooronderzoek duidelijk werd dat er in de praktijk door verschillende beeldend therapeuten aan identiteitsversterking wordt gewerkt. Bovendien sluit deze benadering aan op mijn hoofdvraag.

Even heb ik nog overwogen om in plaats van consensus based practice mijn hoofdvraag te veranderen en een effectevaluatie van een identiteitsversterkende module uit te voeren. Om verschillende redenen heb ik hiervan afgezien. Sowieso waren er geen betrouwbare meetinstrumenten voor dit onderwerp te vinden. En het ontwikkelen van een betrouwbaar meetinstrument, zou voor dit onderwerp niet haalbaar zijn in de zeer beperkte tijd waarin het onderzoek uitgevoerd dient te worden. Bovendien vind ik het delen van praktijkkennis heel waardevol omdat iedere therapeut zijn eigen specifieke aanpak heeft ontwikkeld. Door deze aanpakken middels dit onderzoek te inventariseren, en de resultaten vervolgens terug te koppelen naar de therapeuten, wordt ervaringskennis gedeeld waardoor gezamenlijke kennis ontstaat over mogelijkheden waarop beeldende therapie kan worden ingezet ten behoeve van identiteitsversterking.

3.3 Databronnen

Databronnen bij mijn vooronderzoek:

♦ **Literatuur:** In mijn vooronderzoek heb ik gebruik gemaakt van vakliteratuur waarin het specifiek gaat over beeldende therapie (en andere vormen van vaktherapie) en identiteitsversterking. Omdat daarover vrijwel geen literatuur te vinden was, heb ik breder gezocht naar literatuur waarin de begrippen 'identiteit' en 'identiteitsontwikkeling' worden uitgewerkt en beschreven.

♦ **Internet:** In het kader van mijn vooronderzoek heb ik het internet gebruikt om te zoeken naar beeldend vaktherapeuten die ik kon benaderen voor mijn onderzoek.

♦ **Beeldend vaktherapeuten:** Om behandelmodules of op schrift gestelde werkvormen te vinden, heb ik ruim 22 beeldend vaktherapeuten benaderd die in de GGZ met adolescenten of volwassenen werken. Ik heb telefonisch contact gelegd en hen gevraagd of zij mij aan onderzoeksmateriaal konden helpen. Een aantal hadden het te druk, anderen hadden niks op papier of werkten niet gericht aan identiteitsproblematiek. Uiteindelijk bleven er zeven therapeuten over die bereid waren mee te werken aan dit onderzoek.

Databronnen bij mijn onderzoek:

♦ **Beeldend therapeutische behandelmodules gericht op identiteitsversterking bij volwassenen en adolescenten:**

Beeldend therapeutische behandelmodules gericht op identiteitsversterking zijn mijn belangrijkste databron in dit onderzoek. Ik hanteer het begrip 'behandelmodule' in dit onderzoek heel ruim. Onder 'behandelmodule' versta ik enerzijds draaiboeken of werkdocumenten (een schriftelijke weergave van gehanteerde werkvormen geschreven voor de therapeut). Anderzijds maak ik gebruik van werkboeken of werkbladen die rechtstreeks gericht zijn aan de cliënten. Naast specifiek beeldend therapeutische modules, maak ik ook gebruik van drie behandelmodules waarin beeldende therapie onderdeel is van een behandeling bestaande uit verschillende behandelvormen.

Bij het selecteren van behandelmodules of werkdocumenten bekeek ik of onderstaande definitie van 'identiteitsversterking' terugkwam in de beschreven doelen en werkvormen.

"Identiteitsversterking is: De ontwikkeling van een (stabiel) beeld van het 'ik' door het ontdekken van de eigen gevoelens, gedachten, wensen, mogelijkheden, rollen, waarden, toekomstplannen etc. En daarnaast de ontwikkeling van een positief zelfwaardegevoel."

Mijn hoofdvraag in dit onderzoek richt zich zowel op de behandeling van volwassenen als op de behandeling van adolescenten. Mijn onderzoeksmateriaal bestaat dan ook uit zowel beeldend therapeutische modules gericht op volwassenen als modules gericht op adolescenten. Mogelijk zal de behandeling van adolescenten een andere benadering vragen dan de behandeling van volwassenen. Zo hebben adolescenten misschien meer structuur nodig dan volwassenen. Beide staan echter voor dezelfde vragen en wellicht worden daarom ook bij beide dezelfde werkvormen ingezet. Daarom benader ik hen in dit praktijkonderzoek als één onderzoeksgroep. Als er tijdens het onderzoek toch significante verschillen naar voren komen, worden deze uiteraard vermeld.

Voor dit onderzoek heb ik zeven behandelmodules of werkdocumenten uit vijf verschillende GGZ-instellingen in Nederland gebruikt:

(Behandeling van volwassenen)

Module Ik-versterking	Liesbeth Nijse	Eleos, Bosch en Duin
Atelier; beeldende therapie	Jeanet Geelhoed	PAAZ, Vlissingen
Module 'Wie ben ik?'	Brigit Siskens	GGZ Duin- en Bollenstreek, Voorhout
Ik-versterkende groep	Wil Gerritsen	De Gelderse Roos Herstellingsoord, Lunteren

(Behandeling van adolescenten)

Identiteitsversterkende groep	Klaske van Laar	Eleos, Zwolle
Identiteitsversterkende training	Marjanne v/d Voorde	Eleos, Ede
Identiteitsversterkende meisjesgroep	Madeleine de Vilder ⁴	Jeugd RIAGG Noord Holland Zuid

Na verscheidene weken kreeg ik ineens nog van enkele andere therapeuten een werkdocument of een aantal richtlijnen toegestuurd. Gezien de tijd waarin dit onderzoek uitgevoerd moest worden, kon ik deze echter niet meer als databron gebruiken.

♦ **Beeldend vaktherapeuten:** Op Madeleine de Vilder na, hebben alle bovenstaande vaktherapeuten meegewerkt aan de uitvoering van een member checking.

⁴ Madeleine de Vilder is inmiddels niet meer werkzaam als beeldend therapeut. De door haar ontwikkelde module wordt nu gegeven door een psychotherapeut.

3.4 Dataverzamelingstechnieken en dataverwerkingsmethode

Dataverzamelingstechnieken en dataverwerkingsmethode vooronderzoek:

♦ **Literatuurstudie:**

In het kader van mijn vooronderzoek heb ik eerst een korte literatuurstudie uitgevoerd naar wat er in de literatuur bekend is over identiteit en identiteitsontwikkeling. Om mijn onderzoek verder op te kunnen zetten was het namelijk van belang een definitie te geven van de begrippen 'identiteit', 'zwak identiteitsbesef' en 'identiteitsversterking'. Daarnaast was deze literatuurstudie van belang om op basis van wat er binnen het vakgebied al bekend is over mijn onderzoeksonderwerp, nader te bepalen waarop ik mijn onderzoek zou gaan richten. Allereerst heb ik gekeken wat er in de vakliteratuur bekend is over beeldende therapie en identiteitsversterking. Ik heb alle jaargangen van het Tijdschrift voor Creatieve Therapie evenals alle jaargangen van het Tijdschrift voor Vaktherapie geraadpleegd en daarnaast enkele beeldend therapeutische boeken. (Zie daarvoor 'Geraadpleegde literatuur'). Daarna ben ik breder gaan zoeken.

Verwerking van de gevonden data

De gevonden data heb ik verwerkt in een schriftelijke weergave van een aantal definities van 'identiteit' en 'zwak identiteitsbesef' met aansluitend een beschrijving van de wijze waarop ik betreffende begrippen evenals het begrip 'identiteitsversterking' binnen dit onderzoek zal hanteren (zie hiervoor Hoofdstuk 1 van dit verslag). En in het vorige hoofdstuk heb ik een samenvatting gegeven van wat er in de vakliteratuur te vinden is over beeldende therapie gericht op identiteitsversterking.

Dataverzamelingstechnieken en dataverwerkingsmethode onderzoek:

♦ **Inhoudsanalyse:** De verschillende behandelmodules heb ik onderworpen aan een inhoudsanalyse. Dit is volgens Verhoeven "(...) meer dan het bestuderen van gevonden literatuur of het lezen van stukken. Het is een vorm van kwalitatief bureauonderzoek waarin documenten (...) intensief worden geanalyseerd op de betekenis van en relatie tussen de gebruikte woorden. (Verhoeven, p. 129). Ik heb om verschillende redenen gekozen voor een inhoudsanalyse van bestaande behandelmodules. In mijn vooronderzoek ontdekte ik dat verschillende beeldend therapeuten in hun identiteitsversterkende behandeling gebruikmaken van op schrift gestelde werkvormen (werkdokumenten) of meer uitgewerkte behandelmodules of werkboeken. Een eerste voordeel om deze als databron te gebruiken, is dat de controleerbaarheid van de gegevens goed is omdat zij reeds op schrift vastgesteld staan. Daarnaast kost de analyse van deze modules de vaktherapeuten veel minder tijd dan het afnemen van interviews. Dat is met de soms heersende 'interviewmoeheid' onder vaktherapeuten een niet te verwaarlozen reden om mee te nemen in mijn keuzes van geschikte dataverzamelingstechnieken. Daarnaast geven de modules naar alle waarschijnlijkheid een goede illustratie van het onderwerp wat ik wil onderzoeken. Natuurlijk zijn er ook nadelen verbonden aan het analyseren van de modules. Zo is het bijvoorbeeld niet mogelijk door te vragen op bepaalde onderwerpen. Maar wanneer dit van belang zou blijken te zijn voor het beantwoorden van mijn hoofdvraag, kan ik hiervoor telefonisch of via de mail contact zoeken met de therapeuten. Op grond van de genoemde voordelen heb ik daarom besloten mijn hoofdvraag te beantwoorden middels een analyse van geschreven beeldend therapeutische behandelmodules.

Verhoeven schrijft dat het van belang is van te voren te bepalen welke kenmerken van de documenten worden onderzocht (Verhoeven, 2007). Voor dit onderzoek geldt dat mijn deelvragen bepalend zijn voor de kenmerken waarop ik de behandelmodules onderzoek. Iedere deelvraag bevat een of een aantal kenmerken waarop ik de verschillende modules analyseer. Het gaat om de volgende kenmerken:

- Kader waarbinnen de beeldende werkvormen worden aangeboden (Deelvraag 1)
 - Open-/gesloten groep
 - Maximum aantal cliënten
 - Aantal sessies, tijd en frequentie
 - Behandelfasen (voor zover bekend en onderscheiden)
 - Sessieopbouw
 - Bepaling van de werkvorm
 - Behandelvisie/werkwijze
 - Attitude
- Thema's (onderwerpen die in de verschillende sessies aan de orde worden gesteld)(Deelvraag 2)
- Soorten beeldende werkvormen (Deelvraag 3)
 - Individuele werkvormen/soorten groepswerkvormen
 - Soorten symboolwerkvormen
 - Abstracte/abstract-figuratieve/figuratieve werkvormen
 - Beschutte werkvormen
 - Geleide Fantasie werkvormen

- (Schriftelijke werkvormen)
- Beeldende materialen (Deelvraag 4)
 - Ingezette beeldende materialen
 - Verband beeldende materialen en thema's
 - Gestructureerde/ongestructureerde materialen
 - Tweedimensionale/driedimensionale materialen

Verwerking van de gevonden data

Deelvraag 1: Ik heb per module een beschrijving gegeven aan de hand van de zojuist vermelde analysekenmerken voor deelvraag 1. Vervolgens heb ik de modules per analysekenmerk met elkaar vergeleken en die resultaten beschreven. Daarna heb ik deze resultaten verwerkt in een samenvattend antwoord op de eerste deelvraag.

Deelvraag 2: Om inzicht te krijgen in het themagebruik heb ik de thema's gecategoriseerd en weergegeven in een schema. Vervolgens heb ik uit dat schema per module de opvallende dingen beschreven. Ook heb ik de resultaten uit de verschillende modules met elkaar vergeleken en tot slot een korte conclusie geschreven.

Deelvraag 3: Per module heb ik een lijst (Zie bijlage 1: 'Analysegegevens soorten beeldende werkvormen') gemaakt van de werkvormen. Ik heb deze werkvormen geanalyseerd op soort en vervolgens heb ik een overzicht gemaakt van de mate waarin de soorten werkvormen voor komen. In dit onderzoeksverslag heb ik per module de meest kenmerkende dingen beschreven die in die analyse naar voren kwamen. Vervolgens heb ik de gegevens van de verschillende modules met elkaar vergeleken en aan de hand van enkele diagrammen inzichtelijk gemaakt. Daarbij heb ik ook enkele mogelijke verklaringen gegeven voor opvallende resultaten. Daarna heb ik een puntsgewijze samenvatting van het antwoord op de deelvraag gegeven.

Deelvraag 4: Allereerst heb ik een opsomming gemaakt van de verschillende materialen die de beeldend therapeuten hanteren. Om te kijken of er mogelijk een verband te ontdekken is tussen thema's en ingezette materialen heb ik een schema gemaakt waarin ik aangaf welke materialen bij welke thema's worden ingezet. Daarna heb ik per module de meest opvallende dingen die in het schema naar voren komen, beschreven. Vervolgens heb ik een eventueel verband tussen de beeldende materialen en thema's en andere opvallende verbanden beschreven. Aan het einde van het hoofdstuk volgt een kort samenvattend antwoord.

♦**Member checking:** De resultaten uit de inhoudsanalyse zijn ter autorisatie via de mail voorgelegd aan zes van de zeven vaktherapeuten. Het doel daarvan is te onderzoeken of ik de behandelmodules van de therapeuten op juiste wijze heb geïnterpreteerd. Deze dataverzamelingstechniek verhoogt de betrouwbaarheid van mijn onderzoek. Alle zes de therapeuten hebben uiteindelijk schriftelijk aangegeven welke gegevens ik verkeerd had geïnterpreteerd. In de meeste gevallen ging het om kleine wijzigingen of aanvullingen. Een belangrijk punt wat in de member checking naar voren kwam, is dat ik de module van Jeanet Geelhoed te veel als vastomlijnde module had geïnterpreteerd.

Verwerking van de gevonden data

Het schriftelijk commentaar van de therapeuten heb ik op de betreffende plekken in het antwoord op mijn deelvragen verwerkt.

♦**Aanvullende vragen:** Tegelijk met de member checking heb ik de therapeuten nog enkele schriftelijke vragen gesteld als aanvulling op mijn inhoudsanalyse. Hoewel dit aanvankelijk niet mijn plan was, heb ik hiervoor gekozen omdat tijdens de inhoudsanalyse bleek, dat ik in sommige modules of werkdocumenten nog wat informatie miste. De gestelde vragen zijn als bijlage (zie bijlage 2: 'Member checking en aanvullende vragen') opgenomen in dit onderzoeksverslag. Enkele therapeuten gaven geen toestemming hun antwoorden rechtstreeks als bijlage over te nemen, daarom heb ik alleen de vragen als bijlage opgenomen en de antwoorden van de therapeuten in de betreffende deelvraag verwerkt. De antwoorden die de therapeuten gaven zijn verwerkt in het antwoord op de eerste deelvraag van dit onderzoek.

Beantwoording van de hoofdvraag

De beschreven conclusies op de afzonderlijke deelvragen heb ik samengevoegd en verwerkt tot één eindconclusie, waarmee ik antwoord geef op de hoofdvraag van dit praktijkonderzoek.

Wat staat er in de beeldend therapeutische behandelmodules beschreven over het kader waarin de beeldend therapeuten hun beeldende werkvormen in hun identiteitsversterkende behandeling aanbieden?

4.1 Inleiding

Voordat in dit onderzoek dieper wordt ingegaan op de inzet van het beeldend therapeutisch medium, komt eerst de vraag aan de orde binnen welk kader de therapeuten hun beeldende werkvormen inzetten. Meer concreet komen er onder andere vragen aan de orde als: Zijn de sessies volgens een bepaalde structuur opgebouwd? Wordt er bijvoorbeeld gestart met een voorbespreking en geëindigd met een nabespreking, of niet? Vanuit welke behandelvisie en attitude wordt er gewerkt? Is de behandeling opgebouwd volgens verschillende fases? Is er sprake van door de therapeut aangeboden werkvormen binnen een vaste groep of worden cliënten vrijgelaten in de keuze van een werkvorm en vindt de therapie in een open groep plaats? Een antwoord op dergelijke vragen leidt tot inzicht in de context waarbinnen identiteitsversterkende behandelingen door verschillende therapeuten worden uitgevoerd. Per behandelmodule wordt in dit hoofdstuk ingegaan op de meeste van de zojuist aangehaalde vragen. Daarna worden de verschillende antwoorden in een vergelijking naast elkaar gelegd. Tenslotte wordt de kern samengevat in een antwoord op de deelvraag.

4.2 Beschrijving per behandelmodule

Module Ik-versterking, Liesbeth Nijse

De module ik-versterking (volwassenen) van Liesbeth Nijse vindt plaats in een open groep met maximaal zeven cliënten. Het aantal sessies dat een cliënt aan de module deelneemt, is afhankelijk van zijn of haar opnameduur in de kliniek. Deze varieert van enkele weken tot maximaal twee maanden. De module kent een opstartfase van twee of drie sessies. In de laatste sessie wordt aandacht besteed aan het afscheid. De daartussen liggende sessies kunnen gezien worden als de midden- en/of actiefase.

De sessies duren anderhalf uur en vinden één keer per week plaats. Bij de start van de module maakt iedere cliënt een ik-doos. Deze doos wordt tijdens het deelnemen aan de module gevuld met kenmerkende dingen van de betreffende cliënt. De cliënten worden gestimuleerd om ook op eigen momenten verder te werken aan het vullen van hun ik-doos. Soms wordt in plaats van een doos gebruik gemaakt van een map.

Iedere sessie begint met een rondje doos. In dat rondje vertelt elke cliënt wat hij de afgelopen week met zijn/haar ik-doos heeft gedaan. Bijvoorbeeld of er nog nieuwe dingen in de doos zijn gekomen, of de doos een bemoediging was op een moeilijk moment etc. Na het rondje doos gaat ieder voor zich aan de slag. De cliënten krijgen een draaiboek met thema's en werkvormen waaruit zij kiezen wat ze willen gaan doen. Na het beeldend werken, volgt er een nabespreking waarin aan de cliënten wordt gevraagd hoe ze deze sessie hebben gewerkt.

Binnen deze module wordt niet specifiek vanuit een psychologische stroming of creatief therapeutische werkwijze gewerkt. De attitude van de therapeut komt overeen met de algemene doelstelling van de afdeling, namelijk steunen en structureren. Dat steunen en structureren houdt onder andere in dat de therapeut cliënten helpt in het vormgeven aan hun eigen plannen en ideeën.

Atelier; beeldende therapie, Jeanet Geelhoed

Bij de member checking⁵ benadrukte Jeanet dat ik haar module te veel als vastomlijnde module had benaderd. Ze schreef dat het gaat om een open groep waaraan maximaal vier cliënten (volwassenen) deelnemen die allen hun eigen proces doormaken. De groep vindt eenmaal per week plaats en duurt dan (inclusief een pauze) drie uur lang. Afhankelijk van hun persoonlijke doelstelling nemen de cliënten gemiddeld tussen de twee en twaalf maanden deel aan deze groep. Jeanet onderscheidt een beginfase, middenfase en afrondende fase. Bij de start in deze module krijgen de cliënten een mapje met thema's en werkvormen die zij als opstapje en richtlijn kunnen gebruiken. Als tip wordt gegeven een ik-doos te maken die de binnen- en buitenkant van de cliënt symboliseert. Deze doos kan in de volgende sessies met verschillende thema's verder gevuld worden. Maar niet iedereen start met de ik-doos. De cliënten kunnen zelf bepalen welke thema's ze in de verschillende sessies gaan uitwerken. Aan het begin van een sessie voert Jeanet met iedere cliënt individueel een gesprek waarin ze samen proberen uit te zoeken wat de cliënt vandaag wil gaan doen. Na dit gesprek werken de

⁵ Zie 3.4 onder 'Dataverzamelingstechnieken en dataverwerkingsmethode'.

cliënten de gekozen beeldende werkvormen uit. Vaak nemen de werkvormen meerdere sessies in beslag. Wanneer een werkstuk af is, wordt dat individueel in de groep nabesproken. Iedere sessie wordt echter ook afgesloten met een nabespreking met de groep. Daarin wordt met elkaar bekeken wat er die middag is gemaakt. Er is ruimte om ervaringen in de groep te delen en elkaar feedback te geven.

De PAAZ waar Jeanet deze module geeft, is biologisch georiënteerd. Binnen haar groep werkt ze niet specifiek vanuit een psychologische stroming, maar principes als eigen autonomie bevorderen, zicht krijgen op eigen krachten en zelf keuzes maken nemen in haar behandeling een belangrijke plaats in. Haar attitude verschilt per cliënt, maar is algemeen te omschrijven als structurerend, adviserend, sturend en respectvol. In de beginfase is Jeanet nog wat meer adviserend en sturend aanwezig. Gaandeweg wordt haar rol meer ondersteunend. In plaats van het aandragen van ideeën, stimuleert ze cliënten dan meer om hun eigen keuzes te maken.

Module "Wie ben ik?", Brigit Siskens

De module van Brigit Siskens vindt plaats binnen een gesloten groep van zes tot acht personen (volwassenen). De module bestaat uit acht sessies van een uur. De sessies vinden één keer per week plaats. In de module worden geen duidelijke fasen onderscheiden. De werkvormen worden door de therapeut bepaald. Iedere sessie begint met een voorbespreking waarin de werkvorm voor die dag wordt uitgelegd. Daarna volgt een werkgedeelte waarin de werkvorm wordt uitgevoerd. Brigit heeft ervoor gekozen de cliënten allemaal dezelfde werkvormen aan te bieden omdat dit veel mogelijkheden geeft voor onderlinge uitwisseling van ervaringen en herkenning. Het beeldend werken wordt afgesloten met een nabespreking. In deze nabespreking staan doelen rondom het beschrijven en begrijpen van het zelfbeeld centraal.

Uit de modulebeschrijving is niet op te maken vanuit welke behandelvisie Brigit werkt. Wel staat haar attitude omschreven als: steunend, structurerend, stimulerend en soms confronterend. In de aanvullende vragen bij de member checking gaf Brigit aan dat ze vanuit een cognitief-gedragstherapeutische hoek werkt. Haar werkwijze beschrijft ze als directief-klachtgericht en focaal-inzichtgevend.

Ik-versterkende groep, Wil Gerritsen

De Ik-versterkende groep van Wil Gerritsen bestaat uit zes wekelijkse sessies van anderhalf uur met een gesloten groep (volwassenen). Daarbinnen worden geen duidelijke fasen onderscheiden. Iedere sessie start met een beginronde waarin elke cliënt de gelegenheid krijgt om te vertellen hoe hij/zij erbij zit. Ook is er ruimte voor een terugblik op de vorige sessie. Vervolgens introduceert de therapeut een nieuw materiaal en legt daarvan de mogelijkheden uit. Daarna volgt een warming-up met het materiaal wat die sessie centraal staat. Vervolgens werken de cliënten een beeldende werkvorm uit waarbij een bepaald thema aan de orde komt. Tot slot wordt er een nabespreking uitgevoerd.

Wil Gerritsen omschrijft haar behandelvisie als ontwikkelingsgericht en cognitief gedragstherapeutisch. Ze werkt vanuit de re-educatieve werkwijze. Haar attitude beschrijft ze als directief en invoelend.

Identiteitsversterkende groep, Klaske van Laar

De identiteitsversterkende groep waar Klaske van Laar als beeldend vaktherapeut deel van uit maakt, is een gesloten groep die bestaat uit maximaal acht cliënten (adolescenten). Er worden twaalf tot vijftien sessies gehouden. In de eerste sessies richt Klaske zich met name op kennismaking; het leren kennen van elkaar. Daarna komt de focus meer op de persoon zelf te liggen. De laatste sessies zijn te zien als afrondingsfase.

Iedere bijeenkomst bestaat uit een gespreksgroep van 90 minuten en uit een vaktherapeutisch deel van 90 minuten. De beeldende therapie vindt na de gespreksgroep plaats. De therapeut heeft voor de groep vooraf thema's en bijpassende werkvormen bepaald. Als uit de overdracht blijkt dat een ander thema of een andere werkvorm op dat moment beter aansluit bij de groep, wijkt de therapeut van haar vooraf opgestelde lijst af. Daarna volgt een bespreking van de huiswerkopdracht van de vorige keer, gevolgd door enkele oefeningen met het thema van die week. Dan wordt de nieuwe huiswerkopdracht besproken en een eindronde gemaakt waarin ieder aangeeft wat er deze bijeenkomst prettig en goed was evenals wat irritant en vervelend was.

Klaske omschrijft haar behandelvisie als eclectisch. Er komen zowel behaviouristische, cognitieve als humanistische principes in naar voren. Ze werkt vaak vanuit het idee dat psychische problemen ontstaan zijn door verkeerd verlopen leerprocessen. Als gevolg van verkeerd verlopen leerprocessen in combinatie met het karakter wat iemand van nature meekrijgt kan iemand inadequaat gedrag en inadequate denkpatronen ontwikkelen. Daarnaast werkt ze vanuit het idee dat met name bij adolescenten veel 'lijden' wordt veroorzaakt door eisen die de omgeving aan hen stelt en die ze aan zichzelf stellen. Vanuit een christelijke mensvisie gaat ze ervan uit dat ieder mens bewust door God is gemaakt met eigen (on)mogelijkheden. Daarom beschouwt ze ieder mens als waardevol en is het voor haar een uitdaging binnen de therapie met de cliënt te zoeken naar de mogelijkheden die hij heeft. Haar werkwijze is voornamelijk re-educatief en deels supportief. Haar attitude

omschrijft ze in de eerste plaats als ontdekkend. Daarnaast noemt ze termen als verwonderend, scherp, vragend, steunend en begrenzend. Ze voegt eraan toe dat in het werk met adolescenten ook humor belangrijk is.

Identiteitsversterkende training, Marjanne van de Voorde

De identiteitsversterkende training waaraan Marjanne van de Voorde als beeldend vaktherapeut is verbonden, wordt gegeven in een gesloten groep (adolescenten) en bestaat uit twaalf bijeenkomsten van 90 minuten.

- De eerste drie sessies omschrijft ze als de kennismakingsfase.
- De drie sessies daarna vormen de bewustwordingsfase waarin de cliënt in de groep een eigen plek zoekt.
- De drie sessies die daarop volgen gelden als veranderingsfase waarin o.a. wordt geoefend met nieuw gedrag.
- De laatste drie sessies worden beschouwd als de bestendigingsfase.

Iedere sessie start met een rondje eigen inbreng. In dit rondje krijgt elke cliënt de gelegenheid om een onderwerp in te brengen waarover hij/zij de groep wil laten meedenken. De besproken onderwerpen zijn onder andere problemen in de thuissituatie, problemen op school of op het werk. Een van de redenen voor dit rondje is dat reacties van groepsleden een heel belangrijke steun blijken te zijn voor elkaar.

Na het rondje eigen inbreng wordt de gemaakte huiswerkopdracht besproken. Vervolgens wordt het thema van de bijeenkomst besproken en uitgewerkt. Dit is het moment waarop beeldende therapie ingezet wordt. Iedere bijeenkomst wordt gewerkt aan de hand van een vooraf vastgesteld thema. Ook de bijbehorende beeldende werkvormen liggen van te voren al vast.

Na het beeldend werken, wordt de beeldende therapie afgesloten met een nabespreking. Voor deze nabespreking heeft de therapeut van te voren enkele vragen op schrift gesteld.

Het volgende onderdeel van de therapie is het bespreken van de huiswerkopdracht voor de volgende bijeenkomst. Tot slot wordt er nog even stilgestaan bij de wijze waarop de cliënten naar huis gaan.

Marjanne schrijft dat zij vanuit de Rationeel Emotieve Therapie werkt. De creatief therapeutische werkwijze die ze daarbij hanteert zijn de supportieve en re-educatieve werkwijze. Haar attitude omschrijft ze als zeer steunend (bijvoorbeeld met complimenten voor gevonden oplossingen), soms structurerend (bijvoorbeeld keuzeopties beperken) en soms confronterend.

Identiteitsversterkende meisjesgroep, Madeleine de Vilder

De identiteitsversterkende meisjesgroep die Madeleine de Vilder samen met een psychologe heeft opgezet, bestaat uit een gesloten groep van maximaal acht meisjes. De groep vindt wekelijks plaats en bestaat uit twintig bijeenkomsten van twee uur. Er worden geen duidelijke behandelfasen onderscheiden.

Iedere bijeenkomst start met een rondje goed en nieuw. Ieder groepslid vertelt in dit rondje iets goeds of iets nieuws uit de afgelopen week. Aan het begin van de behandeling is dit voor de meeste meiden heel moeilijk omdat zij vooral gewend zijn om te kijken naar wat er niet goed is gegaan of naar wat ze fout hebben gedaan. Met dit beginrondje leren zij wat positiever naar zichzelf te kijken en ervaren ze dat ogenschijnlijk kleine dingen ook belangrijk kunnen zijn. De therapeuten doen zelf ook mee met dit rondje om te laten zien dat zij ook onzeker kunnen zijn over bepaalde dingen. Na dit rondje krijgt één groepslid twintig minuten de tijd iets over zichzelf in te brengen, waarover ze de groep mee wil laten denken. Reacties van groepsleden vormen namelijk vaak een grote steun in moeilijke situaties. Na deze inbreng wordt de huiswerkopdracht van de vorige bijeenkomst besproken. Deze opdrachten variëren van observatie- of schrijfopdrachten tot literatuur of creatieve opdrachten. Het nut van de huiswerkopdrachten is dat de cliënten daardoor ook tussen de bijeenkomsten door met de groep bezig zijn. Het volgende onderdeel van de training is de behandeling van het geplande thema voor die week. Voor iedere week is er een thema vastgesteld. In het draaiboek wat de therapeut gebruikt, staan per thema verschillende werkvormen genoemd. Vaak enkele beeldend therapeutische en enkele schrijf- of beweegopdrachten. De therapeut bepaalt in overleg met de groep welke werkvormen worden uitgevoerd. De therapeuten laten echter ook ruimte voor zelf ingebrachte onderwerpen van de cliënten. Na de uitwerking van het thema wordt het huiswerk voor de volgende keer besproken en tot slot vindt er nog een eindrondje plaats. In dit laatste rondje komen vragen aan de orde als: Wat vond je deze bijeenkomst prettig en goed? Wat vond je vervelend? Etc.

Er wordt in deze module niet beschreven vanuit welke behandelvisie de beeldende therapie wordt gegeven. Over de attitude wordt geschreven dat het van belang is dat de therapeut zich verplaatst in de leefwereld van de meisjes, flexibel kan omgaan met grenzen stellen en ruimte kan geven voor ontspanning en ontspanning.

4.3 Vergelijking van de verschillende behandelmodules

Na een korte beschrijving per module, volgt nu een puntsgewijze vergelijking van de verschillende modules.

Open/gesloten groep

De identiteitsversterkende therapie wordt in vijf van de zeven gevallen aan een gesloten groep gegeven. De keuze voor een open/gesloten groep heeft soms te maken met de instelling waarin de module wordt gegeven. Zo schreef Jeanet dat op de PAAZ waar zij werkt alleen met open groepen wordt gewerkt. In de meeste modules staat echter niet beschreven wat de reden is om de therapie in een open of gesloten groep te geven.

Aantal cliënten

Het aantal cliënten in de identiteitsversterkende modules, is grotendeels gelijk. Tussen de modules varieert het aantal van maximaal zes tot maximaal acht personen. In de groep van Jeanet Geelhoed, die een sterk individueel gerichte benadering heeft, is het maximaal aantal cliënten iets lager, namelijk vier personen.

Aantal sessies, tijd en frequentie

Het aantal sessies varieert sterk per behandelmodule. De Ik-versterkende groep van Wil Gerritsen vormt met zes sessies de kortst durende behandeling. De Identiteitsversterkende meisjesgroep van Madeleine de Vilder is met twintig sessies de langst durende behandelmodule. De andere behandelmodules zitten daar met acht, twaalf en twaalf tot vijftien tussenin. Het aantal sessies dat cliënten aan de module van Liesbeth Nijssen deelnemen, hangt af van de lengte van hun opname en varieert per cliënt van enkele weken tot maximaal twee maanden. Ook bij de groep van Jeanet Geelhoed varieert het aantal sessies per cliënt. De duur van de deelname kan in haar groep variëren van ongeveer twee tot twaalf maanden.

In de meeste behandelmodules duren de sessies anderhalf uur. De sessies in de groep van Madeleine de Vilder duren nog een halfuurtje langer, en de sessies in de module van Jeanet Geelhoed duren (met inbegrip van een pauze) drie uur. De sessies in de module van Brigit Siskens zijn met de duur van een uur het kortst. De frequentie van de sessies is bij alle behandelmodules gelijk, namelijk één keer per week.

Behandelfasen

In de geanalyseerde behandelmodules en werkdocumenten stonden geen duidelijke behandelfases beschreven. Brigit Siskens beschreef dat ze die ook niet duidelijk onderscheidt. In de antwoorden op de aanvullende vragen bij de member checking kwam echter bij drie therapeuten (Liesbeth Nijssen, Jeanet Geelhoed en Klaske van Laar) naar voren dat zij globaal wel drie fasen onderscheiden:

- Kennismaking/opstart
- Middenfase
- Afronding (en toekomst).

Marjanne van de Voorde onderscheidt vier fasen:

- Kennismakingsfase
- Bewustwordingsfase (gericht op de eigen plek en het eigen aandeel in de groep)
- Veranderingsfase (o.a. gericht op het oefenen van nieuw gedrag)
- Bestendigingsfase.

Sessieopbouw

De meeste therapeuten starten hun sessies met een beginrondje. Ze leggen daarin verschillende accenten. Ik noem ze hier onder elkaar:

- 'Rondje doos', cliënten vertellen wat ze de afgelopen week met hun ik-doos hebben gedaan, wat ze deze sessie van plan zijn en of ze daar hulp bij nodig hebben (Liesbeth Nijssen).
- 'Beginrondje', de centrale vraag is hoe de cliënten erbij zitten en er wordt teruggeblikt op de vorige sessie (Wil Gerritsen).
- 'Beginrondje', gepeild wordt hoe het met de cliënten is en waar zij aan willen werken (Klaske van Laar).
- 'Rondje eigen inbreng', iedere cliënt krijgt de gelegenheid de groep mee te laten denken over een probleem waar hij/zij mee zit. (Marjanne van de Voorde).
- 'Rondje goed en nieuw' en 'rondje eigen inbreng', iedere cliënt vertelt uit de afgelopen week iets goeds of iets nieuws. Dit stimuleert cliënten o.a. positiever naar zichzelf te kijken. Hierna krijgt één van de cliënten de tijd een probleem in te brengen en dat samen met de groep te bespreken (Madeleine de Vilder).
- Gesprek (individueel) over wat de cliënten die sessie willen gaan doen (Jeanet Geelhoed).
- 'Voorbespreking', de therapeut legt aan de cliënten de werkvorm uit (Brigit Siskens).

Wil Gerritsen is de enige die de sessies na het beginrondje vervolgt met een warming-up. Iedere sessie voert zij met het beeldend materiaal wat die sessie centraal staat enkele korte warming-up oefeningen uit.

In de modules van Marjanne van de Voorde en Madeleine de Vilder is het volgende onderdeel van de sessie de bespreking van de huiswerkopdracht. Hierbij gaat het om een niet-beeldend therapeutische opdracht.

Daarna wordt de sessie in alle modules vervolgd met het uitwerken van een beeldend therapeutische werkvorm.

Alle therapeuten sluiten het beeldend werken af met een nabespreking waarin mondeling op het werk wordt gereflecteerd. Liesbeth Nijse en Jeanet Geelhoed staan in de nabespreking stil bij hoe er tijdens de sessie is gewerkt. Marjanne van de Voorde en Madeleine de Vilder hebben per werkvorm enkele vragen op papier staan. Waarop in de nabespreking het accent ligt, hangt bij hen af van het thema en de uitgevoerde werkvorm. Bij Brigit Siskens ligt het accent in de nabespreking steeds op het beschrijven en begrijpen van het zelfbeeld. Wil Gerritsen houdt niet alleen mondelinge nabesprekingen, maar maakt ook gebruik van briefjes en beschrijvingen etc. Uit de module van Klaske van Laar komt niet expliciet naar voren of zij een nabespreking uitvoert. In de uitgevoerde member checking bevestigde zij dit echter.

Na de nabespreking van het beeldend werken wordt in drie modules (Klaske van Laar, Marjanne van de Voorde en Madeleine de Vilder) het huiswerk voor de volgende keer besproken. Het gaat hierbij voornamelijk om niet-beeldende opdrachten. Tot slot wordt in deze modules ook nog stilgestaan bij hoe de cliënten naar huis gaan of hoe ze de bijeenkomst hebben ervaren.

Bepaling van de werkvorm

De behandelmodules verschillen wat betreft de persoon die de keuze van de beeldende werkvorm bepaalt. Bij de meeste modules (vijf van de zeven) bepaalt de therapeut de beeldende werkvorm en wordt per sessie aan iedere cliënt dezelfde werkvorm aangeboden. Brigit Siskens heeft hiervoor gekozen om zo bij de cliënten de onderlinge uitwisseling van ervaringen en herinneringen te bevorderen. De meeste therapeuten hebben net als zij een aantal op schrift gestelde werkvormen waaruit per sessie een passende werkvorm wordt gekozen. Wil Gerritsen biedt elke sessie een ander materiaal en een ander thema aan. Ze let hierbij op de behoefte van de cliënten. Marjanne van de Voorde heeft bij de start van de module haar werkvormen voor iedere sessie al vastliggen. Liesbeth Nijse en Jeanet Geelhoed laten hun cliënten daarentegen vrij in de keuze van een werkvorm. Zij geven de cliënten als richtlijn een draaiboek met verschillende werkvormen onderverdeeld naar thema's. Tijdens de sessies zijn de cliënten ieder voor zich bezig met verschillende werkvormen.

Behandelvisie en werkwijze

In de geanalyseerde behandelmodules en werkdocumenten stonden geen behandelvisies beschreven. Bij de aanvullende vragen bij de member checking noemden twee van de zes therapeuten die daaraan meededen dat ze ook niet bewust vanuit een specifieke psychologische stroming werken. De andere vier therapeuten noemden verschillende behandelvisies: Rationele Emotieve Therapie (Marjanne van de Voorde), ontwikkelingsgericht en cognitief gedragstherapeutisch (Wil Gerritsen en Brigit Siskens), behavioristisch, cognitief en humanistisch (Klaske van Laar). Daarnaast komt in de module van Klaske de christelijke mensvisie naar voren. Op enkele overeenkomsten na, blijkt hieruit een grote verscheidenheid wat betreft visies van waaruit het onderwerp identiteitsversterking wordt benaderd. Het voert binnen het kader van deze deelvraag te ver om al deze visies uit te werken en te bekijken welke principes daaruit binnen de identiteitsversterkende behandeling naar voren komen.

Drie van de zes therapeuten die reageerden op de aanvullende vragen bij de member checking, gaven aan vanuit een creatief therapeutische werkwijze van Smeijsters te werken. Alledrie (Wil Gerritsen, Marjanne van de Voorde, Klaske van Laar) werken ze vanuit de re-educatieve werkwijze. Deze keus is mogelijk te verklaren vanuit het feit dat deze werkwijze zich onder andere richt op het delen en exploreren van gedrag, gedachten en gevoelens in het medium. Evenals uit bijbehorende doelstellingen zoals 'wijzigen en uitbreiden van het zelfbeeld', 'ontwikkelen van zelfreflectie' die nauw samenhangen met het doel identiteitsversterking. Marjanne en Klaske werken naast de re-educatieve werkwijze deels vanuit de supportieve werkwijze. Deze werkwijze is ook volgens Smeijsters (2003) geïndiceerd bij identiteitsproblematiek. Brigit Siskens beschrijft haar werkwijze niet volgens de indeling van Smeijsters⁶, maar noemt haar werkwijze directief-klachtgericht en focaal-inzichtgevend. De andere twee therapeuten (Liesbeth Nijse en Jeannet Geelhoed) werken niet bewust vanuit de door Smeijsters onderscheiden creatief therapeutische werkwijzes.

⁶ Raadpleeg voor een beschrijving hiervan Hfd. 4 van Smeijsters, H. (2003). *Handboek creatieve therapie*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
Onderzoeksverslag: Identiteitsversterking door Beeldende Therapie

Attitude

Alleen in de module van Brigit Siskens en Madeleine de Vilder stond iets beschreven over de attitude van de therapeut. De andere therapeuten hebben via de mail een korte omschrijving van hun attitude gegeven. Vier therapeuten (Liesbeth Nijssen, Brigit Siskens, Klaske van Laar en Marjanne v/d Voorde) beschrijven hun attitude ondermeer als steunend.

Eveneens verwoordden vier therapeuten (Liesbeth Nijssen, Jeanet Geelhoed, Brigit Siskens en Marjanne van de Voorde) hun attitude ondermeer als structurend.

Twee therapeuten (Brigit Siskens en Marjanne v/d Voorde) noemen hun attitude soms confronterend.

Ook benoemen twee therapeuten (Jeanet Geelhoed en Wil Gerritsen) hun attitude deels directief/sturend.

Verder beschrijven de therapeuten hun attitude totaal verschillend: stimulerend, adviserend, respectvol, afhankelijk, invoelend, ontdekkend, verwonderend, scherp, vragend, begrenzend, humoristisch.

Het voert te ver om op al deze termen in te gaan. Maar het is opvallend dat de meerderheid van de therapeuten hun houding onder andere als steunend en structurend omschrijft. Hoewel dit in de behandelmodules zelf niet terug te vinden is, kan hier mogelijk een verband worden gelegd met de identiteitsproblematiek zoals beschreven in Hoofdstuk 1 van dit onderzoeksverslag. Cliënten met een zwak identiteitsbesef zijn onzeker over wat ze kunnen, willen, vinden etc. Door deze cliënten -in plaats van als therapeut alles zelf in te vullen- vanuit een steunende en structurende houding te benaderen, ontstaat er voor hen ruimte om stil te staan bij hun eigen wensen en behoeften en kan er aan het doel identiteitsversterking worden gewerkt.

4.4 Conclusies:

Wat staat er in de beeldend therapeutische behandelmodules beschreven over het kader waarin de beeldend therapeuten hun beeldende werkvormen in hun identiteitsversterkende behandeling aanbieden?

- De identiteitsversterkende beeldend therapeutische behandeling vindt zowel in open als gesloten groepen plaats.
- In de identiteitsversterkende groepen is het maximale aantal cliënten zes tot acht personen. Een uitzondering is een sterk individueel gerichte groep van maximaal vier personen.
- Het aantal sessies verschilt sterk per behandelmodule en in de open behandelmodules ook per cliënt. Tussen de gesloten behandelgroepen varieert het aantal sessies van zes tot en met twintig. Bij de open modules varieert het aantal sessies sterk per cliënt. In de ene module van enkele weken tot maximaal twee maanden en in de andere module van twee tot maximaal twaalf maanden.
- In de meeste behandelmodules duren de sessies anderhalf uur. Uitzonderingen zijn sessies van: één uur of twee uur of drie uur (inclusief een pauze).
- In alle modules vinden de identiteitsversterkende sessies één keer per week plaats.
- Slechts in één behandelmodule staat iets beschreven over behandelfasen. Bij navraag blijkt dat vier therapeuten globaal een kennismakingsfase, middenfase en afrondingsfase of bestendigingsfase onderscheiden. Één van hen verdeelt de middenfase in een bewustwordingsfase en een veranderingsfase.
- De opbouw van de therapiesessies is bij alle therapeuten globaal gelijk. Alle therapeuten vangen de therapiesessie aan met een beginronde. Daarbinnen verschillen de accenten. Één van de therapeuten vervolgt haar sessie na het beginronde met een warming-up. In de meeste modules wordt na het beginronde de beeldend therapeutische werkvorm uitgevoerd. Alle therapeuten sluiten de beeldende werkvorm af met een nabespreking. De accenten die hierin worden gelegd en de wijze waarop dit gebeurt, verschilt per therapeut.
- De behandelmodules verschillen wat betreft de persoon die de keuze van de beeldende werkvorm maakt. In de meeste groepen bepaalt de therapeut voor aanvang van de sessie welke werkvorm er zal worden uitgevoerd.
- Naast beeldende therapie bevatten drie behandelmodules ook andere onderdelen zoals gespreksgroepen.

- In de modules staat niks beschreven over de behandelvisie van de therapeuten.
Bij navraag bleek dat twee therapeuten niet bewust vanuit een specifieke psychologische stroming werken. De vier anderen die reageerden noemden respectievelijk: RET, ontwikkelingsgericht en cognitief gedragstherapeutisch, eclecticisch (behavioristisch, cognitief, humanistisch en een christelijke mensvisie). Hieruit blijkt dat het doel identiteitsversterking vanuit zeer diverse visies benaderd kan worden.
- Wat betreft de creatief therapeutische werkwijze van Smeijsters komen de therapeuten meer overeen dan wat betreft de hierboven genoemde behandelvisies. Drie therapeuten werken vanuit de re-educatief creatief therapeutische werkwijze. Twee van hen werken ook deels vanuit de supportief creatief therapeutische werkwijze. Een van de therapeuten benoemt haar werkwijze niet met de termen van Smeijsters maar omschrijft haar werkwijze als directief-klachtgericht en focaal-inzichtgevend.
- Slechts in twee behandelmodules staat iets over de attitude van de therapeut vermeld. Bij navraag hebben ook de vijf andere therapeuten hun attitude beschreven.
De therapeuten verschilden behoorlijk in de beschrijving van hun attitude, maar door meerdere therapeuten werden: structurerend, steunend, soms confronterend, directief/sturend genoemd.

Welke thema's hanteren de verschillende beeldend therapeuten in hun identiteitsversterkende behandelmodules?

5.1 Inleiding

Uit het vooronderzoek bleek dat identiteitsversterking een breed doel is. Het ligt dan ook voor de hand dat in een behandeling gericht op identiteitsversterking allerlei verschillende thema's aan bod zullen komen. Om inzicht te krijgen in de vraag welke thema's dit zijn, maak ik allereerst een schematisch overzicht waarin ik alle thema's per module weergeef. Daarna noem ik per module kenmerkende dingen. Vervolgens beschrijf ik wat opvalt als ik het themagebruik in de verschillende modules met elkaar vergelijk. En om de kern vast te houden, schrijf ik tot slot in een conclusie een samenvattend antwoord op de deelvraag van dit hoofdstuk.

5.2 Inventarisering en categorisering van de thema's

In zes van de zeven geanalyseerde behandelmodules werken de beeldend therapeuten aan de hand van thema's. In de module van Brigit Siskens wordt niet expliciet aan de hand van thema's gewerkt. In de beschreven werkvormen komen impliciet echter verschillende thema's aan de orde.

Bij een eerste blik in de modules, viel meteen op dat de therapeuten het begrip 'thema' op verschillende wijze hanteren. Zo wordt bij de module ik-versterking van Liesbeth Nijssse het woord thema min of meer gebruikt als synoniem voor de titel van de werkvormen. Verder wordt in verschillende modules het thema zelfbeeld gehanteerd en daarnaast nog thema's als gevoelens, eigenschappen etc. Deze laatste thema's kunnen echter gezien worden als subthema's bij het thema zelfbeeld. Om wat meer overzicht te krijgen op de thema's die de verschillende therapeuten hanteren, heb ik gezocht naar een mogelijkheid om de thema's te categoriseren.

In principe zijn er allerlei opties om de thema's te categoriseren. Er kan bijvoorbeeld onderscheid gemaakt worden tussen thema's die ingaan op de ideeën van een persoon en thema's die ingaan op het gedrag van een persoon. Een andere keuze is om onderscheid te maken tussen thema's die specifiek gaan over de persoon zelf en thema's die gaan over het beeld van de persoon over de ander en zijn omgang met de ander. Weer een andere mogelijkheid is om onderscheid te maken tussen wie een persoon was, wie een persoon is, en wie een persoon zou willen zijn. Een keuze maken tussen al deze mogelijkheden is niet eenvoudig. Op basis van de mogelijkheid die naar mijn idee het meeste duidelijkheid zou geven, heb ik besloten de volgende categorieën en thema's te hanteren:

- Kennismaking en afsluiting
- Ideeën over jezelf
 - Personalia
 - Eigenschappen, vaardigheden en capaciteiten
 - Gevoelens en emoties
 - Lichaamsbeeld
 - Behoeften, eigen plek
 - Wensen
 - Verleden, heden, toekomst
 - Ideaalbeeld
 - Overige
- Dingen die je doet
 - Beroep/studie
 - Hobby's
 - Gewoontes
 - Zorg voor jezelf
 - Overige
- Ideeën over en omgang met de ander
 - Beeld over wie de ander is
 - Beeld over verhoudingen
 - Omgang met anderen
- Waarden

Met gebruik van zojuist vermelde categorieën, heb ik de thema's in een schema (zie Figuur 1) gezet. Bij het vermelden van de thema's houd ik me aan het woordgebruik zoals in de modules gehanteerd. Maar in de module "Wie ben ik?" van Brigit Siskens en in de Ik-versterkende groep van Wil Gerritsen worden thema's niet als zodanig expliciet benoemd. In de beschreven werkvormen komen echter verschillende thema's naar voren. Deze vermeld ik *schuingedrukt* in de schema's. De Identiteitsversterkende groep van Klaske van Laar, evenals de Identiteitsversterkende training van Marjanne van de Voorde en de Identiteitsversterkende meisjesgroep van Madeleine de Vilder bevatten enkele thema's die niet met beeldende therapie, maar bijvoorbeeld alleen binnen een gespreksgroep worden behandeld. Omdat dit onderzoek echt gericht is op de inzet van het beeldend medium, laat ik deze thema's in dit hoofdstuk achterwege.

In plaats van in alle tabellen en diagrammen de namen van de therapeuten en de modules voluit te schrijven, heb ik voor de overzichtelijkheid gekozen in dit hele verslag in diagrammen en tabellen gebruik te maken van de initialen van de therapeuten:

Liesbeth Nijse	Module Ik-versterking	Eleos, Bosch en Duin	-	LN
Jeanet Geelhoed	Atelier; beeldende therapie	PAAZ, Vlissingen	-	JG
Brigit Siskens	Module 'Wie ben ik?'	GGZ Duin- en Bollenstreek, Voorhout	-	BS
Wil Gerritsen	Ik-versterkende groep	De Gelderse Roos Herstellingsoord, Lunteren	-	WG
Klaske van Laar	Identiteitsversterkende groep	Eleos, Zwolle	-	KL
Marjanne v/d Voorde	Identiteitsversterkende training	Eleos, Ede	-	MV
Madeleine de Vilder	Identiteitsversterkende meisjesgroep	Jeugd RIAGG Noord Holland Zuid	-	MdV

Figuur 1: Inventarisatie Thema's

Categorie: Kennismaking en afsluiting

Benamingen thema's rechtstreeks overgenomen uit modules.

Schuingedrukte tekst wijst erop dat betreffende thema's in modules/draaiboeken niet expliciet als thema's werden benoemd, maar op te maken waren uit de beschrijving van de werkvormen.

Thema's:	LN	JG	BS	WG	KL	MV	MdV
Kennismaking			<i>Kennismaking</i>		Kennismaken	Kennismaking	Kennismaking
Afsluiting					Evaluatie en Afscheid	- Tussenevaluatie - Evaluatie	- Evaluatie - Afscheid

Categorie: Ideeën over jezelf

Benamingen thema's rechtstreeks overgenomen uit modules.

Schuingedrukte tekst wijst erop dat betreffende thema's in modules/draaiboeken niet expliciet als thema's werden benoemd, maar op te maken waren uit de beschrijving van de werkvormen.

Thema's:	LN	JG	BS	WG	KL	MV	MdV
Personalia	Personalia	Personalia					
Eigenschappen, vaardigheden, capaciteiten	- Symbool - Waarin ben ik goed/ waarin niet - Jezelf als huis - Kwaliteiten - Handleiding - Complimenten	- Zelfbeeld - Persoonlijk symbool - Persoonlijk wapen met lijfspreuk - Monument voor jezelf	- <i>Eigenschappen</i> - <i>Zelfbeeld</i>	- <i>Zelfportret</i> - <i>Kwaliteit</i>	Zelfbeeld	- Zelfbeeld - Eigenschappen en zelfwaardering	Zelfbeeld
Gevoelens, emoties	Emoties	Emoties		<i>Gevoelens</i>	Gevoelens, boosheid en agressie		- Gevoelens - Boosheid en agressie

Lichaams- beeld			<i>Lichaams- beeld</i>	<i>Lichaams- beeld</i>	Seksualiteit, intimiteit, lichaams- beeld (werkvorm gericht op lichaamsbeeld)		- Lichaams- beeld - Psychoso- matiek
Behoeften, eigen plek	- Thuis - Basisbe- hoeften			- Behoeft - Eigen plek			
Wensen	Wensen	Symbolische cadeaus (voor jezelf)	<i>Cadeau voor jezelf</i>	<i>Cadeau voor jezelf</i>			
Verleden, heden, toekomst	- Levensge- schiedenis - Herinnerin- gen - Toekomst	- Levensge- schiedenis - Verleden, heden, toekomst		<i>Oude negatieve boodschap</i>	Toekomst		Toekomst
Ideaalbeeld	Ideaalbeeld	<i>Ideaalbeeld</i>		<i>Ideaalbeeld</i>			
Overige	Tegenstellin- gen			- Tegenstel- lingen - Verborgen- heden	Rationeel denken		

Categorie: Dingen die je doet

Benamingen thema's rechtstreeks overgenomen uit module.

Thema's:	LN	JG	BS	WG	KL	MV	MdV
Beroep/ studie	Beroep/ studie	Beroep/ studie					
Hobby's							
Gewoontes	- Bezigheden - Gewoontes						
Zorg voor jezelf	- Zorgen voor jezelf - Bemoedi- ging	Zorgen voor jezelf					
Overige					Omgang met problemen	Omgang met problemen	

Categorie: Ideeën over en omgang met de ander

Benamingen thema's rechtstreeks overgenomen uit module.

Schuinedgedrukte tekst wijst erop dat betreffende thema's in modules/draaiboeken niet expliciet als thema's werden benoemd, maar op te maken waren uit de beschrijving van de werkvormen.

Thema's:	LN	JG	BS	WG	KL	MV	MdV
Beeld over wie de ander is	- Familie - Gezinsitu- atie - Vriend- schappen - Bemoedi- ging voor de ander	Symbolische cadeaus (voor de ander)	<i>Beeld van de ander</i>	<i>Groepsbeeld</i>	Familie		- Familie - Socialisatie

Beeld over verhoudingen	- Sociogram	- Sociogram - Verhoudingen: ik en de ander (en)			Relaties en vriendschappen, socialisatie		- Familie - Relaties en vriendschappen
Omgang met anderen		Samenwerking		- Leiden en volgen - Territorium en sporen - Begrenzing - Gewenste rol	- Assertiviteit en grenzen - Relaties en vriendschappen	- Iets moeilijks of iets lastigs zeggen - Voor jezelf opkomen - Commentaar van iemand ontvangen en commentaar op iemand geven	- Assertiviteit en grenzen - Familie - Relaties en vriendschappen

Categorie: Waarden

Benamingen thema's rechtstreeks overgenomen uit module.

Schuinedgedrukte tekst wijst erop dat betreffende thema's in modules/draaiboeken niet expliciet als thema's werden benoemd, maar op te maken waren uit de beschrijving van de werkvormen.

Thema's:	LN	JG	BS	WG	KL	MV	MdV
	- Geloof - Boodschap aan de maatschappij - Waarden en normen - Psychische gezondheid - Kunst en Cultuur - Smaak	- Geloof - Boodschap aan de maatschappij - Psychische gezondheid - Kunst en Cultuur		<i>Lelijk en mooi</i>			

5.3 Kenmerken t.a.v. themagebruik per behandelmodule

Module Ik-versterking, Liesbeth Nijssen

In de behandelmodule van Liesbeth Nijssen wordt onderscheid gemaakt tussen thema's behorend bij ik, ik en mezelf, ik en de ander, ik en de maatschappij. In de module is aandacht voor alle vier de categorieën die in dit onderzoek worden onderscheiden: **Ideeën over jezelf, Dingen die je doet, Ideeën over en omgang met de ander, Waarden**. Binnen de categorie ideeën over jezelf wordt een belangrijk accent gelegd op eigenschappen en kwaliteiten. Bijvoorbeeld in werkvormen als 'Jezelf verbeelden als huis'. Er is echter ook aandacht voor emoties, basisbehoeften, wensen, ideaalbeeld, verleden en toekomst. Het onderwerp lichaamsbeeld krijgt echter geen specifieke aandacht.

Binnen de categorie 'Dingen die je doet' is zowel aandacht voor allerlei bezigheden als meer specifiek voor de wijze waarop iemand voor zichzelf zorgt. In de module wordt ook stilgestaan bij het beeld dat een cliënt heeft van de mensen om hem heen en zijn idee over de onderlinge verhoudingen. Het gaat hierbij niet zozeer om groepsleden, maar meer om familie en vrienden en dergelijke. Wat opvalt, is dat er geen aandacht is voor de directe omgang met anderen.

Binnen de module komen ook de waarden van de cliënten aan bod. Er ligt daarin een belangrijk accent op de wijze waarop zij over het christelijk geloof denken.

Atelier; beeldende therapie, Jeanet Geelhoed

In de behandelmodule van Jeanet Geelhoed wordt net als in de behandelmodule van Liesbeth Nijssen onderscheid gemaakt tussen thema's behorend bij ik, ik en mezelf, ik en de ander, ik en de maatschappij. Ook in deze module is aandacht voor zowel **Ideeën over jezelf, Dingen die je doet, Ideeën over en omgang met**

de ander en Waarden. Eigenschappen en kwaliteiten vormen een belangrijk aandachtspunt in deze module. Evenals de thema's emoties en verleden, heden, toekomst. De thema's eigen plek, lichaamsbeeld en ideaalbeeld komen niet specifiek aan de orde. Naast aandacht voor beroep en studie is er veel aandacht voor het idee over en de omgang met de ander. Zowel het idee over en de omgang met groepsleden als met familie en vrienden kunnen in de behandeling aan de orde komen. Bijvoorbeeld door een symbolisch cadeau voor een groepslid te maken of door een sociogram van familie en vrienden te maken. Aandacht voor de waarden van de cliënt is er onder andere met thema's als geloof, kunst en cultuur en dergelijke. Belangrijk is om in het oog te houden dat deze geanalyseerde behandelmodule van Jeanet Geelhoed als richtlijn wordt gebruikt en dat het per cliënt heel verschillend is welke thema's daadwerkelijk in de behandeling aan de orde komen.

Module Beeldende Therapie [Wie ben ik?], Brigit Siskens

In de behandelmodule van Brigit Siskens wordt niet expliciet aan de hand van thema's gewerkt. In de beschreven werkvormen zijn echter wel verschillende thema's te onderscheiden. Er blijkt vooral aandacht te zijn voor **Ideeën over jezelf**. In de verschillende werkvormen ligt het accent namelijk vaak op de ideeën die de cliënt heeft over zijn eigenschappen. Een van de werkvormen in de module is bijvoorbeeld om jezelf als dier te verbeelden. Daarnaast is er ook aandacht voor het eigen lichaamsbeeld. Bijvoorbeeld in de werkvorm om een deel van jezelf met behulp van een spiegel na te tekenen.

Wat opvalt, is dat thema's als gevoelens, behoeften, verleden, heden, toekomst en dergelijke niet specifiek aan bod komen. Ook het thema waarden komt niet aan de orde. Er is in de module wel aandacht voor het beeld dat cliënten van elkaar hebben. Bijvoorbeeld in de opdracht om een collage voor elkaar te maken.

Ik-versterkende groep, Wil Gerritsen

In de behandelgroep van Wil Gerritsen wordt per sessie een bepaald materiaal aangeboden waarin een thema naar voren komt. Uit de beschreven werkvormen blijkt dat er binnen haar groep veel aandacht is voor **Ideeën over jezelf**. Binnen dit overkoepelende thema is er veel aandacht voor eigenschappen van de cliënten en hun gevoelens. Bijvoorbeeld in de werkvorm om een ik-does of een gevoelscirkel te maken. De thema's eigen plek en behoeften van de cliënten, evenals het thema ideaalbeeld komen echter ook aan de orde. Daarnaast is er in deze groep aandacht voor **Ideeën over en omgang met de ander**. Bijvoorbeeld in de werkvorm om een groepsportret te maken of met de hele groep gezamenlijk een eiland te vullen. Het gaat dus vooral over de omgang met groepsleden en niet zozeer over de omgang met familie of vrienden. Thema's als beroep en bezigheden en thema's als waarden komen in deze module niet specifiek aan bod.

Identiteitsversterkende groep, Klaske van Laar

In de Identiteitsversterkende groep bij Eleos in Zwolle is beeldende therapie een onderdeel naast de gespreksgroep. Elke bijeenkomst staat een thema centraal. Er is in de module vooral aandacht voor **Ideeën over jezelf** en voor **Ideeën over en omgang met de ander**. Zo is er onder meer een bijeenkomst gewijd aan zelfbeeld, aan gevoelens, aan lichaamsbeeld en aan toekomst. Maar er is ook een bijeenkomst waarin stilgestaan wordt bij het thema rationeel denken en bij het omgaan met problemen. Verder is er aandacht voor het beeld dat cliënten hebben over hun familie. Ook komt de omgang met de ander aan de orde door het thema assertiviteit en grenzen te behandelen. Thema's als waarden en bezigheden komen in deze groep niet aan bod.

Identiteitsversterkende training, Marjanne van de Voorde

Net als bij de Identiteitsversterkende groep in Zwolle, is bij de Identiteitsversterkende training van Eleos in Ede beeldende therapie een onderdeel naast de gespreksgroep. In deze module staat elke bijeenkomst een thema centraal. Er wordt vooral ingegaan op **Ideeën over jezelf** en op **Ideeën over en omgang met de ander**. Het accent ligt daarbij op de eigenschappen van de cliënt en op de omgang met de ander (iets moeilijks zeggen, voor jezelf opkomen etc.). Het beeld van de ander komt niet specifiek aan de orde.

In de module wordt ook niet specifiek ingegaan op de waarden van cliënten, of op gevoelens, behoeften, ideaalbeeld en dergelijke.

Identiteitsversterkende meisjesgroep, Madeleine de Vilder

In de Identiteitsversterkende meisjesgroep van de Jeugd RIAGG Noord Holland Zuid wordt zowel met groeps gesprekken als met beeldend therapeutische werkvormen gewerkt. Elke bijeenkomst wordt er een thema behandeld. De thema's hebben vooral betrekking op **Ideeën over jezelf** en op **Ideeën over en omgang met de ander**. Als het gaat om ideeën over jezelf wordt er vooral stil gestaan bij eigenschappen, gevoelens, maar ook bij lichaamsbeeld, psychosomatiek en toekomst. Thema's als ideaalbeeld, eigen plek, wensen en dergelijke komen niet aan de orde. Ook beroep, waarden en dergelijke komen niet aan de orde. Wel is er aandacht voor het beeld over en de verhouding tot familie, relaties en vriendschappen. Daarnaast wordt het thema assertiviteit en grenzen behandeld.

5.4 Vergelijking van het themagebruik in de behandelmodules

Nu per behandelmodule de meest kenmerkende dingen ten aanzien van het themagebruik beschreven zijn, is het waardevol om opvallende dingen wat betreft overeenkomsten en verschillen in themagebruik op een rij te zetten.

In alle modules wordt met name ingegaan op enerzijds **Ideeën over jezelf** en anderzijds op **Ideeën over en omgang met de ander**. Binnen de categorie Ideeën over jezelf is in iedere module veel aandacht voor het beeld dat een cliënt van zijn eigenschappen heeft. Daarnaast wordt vaak stilgestaan bij het thema gevoelens/emoties. De modules van Marjanne van de Voorde en Brigit Siskens vormen hierop een uitzondering. Binnen enkele modules is ook aandacht voor het thema wensen, lichaamsbeeld en ideaalbeeld. De mate waarin binnen de modules stilgestaan wordt bij verleden, heden en toekomst verschilt. In de modules van Liesbeth Nijse, Jeanet Geelhoed, Klaske van Laar en Madeleine de Vilder (op beperkte wijze ook in de module van Wil Gerritsen) wordt in een of meerdere werkvormen op dit thema ingegaan. In slechts twee modules (die van Liesbeth Nijse en die van Wil Gerritsen) wordt stilgestaan bij het thema behoeften/eigen plek en bij het thema tegenstellingen.

Binnen de categorie Ideeën over en Omgang met de ander leggen de therapeuten verschillende accenten. Zo wordt er door Marjanne van de Voorde vooral nadruk gelegd op de omgang met de ander. Bijvoorbeeld met een thema als 'voor jezelf opkomen'. In de module van Liesbeth Nijse wordt daarentegen vooral aandacht besteed aan het beeld dat cliënten hebben van hun familie, vriendschappen, onderlinge afstand/nabijheid etc. Hier komt de directe omgang met de ander niet expliciet aan de orde.

In de module Ik-versterking van Liesbeth Nijse evenals in de module Ik-versterking van Jeanet Geelhoed is naast de categorieën 'Ideeën over jezelf' en 'Ideeën over en omgang met de ander' ook aandacht voor **Dingen die je doet**. Bijvoorbeeld in thema's als zorgen voor jezelf, beroep, gewoontes etc. Ook is in deze modules aandacht voor **Waarden**. Bijvoorbeeld met thema's als waarden en normen, geloof, kunst en cultuur etc.

In de meeste modules waarin met gesloten groepen⁷ wordt gewerkt, worden de thema's **Kennismaking** en **Afsluiting** (evaluatie en afscheid) expliciet benoemd. Dit is het geval bij de module van Brigit Siskens, Marjanne van de Voorde, Klaske van Laar en Madeleine de Vilder. Het feit dat deze thema's in de andere modules niet expliciet benoemd worden, wil overigens niet zeggen dat ze daar niet aan de orde komen.

5.5 Conclusies:

Welke thema's hanteren de verschillende beeldend therapeuten in hun identiteitsversterkende behandelmodules?

Op basis van bovenstaande analyses kom ik tot het volgende antwoord op deze deelvraag:

- In alle modules wordt met name ingegaan op enerzijds de categorie Ideeën over jezelf en anderzijds op de categorie Ideeën over en omgang met de ander.
- Binnen de categorie Ideeën over jezelf is in elke module veel aandacht voor het beeld dat een cliënt van zijn eigenschappen heeft.
- Ook het thema gevoelens/emoties komt vaak voor. Op twee uitzonderingen na wordt dit thema in alle modules genoemd.
- Binnen enkele modules is ook aandacht voor het thema wensen, lichaamsbeeld en ideaalbeeld.
- De mate waarin binnen de modules aandacht is voor verleden, heden en toekomst verschilt. Toch heeft dit thema in de meerderheid van de modules een plek.
- De thema's behoeften/eigen plek en tegenstellingen komen slechts in twee modules aan de orde.
- De therapeuten leggen verschillende accenten binnen de categorie Ideeën over en Omgang met de ander. In de ene module is vooral aandacht voor het beeld over de ander, terwijl de andere module juist meer ingaat op de directe omgang met de ander.
- Slechts in twee modules is aandacht voor de categorieën Dingen die je doet en Waarden.
- Wat tot slot ook nog opvalt, is dat de thema's Kennismaking en Afsluiting alleen binnen de gesloten groepen expliciet worden genoemd.

⁷ Onder gesloten groepen versta ik groepen met een gezamenlijk begin en gezamenlijk einde.

Welke soorten beeldende werkvormen bevatten de behandelmodules die de beeldend therapeuten gebruiken in hun identiteitsversterkende behandeling?

6.1 Inleiding

Bij het bestuderen van de beeldend therapeutische behandelmodules gericht op identiteitsversterking, is een analyse van de werkvormen uiteraard zinvol omdat het inzicht geeft in de soorten werkvormen die worden ingezet. In de verschillende behandelmodules/draaiboeken beschrijft iedere therapeut zijn eigen beeldende werkvormen. In mijn analyse van deze werkvormen kijk ik naar de verschillende soorten die er in de modules beschreven staan. Door de analyses van de verschillende modules naast elkaar te leggen en te vergelijken, wordt er mogelijk een rode draad zichtbaar in de soorten werkvormen die beeldend therapeuten inzetten om de cliënten tot identiteitsversterking te laten komen. Misschien blijkt dat de therapeuten veel groepsworkvormen inzetten of juist veel individuele werkvormen en veel figuratieve werkvormen etc.

In dit hoofdstuk beschrijf ik eerst kort welke verschillende soorten werkvormen ik in dit onderzoek onderscheid. Daarna doe ik per module verslag van de soorten werkvormen die daarin beschreven staan. Per module zullen zo de meest kenmerkende dingen wat betreft de ingezette soorten werkvormen zichtbaar worden. Vervolgens maak ik een vergelijking tussen de verschillende modules. Dan zal ik ook beschrijven in hoeverre er wel of geen rode draad zichtbaar is geworden in de inzet van de verschillende soorten beeldende werkvormen. Uiteraard volgt er aan het einde van dit hoofdstuk een conclusie.

6.2 Soorten beeldende werkvormen

Bij het analyseren van de werkvormen, maak ik gebruik van de onderscheiding in soorten die Ellen Budde maakt in haar boek 'Wat woorden niet kunnen zeggen' (Budde, 2000). Een verschil met Budde is dat zij in haar boek de term 'opdracht' hanteert, terwijl ik in dit onderzoek heb gekozen voor de term 'werkvorm'. Ik gebruik Budde's onderscheiding in soorten omdat deze inzicht geeft in verschillende aspecten van een werkvorm. Zo wordt bijvoorbeeld gekeken naar het gebruik van symbolen, figuratief of meer abstract werk, individuele en groepsworkvormen etc.

Individuele werkvormen

Bij individuele werkvormen gaat het om werkvormen die specifiek voor een bepaalde cliënt zijn samengesteld en die per individu worden aangeboden. Let op: Wanneer binnen een behandelmodule cliënten individueel werken, maar allemaal aan dezelfde werkvorm, geldt dit als een groepsworkvorm. Want volgens Budde behoren werkvormen waarbij iedere cliënt in een groep individueel aan dezelfde werkvorm werkt bij de groepsopdrachten.

Groepsworkvormen

"Groepswork strekt zich uit van het individueel uitwerken van eenzelfde opdracht in de groep tot het maken van één werkstuk met alle groepsleden samen." (Budde, p. 113). Er zijn vijf groepen groepsworkvormen.

- Individueel werken aan dezelfde werkvorm: Ieder groepslid werkt individueel aan een werkstuk, maar de werkvorm, het thema of onderwerp is voor iedereen gelijk.
- Workvormen voor elkaar of door anderen aangevuld: Bij deze soort werkvorm maken cliënten werkstukken voor elkaar of maakt iedere cliënt een eigen werkstuk waarna andere groepsleden hier iets aan toevoegen.
- Workvormen in twee- of drietalen: Bij deze soort werkvormen wordt er gewerkt in kleine groepjes waarin samen één werkstuk wordt gemaakt.
- Workvormen waarbij onderdelen worden samengevoegd tot een werkstuk: Iedere cliënt maakt een onderdeel van een werkstuk en deze worden samengevoegd tot één werkstuk.
- Samen een werkstuk maken: Een groep cliënten maakt samen één werkstuk.

Symboolwerkvormen

Symboolwerkvormen bevatten een voorwerp of onderwerp waaraan meer betekenis toegekend kan worden dan de gebruikelijke of uiterlijke betekenis. Er zijn vier verschillende groepen symboolwerkvormen die alle vier zowel figuratief als abstract kunnen worden uitgewerkt:

- Symboolwerkvormen waarbij het materiaal het uitgangspunt vormt: Bij deze symboolwerkvormen begint een cliënt met een bepaald materiaal te werken. Al werkend komt er in het materiaal een onderwerp naar voren en krijgt het werk een symbolische betekenis.
- Symboolwerkvormen waarbij het thema het uitgangspunt vormt: Bij deze werkvormen wordt de cliënten gevraagd een bepaald voorwerp of thema uit te beelden. Het gaat dan om voorwerpen of situaties die uitnodigen om er meer betekenis aan te geven dan de uiterlijke of functionele betekenis. Vervolgens kan het werkstuk tijdens het werken een symbolische betekenis krijgen.
- Symboolwerkvormen waarbij de deelnemer het symbool bedenkt: Bij deze symboolwerkvormen wordt eerst door de therapeut of door de cliënten het onderwerp bepaald. Vervolgens wordt dit onderwerp door cliënten in een zelfgekozen symbool weergegeven.
Let op: De werkvorm waarbij cliënten bijvoorbeeld wordt gevraagd zichzelf weer te geven in een dier behoort *niet* tot deze groep, maar tot de groep 'symboolwerkvormen waarbij het thema het uitgangspunt vormt'. De werkvorm waarbij cliënten wordt gevraagd zichzelf weer te geven in een zelfgekozen symbool behoort *wel* tot deze groep.
- Symboolwerkvormen met tegenstellingen: Een vierde vorm symboolwerkvormen is de symboolwerkvorm waarin het werken vanuit een tegenstelling (bijvoorbeeld 'licht-donker') het uitgangspunt vormt. Tijdens het werken kan het thema voor de cliënt een persoonlijke betekenis krijgen.

Abstracte en/of figuratieve werkvormen

- Abstracte werkvormen: Bij abstracte werkvormen wordt vaak uitgegaan van de techniek of het materiaal. "Door de nadruk te leggen op het technische en het motorische aspect van de opdracht help je de deelnemers over een drempel." (Budde, p. 84).
Daarnaast kan echter ook een onderwerp of thema uitgangspunt van de werkvorm zijn. Vaak gaat het dan om een symbolische abstracte weergave van een bepaald onderwerp.
- Abstract-figuratieve werkvormen: zijn werkvormen die zowel abstract als figuratief kunnen worden uitgewerkt.
- Figuratieve werkvormen: Bij deze werkvormen is de uitwerking figuratief. "Voor de figuratieve opdrachten vormt een onderwerp of voorwerp het uitgangspunt." (Budde, p. 85).

Beschutte werkvormen

Beschutte werkvormen zijn werkvormen waarin een bepaald onderwerp wordt weergegeven binnen een omhulsel. De werkstukken bestaan uit een binnenkant, een omhulsel en een buitenkant. Het omhulsel geeft het werkstuk een besloten, intiem karakter. De cliënt kan zelf bepalen of hij de binnenkant van het werkstuk wel of niet aan anderen toont.

Geleide fantasie werkvormen

Bij geleide fantasie werkvormen vertelt de therapeut aan de cliënten een verhaal. Tijdens het verhaal vormen de cliënten in gedachten hun eigen fantasieën, sfeer en beelden. Vervolgens wordt aan cliënten gevraagd om bepaalde beelden (bijvoorbeeld wat hen het meest heeft aangesproken) in materiaal weer te geven.

(Schrijfwerkvormen)

Bij een eerste analyse van de werkvormen werd mij duidelijk dat er in verschillende modules ook werkvormen staan die niet (zozeer) beeldend zijn, maar schriftelijk van aard. Ik denk hierbij bijvoorbeeld aan de werkvorm in de module van Liesbeth Nijse waarbij cliënten wordt gevraagd een lijstje te maken van hun bezigheden. Blijkbaar hebben binnen beeldende therapie schrijfwerkvormen soms ook een plek. Hoewel Ellen Budde deze soort niet onderscheid, neem ik ze voor de volledigheid daarom wel mee in dit onderzoek.

Een kanttekening bij deze onderscheiding van soorten werkvormen

Bij de zojuist beschreven soorten werkvormen wordt gebruik gemaakt van verschillende onderscheidingen. Dit houdt in dat één werkvorm tegelijkertijd bijvoorbeeld een beschutte werkvorm, een individuele werkvorm, een symboolwerkvorm en een abstract-figuratieve werkvorm kan zijn. Een voorbeeld hiervan is de ik-doos.

6.3 Soorten beeldende werkvormen per module

Van elke module heb ik alle werkvormen opgeschreven en vervolgens aangegeven om welke soort werkvorm het gaat. Deze dataverzameling is als bijlage bij dit onderzoeksverslag opgenomen. Hieronder beschrijf ik per module de meest kenmerkende dingen die in deze analyse naar voren zijn gekomen. Daarbij vermeld ik soms ook enkele concrete werkvormen waarmee ik de analyse verduidelijk.

Module Ik-versterking, Liesbeth Nijse

Beschutte werkvorm

De basis in de module van Liesbeth Nijse is een beschutte werkvorm. Bij de start van de module krijgen de cliënten namelijk de opdracht een ik-doos te maken. Met de buitenkant van de ik-doos verbeelden de cliënten hoe zij zich aan de buitenwereld tonen. En met de binnenkant verbeelden de cliënten hoe zij zichzelf van binnen zien. Het kan echter ook zijn dat de binnen- en buitenkant van de doos geen symbolische betekenis heeft. De vulling staat dan vooral centraal. In de ik-doos worden namelijk de beeldende werkvormen (of samenvattingen daarvan) bewaard die tijdens de module zijn gemaakt.

Individuele werkvormen en Groepswerkvormen

Op vier uitzonderingen na gaat het in deze module in alle gevallen om individuele werkvormen. In de module kan iedere cliënt zelf bepalen waaraan hij/zij wil werken en werkt zodoende aan zijn eigen werkvorm. Toch bevat de module enkele groepswerkvormen. Een voorbeeld daarvan is de opdracht om iets voor elkaar te maken. Bijvoorbeeld een bemoediging of een compliment.

Symboolwerkvormen

Veel werkvormen in deze module (61% van het totale aantal werkvormen) zijn symboolwerkvormen. Meestal (14 van de 20) gaat het om symboolwerkvormen waarbij de cliënten een thema kiezen en dat vervolgens in een zelfgekozen symbool uitwerken. Een voorbeeld is de opdracht om herinneringen symbolisch uit te beelden. Daarnaast bevat de module enkele symboolwerkvormen (vijf) waarbij het thema het uitgangspunt vormt. Bijvoorbeeld de werkvorm om een droomlandschap te tekenen. Ook bevat de module een symboolwerkvorm waarin vanuit een tegenstelling wordt gewerkt.

Figuratieve werkvormen en/of Abstracte werkvormen

Het grootste deel van het totale aantal werkvormen (64%) is figuratief. Het gaat dan bijvoorbeeld om het maken van een toekomstplattegrond of een collage over jouw 'thuis' of om jezelf uit te beelden als huis etc. Sommige werkvormen (zeven) kunnen zowel figuratief als abstract uitgewerkt worden. Een voorbeeld is de opdracht om je relatie tot God uit te beelden. Van de figuratieve werkvormen is een groot deel (dertien van de 21) ook symbolisch.

Schrijfwerkvormen....

Tussen alle beeldende werkvormen staan in deze module ook een aantal schrijfwerkvormen die tijdens de beeldende therapie worden uitgevoerd. Bijvoorbeeld de opdracht om een lijstje te maken van de wensen die je hebt of om je bezigheden op te schrijven etc. Vaak gaat het ook om vragen die cliënten helpen stil te staan bij een bepaald onderwerp en uiteindelijk vorm te geven aan een beeldend werkstuk. Zo staan er bijvoorbeeld verschillende vragen over het thema geloof in de module. Onder andere vragen als: "Welk Godsbeeld heb jij? Hoe ervaar jij God in je leven? Etc." Deze vragen kunnen een hulpmiddel zijn om een symbool te maken dat de relatie tussen de cliënt en God uitbeeldt. Het zou er mijns inziens echter ook toe kunnen leiden dat cliënten het slechts bij het beantwoorden van de vragen houden en het beeldend werken achterwege laten.

Atelier; beeldende therapie, Jeanet Geelhoed

Individuele werkvormen en Groepswerkvormen

Op drie uitzonderingen na bevat deze module allemaal individuele werkvormen. Bij de groepswerkvormen gaat het er in een van de gevallen om iets voor elkaar te maken (een symbolisch cadeau). Daarnaast bevat de module een opdracht waarbij samen één werkstuk wordt gemaakt. Ook bevat de module de opdracht elkaar te interviewen over bezigheden, beroep en/of studie.

Symboolwerkvormen

De meeste werkvormen in de module (dertien van de twintig) zijn symboolwerkvormen. Veelal (elf keer) gaat het om werkvormen waarin de cliënten een onderwerp vormgeven door middel van zelf bedachte en uitgewerkte

symbolen. Een voorbeeld is de opdracht om een monument voor jezelf te maken, of een persoonlijk symbool vorm te geven. Verder bevat de module een aantal symboolwerkvormen (twee) waarbij het thema het uitgangspunt vormt. Bijvoorbeeld de werkvorm een om persoonlijk wapen te maken.

Figuratieve werkvormen en/of Abstracte werkvormen

Een groot deel van de werkvormen (negen) is figuratief. Bijvoorbeeld de opdracht om een persoonlijk wapen te maken of om een collage over kunst en cultuur te maken. Een evenzo groot deel van de werkvormen (negen) kan zowel figuratief als abstract uitgewerkt worden. Een voorbeeld hiervan is een drieluik waarin heden, verleden en toekomst worden uitgebeeld of een drieluik over je psychische gezondheid.

Beschutte werkvorm

Deze module bevat één beschutte werkvorm: de ik-does.

Schrijfwerkvormen....

Naast de zojuist onderscheiden werkvormen bevat deze module ook enkele niet beeldende werkvormen. Bij verschillende thema's zijn er werkbladen waarop een aantal vragen over een thema staan. Deze worden binnen de beeldende therapie schriftelijk uitgewerkt. Zo bevat de module bijvoorbeeld een aantal vragen over de persoonlijkheid van de cliënt. Onder andere vragen als: "Waar droom je van? Wat maakt jou gelukkig? etc.". Als vervolg op de beantwoorde vragen kan de cliënt een persoonlijk symbool maken.

Module Beeldende Therapie "Wie ben ik?", Brigit Siskens

Groepsworkvormen en Individuele werkvormen

Het draaiboek van Brigit bevat allemaal groepsworkvormen. Veelal (voor 82%) betreft het groepsworkvormen waarbij cliënten individueel werken maar allemaal dezelfde werkvorm krijgen aangeboden. Het kan echter ook voor komen dat verschillende cliënten aan verschillende werkvormen werken.

Naast werkvormen waarbij individueel wordt gewerkt, bevat het draaiboek van Brigit twee groepsworkvormen waarbij cliënten in het ene geval elkaars werk aanvullen en in het andere geval iets voor elkaar maken.

Symboolwerkvormen

Op drie uitzonderingen na zijn alle werkvormen in dit werkboek symboolwerkvormen. In de meeste gevallen (vijf) gaat het om symboolwerkvormen waarbij de cliënt het symbool bedenkt. Bijvoorbeeld de werkvorm om van speksteen een zelfbeeld te maken. In drie gevallen gaat het om symboolwerkvormen waarbij het thema het uitgangspunt vormt. Een voorbeeld hiervan is de werkvorm om jezelf weer te geven als een dier.

Figuratieve werkvormen en/of Abstracte werkvormen

Het grootste deel van de werkvormen (zeven) is figuratief. Daarnaast bevat het draaiboek een abstracte werkvorm. Het gaat om de symboolwerkvorm een abstract zelfportret te maken. Daarnaast zijn er nog drie werkvormen die zowel abstract als figuratief kunnen worden uitgevoerd.

Ik-versterkende groep, Wil Gerritsen

Groepsworkvormen: individueel werken aan dezelfde werkvorm en andere groepsworkvormen

Het grootste deel van het totale aantal werkvormen in deze module (63% inclusief warming ups) bestaat uit groepsworkvormen waarbij door cliënten individueel wordt gewerkt aan dezelfde werkvorm. (Door anderen ook wel benoemd als individueel in de groep werken).

Daarnaast bevat de module ook een belangrijk aandeel andere groepsworkvormen. Bijvoorbeeld zes werkvormen waarbij cliënten met elkaar samen een werkstuk maken. Een voorbeeld hiervan is het gezamenlijk vormgeven aan een klei-eiland.

Ook bevat de module twee werkvormen waarbij de cliënten iets voor elkaar maken of elkaars werk aanvullen. Een voorbeeld is de werkvorm waarbij aan de hand van kunstkaarten wordt gewerkt en het werkstuk na verloop van tijd wordt doorgegeven aan groepsgenoten die er vervolgens aan verder werken.

Daarnaast bevat de module enkele (twee) werkvormen waarbij verschillende onderdelen worden samengevoegd tot een werkstuk, evenals enkele (twee) werkvormen waarbij in twee- of drietallen wordt gewerkt.

Symboolwerkvormen

De module bestaat voor 47% uit symboolwerkvormen. In acht van de vijftien gevallen gaat het om symboolwerkvormen waarbij het thema het uitgangspunt vormt. Een voorbeeld is de werkvorm om jezelf uit te beelden als een kleidier wat laat zien wat je verborgen houdt. In vijf gevallen gaat het om symboolwerkvormen waarbij de cliënt aan de hand van een gegeven onderwerp het symbool bedenkt en uitwerkt. Ik denk hierbij aan de werkvorm waarin de cliënt gevraagd wordt om een positief zelfportret te maken of een cadeau voor zichzelf of de ander te maken.

Daarnaast bevat de module twee symboolwerkvormen waarin vanuit een tegenstelling wordt gewerkt.

Bijvoorbeeld de werkvorm om iets lelijks met iets moois te maken of de werkvorm waarin cliënten gevraagd wordt tegenstellingen samen te brengen.

Figuratieve werkvormen en/of Abstracte werkvormen

De meeste werkvormen van de module (17 van de 32) kunnen zowel figuratief als abstract worden uitgewerkt. Een voorbeeld is de werkvorm om een groepsportret te maken of aan de hand van kunstkaarten een werkstuk te maken. Daarnaast zijn er elf abstracte werkvormen. Het gaat dan om warming-ups (bijvoorbeeld kneedoefeningen) en om werkvormen als Florence Cane, Gevoelsportret etc. Slechts vier werkvormen zijn echt figuratief van aard. Één daarvan is de opdracht een kleidier te maken dat je zou willen zijn.

Beschutte werkvorm

Ook deze module bevat één beschutte werkvorm: het maken van een ik-doos.

Identiteitsversterkende groep, Klaske van Laar

Individuele werkvormen en Groeps werkvormen

In de module van Klaske van Laar bestaat 53% van het totale aantal beeldend werkvormen uit groeps werkvormen waarbij de cliënten individueel aan dezelfde werkvorm werken. Het gaat dan bijvoorbeeld om werkvormen als het maken van een persoonlijk symbool, het maken van een gevoelsportret, het maken van een familiewapen etc. Daarnaast bevat de module verschillende werkvormen (drie) waarbij met elkaar aan één werkstuk wordt gewerkt. Een voorbeeld is de opdracht om met elkaar één groot werkstuk te maken waarbij aan een gezamenlijk thema wordt gewerkt en ieder slechts één kleur mag gebruiken.

Ook bevat de module een paar werkvormen (twee) waarbij de cliënten iets voor of over elkaar maken. Verder staan er in de module enkele (drie) werkvormen waarbij in twee- of drietallen wordt gewerkt. Een voorbeeld daarvan, is de opdracht om naar elkaar toe te schilderen.

Tijdens de sessie met het thema 'omgaan met problemen' krijgen de cliënten een individuele werkvorm aangeboden. De therapeut bedenkt dan voor iedere cliënt een individuele werkvorm die past bij zijn/haar doelen van dat moment.

Symboolwerkvormen

Een ruime meerderheid van de werkvormen in de module (elf van de vijftien) zijn symboolwerkvormen. In de meeste gevallen gaat het om symboolwerkvormen (zeven) waarbij de cliënten aan de hand van een gegeven onderwerp het symbool verzinnen en uitwerken. Een voorbeeld is de opdracht een symbool van jezelf te maken of een drieluik over verleden, heden en toekomst te schilderen. Daarnaast bevat de module verschillende symboolwerkvormen (vier) waarbij het thema het uitgangspunt vormt.

Figuratieve werkvormen en/of Abstracte werkvormen

Het grootste deel van het totale aantal werkvormen (negen) kan zowel figuratief als abstract uitgewerkt worden. Een voorbeeld hiervan is het samen maken van een werkstuk of het maken van een symbool van je buurvrouw/ buurman. Daarnaast zijn er enkele werkvormen (vijf) die echt figuratief van aard zijn. Bijvoorbeeld het maken van een collage met plaatjes die je bij de ander vindt passen. Één van de werkvormen is echt abstract, namelijk het maken van een gevoelsportret. Hierbij geven de cliënten middels vlakken en kleuren aan hoe hun gevoelswereld eruit ziet.

Beschutte werkvorm

Ter kennismaking wordt in deze module aan de cliënten gevraagd om een ik-doos te maken.

Identiteitsversterkende training, Marjanne van de Voorde

Groepswerkvormen

In de module van Marjanne van de Voorde bestaat 70% van het totale aantal werkvormen uit werkvormen waarbij de cliënten individueel aan dezelfde werkvorm werken. Daarnaast bevat de module een werkvorm waarbij groepsgenoten aan elkaars werk verder werken. Met elkaar worden een aantal doorgeeftekeningen gemaakt. Ook is er een werkvorm waarbij cliënten iets voor elkaar maken. Verder bevat de module een werkvorm waarbij gezamenlijk één werkstuk wordt gemaakt en gelet wordt op de sporen die iedereen achter laat.

Symboolwerkvormen

Vier van de tien werkvormen in de module zijn symboolwerkvormen. In de meeste gevallen gaat het om werkvormen waarbij de cliënten naar aanleiding van een bepaald onderwerp een symbool kiezen en vormgeven. Een voorbeeld hiervan is het drieluik waarbij cliënten voorop iets laten zien wat symbool staat voor henzelf. Vervolgens laat de cliënt aan de binnenkant op het eerste deel zien hoe hij was toen hij begon met de therapie, op het tweede deel hoe hij nu tegen zichzelf aankijkt en op het derde deel hoe hij wil zijn als hij klaar is met de therapie.

De module bevat ook een symboolwerkvorm waarbij een thema het uitgangspunt vormt. Het gaat om het thema 'dier'. De cliënten krijgen daarbij de opdracht zichzelf vorm te geven als een dier waarmee het zich wat betreft eigenschappen verwant voelt.

Figuratieve werkvormen en/of Abstracte werkvormen

Het grootste deel van de werkvormen (zes van de tien) bestaat uit figuratieve werkvormen. Ik denk hierbij bijvoorbeeld aan het maken van een strip van een lastige situatie met betrekking tot het geven of ontvangen van kritiek. Een ander voorbeeld is het maken van een medaille waarop cliënten aan de voorkant verbeelden waar ze trots op zijn en aan de achterkant wat voor hen in de toekomst een uitdaging zal zijn.

Naast deze figuratieve werkvormen staan er in de module enkele (twee) werkvormen die zowel figuratief als abstract uitgewerkt kunnen worden. Een voorbeeld is het maken van de ik-doos wat zowel meer figuratief als abstract kan worden gedaan. Een echt abstracte werkvorm is de groepswerkvorm waarbij cliënten sporen op een vel papier achterlaten.

Beschutte werkvorm

De module bevat één beschutte werkvorm. Ook in deze module gaat het daarbij om de ik-doos.

Identiteitsversterkende meisjesgroep, Madeleine de Vilder

Groepswerkvormen

Alle werkvormen in deze module zijn groepswerkvormen. In 73% van het totale aantal werkvormen gaat het om werkvormen waarbij cliënten individueel aan dezelfde werkvorm werken. Daarnaast bevat de module vijf werkvormen waarbij cliënten in het ene geval iets voor elkaar maken en in het andere geval elkaars werk aanvullen. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om werkvormen als het maken van een lichaamstekening van een groepsgenoot. Een ander voorbeeld is het maken van een ansichtkaart voor elkaar bij het afscheidnemen. Daarnaast bevat de module drie werkvormen waarbij samen aan één werkstuk wordt gewerkt. Een voorbeeld is het werken aan een gezamenlijke tekening waarbij ieder zijn eigen vlak heeft. Binnen dat vlak kan iedere cliënt maken wat zij wil. Maar aan de grenzen moeten de cliënten in vorm en kleuren aansluiten op hun buurvrouwen.

Symboolwerkvormen

De helft van het totale aantal werkvormen in deze module is symboolwerkvorm. Daarbij gaat het in ongeveer evenveel gevallen om symboolwerkvormen waarbij het thema het uitgangspunt vormt (zeven) als om symboolwerkvormen waarbij de cliënt het symbool bedenkt (acht). Een voorbeeld van de eerste is de werkvorm waarbij cliënten wordt gevraagd om vorm te geven aan een afscheidsdoos. Dit is een doos die op dusdanige wijze wordt versierd, beplakt en beschilderd dat hij karakteristiek is voor hoe de betreffende cliënt in de groep is geweest.

Een voorbeeld van een symboolwerkvorm waarbij het thema het uitgangspunt is, is de opdracht om een familieboom te maken waarin met behulp van op vorm en kleur uitgekozen knopen afstand en nabijheid tussen de verschillende personen wordt aangegeven.

Figuratieve werkvormen en/of Abstracte werkvormen

De werkvormen zijn voor het grootste deel (57%) figuratief van aard. Een voorbeeld is het maken van een visitekaartje waarbij het de bedoeling is dat de cliënten met behulp van tijdschriftenplaatjes laten zien wat hun hobby's, eigenschappen, dagbesteding etc. zijn. Een ander voorbeeld is het maken van een lichaamstekening. Of het maken van een gezinstekening terwijl het gezin met elkaar iets aan het doen is.

Naast figuratieve werkvormen bevat de module negen werkvormen die zowel figuratief als abstract uitgewerkt kunnen worden. Een voorbeeld is de werkvorm waarbij cliënten de opdracht krijgen om op verschillende A-4tjes verschillende gevoelens uit te beelden.

Verder staan er in de module maar twee werkvormen die echt abstract uitgewerkt worden. Een voorbeeld hiervan (dat in meerdere modules te vinden is) is het maken van een gevoelscirkel waarbij een cliënt middels vlakken en kleuren aangeeft hoe zijn gevoelswereld eruit ziet.

Beschutte werkvorm

De module bevat twee beschutte werkvormen. In de eerste plaats het maken van een ik-doos. Daarnaast kan ook de afscheidsdoos gezien worden als een beschutte werkvorm.

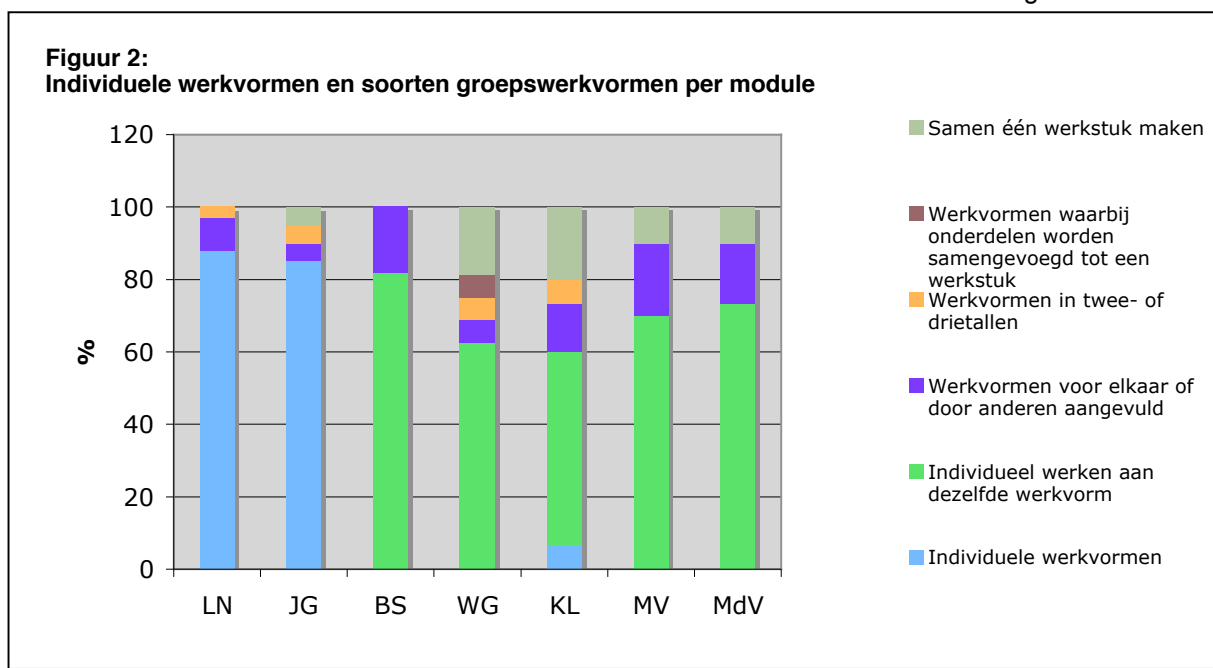
Geleide fantasie

In deze module staan ook twee geleide fantasie werkvormen. Beide gaan in op de vraag hoe cliënten zichzelf eruit vinden zien. Bij de ene neemt de therapeut de cliënten in gedachten mee naar een museum waar iedere cliënt een beeld of schilderij van zichzelf aantreft. De cliënten krijgen de opdracht dit beeld of schilderij te maken. Bij de andere werkvorm gaan de cliënten in gedachten een huis binnen waar ze plotseling een spiegel aantreffen. Ze blijven ervoor staan en zien zichzelf. De cliënten krijgen de opdracht te tekenen wat ze in gedachten in de spiegel zien.

6.4 Vergelijking van de soorten beeldende werkvormen in de verschillende behandelmodules

Nadat van iedere module de meest kenmerkende dingen over de soorten werkvormen beschreven zijn, is het nu zinvol om de verschillende analyses naast elkaar te leggen en te kijken welke rode draad er te vinden is in de soorten werkvormen die de therapeuten inzetten. Indien mogelijk zal ik tevens enkele verklaringen proberen te geven voor de gevonden resultaten.

Het meest kenmerkende wat uit Figuur 2 naar voren komt, is de nadruk op individueel werken. Het blijkt dat in vier van de zes modules de meeste werkvormen groepsworkvormen zijn waarbij individueel aan dezelfde werkvorm wordt gewerkt. Oftewel; iedere cliënt krijgt dezelfde opdracht, maar maakt zijn eigen werkstuk. Daarnaast is te zien dat de modules van Liesbeth Nijse en Jeanet Geelhoed vooral individuele werkvormen bevatten. Kenmerkend voor alle zeven de modules is dus dat er veel individueel wordt gewerkt.

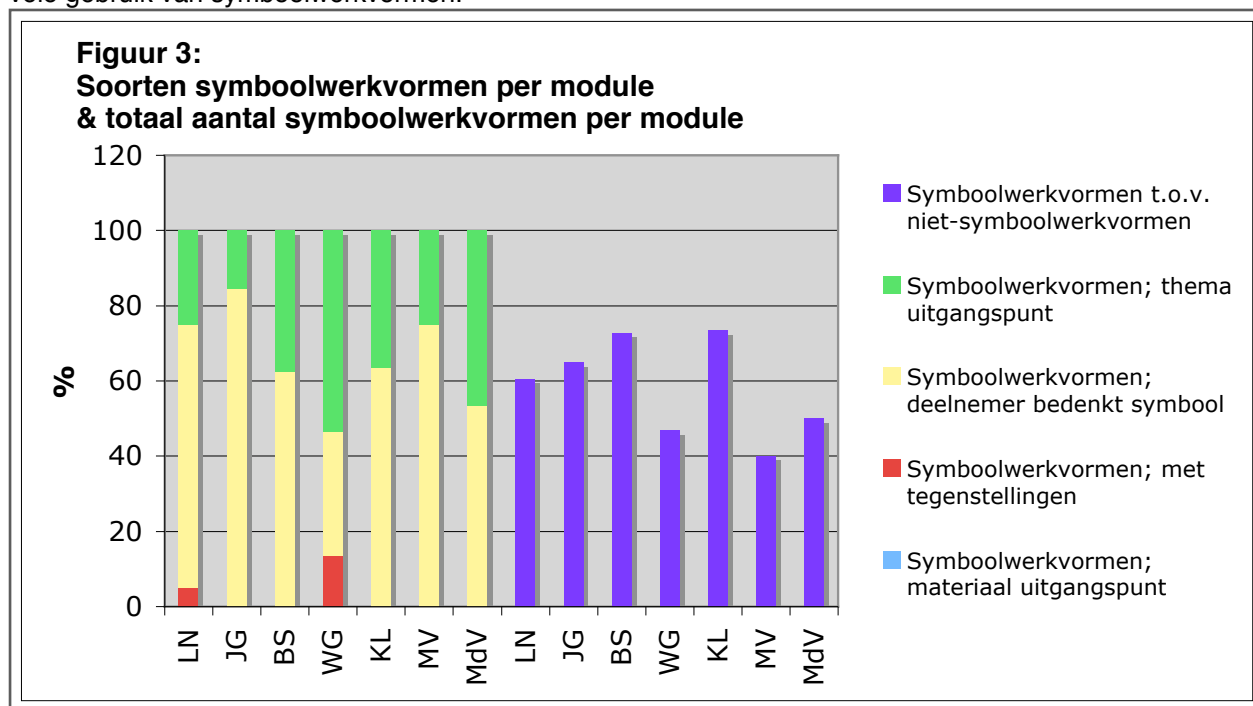
Deze nadruk op individueel werken wordt in de modules niet onderbouwd. Mogelijk is er een verband te leggen met de opmerking van Ellen Budde (p. 115) dat groepsworkvormen waarbij individueel aan een eigen werkstuk wordt gewerkt, geschikt zijn voor cliënten die hun identiteit in een groep moeilijk kunnen handhaven. Andere groepsworkvormen kunnen daarnaast wel ingezet worden om inzicht te krijgen in eigen rol en functioneren in de omgang met de ander. En dat kan tevens bijdragen aan een verhoging van het identiteitsbesef.

Uit Figuur 3 (zie de blauw/paarse staven) blijkt dat in de meeste modules ongeveer de helft tot driekwart van de beschreven workvormen symboolworkvormen zijn. Symboolworkvormen nemen dus een belangrijke plaats in bij de beeldende therapie gericht op identiteitsversterking. Het diagram in Figuur 3 laat zien dat het daarbij in bijna alle modules voornamelijk gaat om symboolworkvormen waarbij de deelnemer het symbool bedenkt. Vaak wordt er een onderwerp bepaald waarna aan de cliënt wordt gevraagd dit uit te werken. Een voorbeeld van een dergelijke workvorm die in meerdere modules wordt gebruikt is het schilderen van een drieluik met als onderwerp verleden, heden en toekomst. Een ander voorbeeld is het maken van een (symbolisch) cadeau voor jezelf of de ander.

Uit het diagram in Figuur 3 komt ook naar voren dat er in alle modules wel een aantal symboolworkvormen zijn waarbij het thema het uitgangspunt vormt. Het symbool is dan al gegeven. Een voorbeeld wat in meerdere modules terugkomt, is het maken van een kleidier. Bijvoorbeeld een kleidier waarin je jezelf herkent of wat je ideaalbeeld vertolkt.

Symboolworkvormen waarbij vanuit tegenstellingen (bijvoorbeeld licht-donker, hard-zacht etc.) wordt gewerkt, komen slechts in twee modules in heel beperkte mate voor. En symboolworkvormen waarbij het materiaal het uitgangspunt vormt, komen in geen enkele module voor.

Het gebruik van symbolen door cliënten kan volgens Smeijsters bij hen het inzicht in een bepaald onderwerp verdiepen (Smeijsters, p. 194). Daarmee zijn deze workvormen identiteitsversterkend. Dat verklaart mogelijk het vele gebruik van symboolworkvormen.

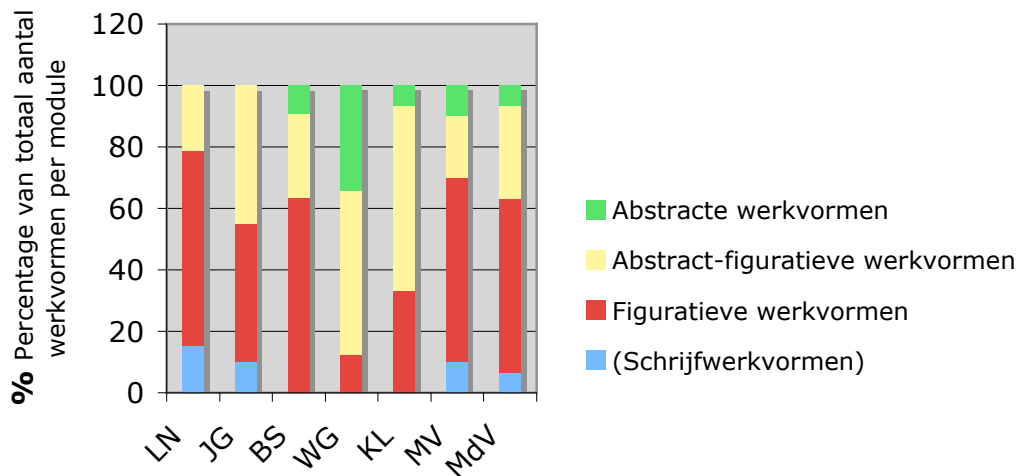

Figuur 4 (zie volgende pagina) laat zien dat er in de modules vooral figuratieve of abstract-figuratieve workvormen worden ingezet. Onder andere verschillende collage-opdrachten zijn figuratief. Andere voorbeelden van figuratieve workvormen die in verschillende modules terugkomen zijn het maken van (symbolische) cadeaus of het maken van een lichaamstekening. Een abstract-figuratieve workvorm die in verschillende modules voor komt, is bijvoorbeeld het maken van een drieluik.

De module van Wil Gerritsen valt tussen de andere modules op als een module met relatief veel abstracte workvormen. Voorbeelden daarvan zijn onder andere krasvormen, de warming-ups (bijvoorbeeld kneedoefeningen) en Florence Cane.

Uit het diagram in Figuur 4 blijkt ook dat in vier modules enkele schrijfworkvormen voorkomen. Kennelijk vinden er binnen de beeldende therapie gericht op identiteitsversterking in plaats van beeldende workvormen ook schrijfopdrachten plaats. Een voorbeeld van een dergelijke workvorm is de opdracht in denkwolkjes gedachten op te schrijven.

Figuur 4:
**Percentage abstract/abstract-
figuratieve/figuratieve/(schrijf)werkvormen**

Er worden niet veel verschillende beschutte werkvormen ingezet, maar opvallend is dat met uitzondering van de module van Brigit Siskens verder in iedere module wel de 'ik-doos' wordt genoemd. Blijkbaar is dit een werkvorm die goed aansluit bij de behandeling van cliënten met een zwak identiteitsbesef. De doos kan een afspiegeling worden van de wijze waarop de cliënt zichzelf ziet en beleeft. De binnen- en buitenkant van de doos staan vaak symbool voor de eigen binnen- en buitenkant van de cliënt. Eventueel kan in de doos nog een doosje worden gedaan waarin bijvoorbeeld diepere geheimen komen. In de module van Liesbeth Nijssen vormt de 'ik-doos' de basis. De cliënten maken hem bij de start van de module en vullen hem gedurende de module met kleine werkstukken of samenvattingen van gemaakte werkstukken.

Geleide fantasie werkvormen komen vrijwel niet voor. Slechts in één module worden enkele geleide fantasiewerkvormen ingezet. Dit is opvallend omdat juist bij geleide fantasie beelden naar voren kunnen komen "die uitdrukking geven aan bewuste of onbewuste gevoelens, gedachten en verlangens". (Budde, p. 98). Daardoor kan er bij de cliënt een duidelijker beeld van zijn 'ik' ontstaan en identiteitsversterking plaatsvinden. Toch blijken deze werkvormen in de geanalyseerde behandelmodules vrijwel niet te worden ingezet.

6.5 Conclusies:

Welke soorten beeldende werkvormen bevatten de behandelmodules die de beeldend therapeuten gebruiken in hun identiteitsversterkende behandeling?

- Hoewel andere soorten groepswerkvormen ook voor komen, nemen individuele werkvormen en groepswerkvormen waarbij individueel aan dezelfde werkvorm wordt gewerkt, in de verschillende behandelmodules een belangrijke plaats in.
- In alle modules worden vaak symboolwerkvormen ingezet. Veelal gaat het om symboolwerkvormen waarbij de deelnemer het symbool bedenkt. Daarnaast worden vaak symboolwerkvormen ingezet waarbij het thema het uitgangspunt vormt.
- Figuratieve en abstract-figuratieve werkvormen komen in alle modules veel voor. Daarnaast valt op dat in de module van Wil Gerritsen ook verschillende abstracte werkvormen worden ingezet. Verder worden in verschillende modules ook enkele schrijfwerkvormen gebruikt.
- Er bestaat veel consensus over de 'ik-doos'. Deze beschutte werkvorm wordt op één na door alle therapeuten ingezet. Verder worden er in de modules op één uitzondering na geen beschutte werkvormen ingezet.
- Wat tot slot opvalt, is dat geleide fantasie werkvormen nauwelijks voor komen in de modules.

Wat valt er uit de beeldend therapeutische behandelmodules op te maken over de (soorten) beeldende materialen die de beeldend therapeuten inzetten in hun identiteitsversterkende behandeling?

7.1 Inleiding

Bij het onderzoek naar de wijze waarop beeldende therapie wordt ingezet ten behoeve van identiteitsversterking, komt al snel de vraag naar boven welke beeldende materialen de therapeuten inzetten om dit doel te bereiken. Zijn dat bijvoorbeeld vooral twee- of juist driedimensionale materialen, vooral gestructureerde of ongestructureerde materialen? Of doet de materiaalkeus er niet zoveel toe? Onder andere deze vragen kunnen na de analyse in dit hoofdstuk beantwoord worden. Na een korte opsomming van alle materialen die in de verschillende modules gebruikt worden, volgt een schema waaruit op te maken valt welke materialen de therapeuten bij welke thema's hanteren. Een voor de hand liggende vraag, is namelijk of er mogelijk een verband bestaat tussen de ingezette materialen en de behandelde thema's. Voordat hier verder op in wordt gegaan, worden eerst per module de meest kenmerkende dingen ten aanzien van de materiaalinzet beschreven. Daarna wordt een vergelijking gemaakt tussen de verschillende modules en gezocht naar een rode draad in de materialen die de verschillende therapeuten inzetten. Op basis van deze analyses volgt uiteindelijk in een puntsgewijze samenvatting het antwoord op de deelvraag.

7.2 Inventarisatie ingezette materialen

Bij een eerste analyse van de materialen die in de verschillende behandelmodules gebruikt worden, ontstaat de volgende opsomming:

- Tekenmaterialen: (kleur)potloden, viltstiften, pennen, etc.
- Klei
- Tijdschriften (en soms foto's)
- Verf (plakkaat-, acryl- en vingerverf)
- Oliepastelkrijt/Pandakrijt/Vetkrijt
- (Soft)pastelkrijt
- (Spek)steen
- Gips
- Allerlei (kosteloos) materiaal

Om meer inzicht te krijgen in de materiaalinzet in de modules laat het schema in Figuur 5 zien welke materialen de therapeuten bij welke thema's inzetten.

Figuur 5: Inventarisatie Materiaalinzet per module per thema							
	LN	JG	BS	WG	KL	MV	MdV
Kennismaking en Afsluiting							
Kennismaking			Tijdschriften		Materiaal vrij	Tekenmateriaal	- Tekenmateriaal(3x), tijdschriften, krijtjes (2x)
Afsluiting				Materiaal vrij	Tijdschriften		- Materiaal vrij (2x) - Tekenmateriaal (2x)
Ideeën over jezelf							
Personalia	Tekenmateriaal (schrijfpodracht)	Tekenmateriaal (schrijfpodracht)					

Eigenschappen, vaardigheden, capaciteiten	- Materiaal vrij (suggestie: emaille, klei, verf) - Tekenmateriaal (schrijfpodracht 2x) - Tijdschriften	- Materiaal vrij (suggestie: verf, klei, zeepsteen) - Klei - Tekenmateriaal/verf/krijt - Klei of gips	- Klei - Plat vlak (2x) - Materiaal vrij (3x) (suggestie: plakkaatverf of vingerverf) - Tekenmateriaal - Speksteen	- Pastelkrijt - Plakkaatverf - Klei - Materiaal vrij	- Klei - Materiaal vrij	- Materiaal vrij - Klei	- Materiaal vrij - Tekenmateriaal/verf/klei
Gevoelens, emoties	Tekenmateriaal (schrijfpodracht over hoe omgaan met emoties)	Tekenmateriaal (schrijfpodracht over hoe omgaan met emoties)		- Pastelkrijt - Vetkrijt - Plakkaatverf	Krijt		- Vetkrijt/ Tekenmateriaal - Klei - Materiaal vrij
Lichaamsbeeld				Verf	Tijdschriften		Pandakrijt/ Tekenmateriaal (3x)
Behoeften, eigen plek	- Tijdschriften - Materiaal vrij (suggestie: o.a. verf, klei) - Klei/steen - Pastelkrijt			Klei			
Wensen	Pastelkrijt		Materiaal vrij	Materiaal vrij			
Verleden, heden, toekomst	- Materiaal vrij - Foto's - Tekenmateriaal	- Materiaal vrij - Verf		Vetkrijt	Verf	Tekenmaterialen (2x)	
Ideaalbeeld	Klei			Klei			
Overige	Materiaal vrij			- Plakkaatverf - Klei	Materiaal vrij	Tekenmateriaal	Tekenmateriaal
Dingen die je doet							
Beroep/studie	Tekenmateriaal (schrijfpodracht)	Tekenmateriaal (schrijfpodracht)					
Hobby's							
Gewoontes	Tekenmateriaal (pennen) / plaatjes (2x)						
Zorg voor jezelf	- Tijdschriften - Materiaal vrij (suggestie: doos spandoek etc.)	Tijdschriften					
Overige					Tekenmateriaal	Tekenmateriaal	

Ideeën over en omgang met de ander							
Beeld over wie de ander is	- Tekenmateriaal - Materiaal vrij (2x) - Tijdschriften	Materiaal vrij	Tijdschriften	Plakkaatverf	- Materiaal vrij - Tijdschriften		- Tekenmateriaal (1x) - Tijdschriften (3x)
Beeld over verhoudingen	Tekenmaterialen	- Klei - Tekenmateriaal			Tekenmateriaal		Tekenmateriaal (3x) of verf
Omgang met anderen		Materiaal vrij		- Vetkrijt - Plakkaatverf - Vingerverf - Klei - Materiaal vrij	Verf (2x)	- Oliepastelkrijt - Tekenmaterialen - Verf of pandakrijt	- Verf (2x)/pandakrijt
Waarden							
	- Tijdschriften (bij smaak) - Materiaal vrij (bij geloof) - Tijdschriften (bij waarden en normen) - Verf (bij psychische gezondheid) - Materiaal vrij (bij boodschap aan de maatschappij) - Tijdschriften (bij kunst en cultuur)	- Tekenmateriaal/verf/klei (bij geloof) - Materiaal vrij (bij psychische gezondheid) (suggestie: klei, tijdschriften, verf/tekenmateriaal) - Materiaal vrij (bij boodschap aan maatschappij) - Tijdschriften (bij kunst en cultuur)		Vingerverf			

7.3 Kenmerken materiaalinzet per behandelmodule

Naar aanleiding van het zojuist gegeven schematische overzicht van de ingezette beeldende materialen zal nu per behandelmodule een korte beschrijving worden gegeven van de meest kenmerkende dingen die naar voren komen uit dit schema en eventueel aanvullende informatie (bijvoorbeeld voorbeelden) uit de modules.

Module Ik-versterking, Liesbeth Nijse

Bij het analyseren van de beeldende materialen in de module van Liesbeth Nijse, vallen twee dingen meteen op. In de eerste plaats dat de materiaalkeuze bij veel werkvormen vrij is. De keuze met welke materialen de cliënten een thema uitwerken, wordt in veel gevallen aan hen zelf overgelaten. Soms worden er wel enkele suggesties gegeven. Bij de opdracht om een symbool voor je persoonlijkheid te maken worden bijvoorbeeld klei, verf en emaille als suggesties gegeven. Daarnaast valt op dat bij veel werkvormen gebruik gemaakt wordt van plaatjes uit tijdschriften. Een voorbeeld is de opdracht om een collage over je smaak te maken. De module bevat ook enkele thema's met werkvormen die hoofdzakelijk schrijvend uitgevoerd worden. In Figuur 5 heb ik bij deze thema's als materiaal 'papier' gezet. Een voorbeeld is het thema 'beroep/studie'. De bijbehorende werkvorm bestaat uit het beantwoorden van vragen over beroep en/of studie.

Een enkele keer wordt in de module tekenmateriaal ingezet. Bijvoorbeeld bij het maken van een sociogram.

Naast deze materialen worden in de module ook nog pastels en steen genoemd.

Er is niet een heel duidelijk verband zichtbaar tussen bepaalde thema's en materiaalinzet. Wel valt op dat bij de verschillende thema's die vallen onder de categorie 'Ideeën over jezelf' zeer diverse materialen worden ingezet, terwijl bij 'Waarden' vooral tijdschriften worden gebruikt.

Atelier; beeldende therapie, Jeanet Geelhoed

In de groep van Jeanet Geelhoed wordt de cliënt bij veel werkvormen vrijgelaten in materiaalkeus. Bij sommige werkvormen krijgt de cliënt wel een paar suggesties aangeboden. Een voorbeeld is de opdracht om een drieluik over je psychische gezondheid te maken waarbij als materiaalsuggesties klei, verf en tekenmaterialen worden gegeven.

Het volgende wat bij deze module opvalt, is dat het materiaal klei bij verschillende thema's wordt ingezet. Onder andere bij het maken van een masker dat laat zien hoe je tegen jezelf aankijkt, maar ook bij de werkvorm om een kleibeeld te maken van onderlinge verhoudingen.

Naast een vrije materiaalkeus en de inzet van klei zijn de overige materialen in de module vooral tweedimensionaal. Zo wordt bij enkele werkvormen tekenmateriaal of tijdschriften ingezet en bij één werkvorm krijgt.

Module 'Wie ben ik?', Brigit Siskens

Ook in de module van Brigit Siskens valt op dat bij veel werkvormen (vier van de tien) de materiaalkeuze vrij is. Dit geldt zowel het thema Wensen in de opdracht om een cadeautje voor jezelf te maken, maar ook het thema Eigenschappen. Bijvoorbeeld in de opdracht om een levensgroot portret van jezelf te maken of in de opdracht een abstract zelfportret te maken. Op enkele uitzonderingen na zijn de overige materialen die in de module worden genoemd allemaal tweedimensionaal. Bijvoorbeeld tijdschriften en verf. Een voorbeeld van een werkvorm met dergelijke materialen is de opdracht om een collage te maken van plaatjes die je bij jezelf vindt passen.

Er is in deze module niet direct een verband zichtbaar tussen de thema's en de ingezette beeldende materialen. Het thema Eigenschappen wordt met heel verschillende materialen uitgewerkt. Zowel platte vlak (ook wel tweedimensionaal genoemd), zoals plakkaatverf of vingerverf, maar ook driedimensionale materialen zoals klei en speksteen worden bij dit thema ingezet.

Ik-versterkende groep, Wil Gerritsen

Kenmerkend aan de module van Wil Gerritsen is dat iedere week een ander beeldend materiaal centraal staat. Daarbij valt op dat vooral tweedimensionale materialen worden gebruikt zoals plakkaatverf, vetkrijt, pastelkrijt of vingerverf. Deze materialen worden bij allerlei verschillende thema's ingezet.

Één sessie wordt besteed aan een driedimensionaal materiaal, namelijk klei. Met dit materiaal wordt zowel het thema Eigenschappen als Omgang met anderen uitgewerkt.

Ook is er een sessie waarbij de materiaalkeuze vrij is. Voorbeelden van werkvormen die de therapeut in die sessie geeft, zijn het maken van een ik-doosje, het maken van een cadeau voor jezelf of het samenbrengen van tegenstellingen etc.

Identiteitsversterkende groep, Klaske van Laar

In de Identiteitsversterkende groep van Klaske van Laar wordt de materiaalkeuze bij verschillende werkvormen aan de cliënten overgelaten. Voorbeelden zijn de opdracht om een ik-doos te maken en de opdracht om een symbool van zichzelf of van de buurvrouw te maken. Verder worden in deze module met name tweedimensionale materialen ingezet. Verschillende keren wordt verf gebruikt. Bijvoorbeeld bij de opdracht om naar elkaar toe te schilderen, maar ook bij de opdracht om een drieluik te maken waarbij de cliënt in beeld brengt hoe het met hem/haar was bij de start van de groep, hoe het nu met hem/haar is en hoe hij/zij de toekomst ziet. Naast verf wordt gebruik gemaakt van tijdschriften (bijvoorbeeld in de opdracht om een collage voor de ander te maken), maar ook van krijt en ander tekenmateriaal. In één sessie wordt driedimensionaal materiaal ingezet. Het gaat dan om klei dat wordt gebruikt om het thema Eigenschappen/vaardigheden/capaciteiten (in de module benoemd als 'zelfbeeld') uit te werken.

Identiteitsversterkende training, Marjanne van de Voorde

Kenmerkend voor de Identiteitsversterkende training van Marjanne van de Voorde is het gebruik van tekenmaterialen, zoals (kleur)potloden en viltstiften etc. Bij allerlei verschillende thema's worden deze materialen ingezet. Ondermeer bij het thema Kennismaking, maar ook bij het thema Verleden/heden/toekomst en Omgang met anderen. Bijvoorbeeld bij de opdracht om een strip te maken van een situatie waarin je kritiek geeft/ontvangt.

Naast genoemde tekenmaterialen wordt in deze module gebruik gemaakt van verf, panda- of oliepastelkrijt. Deze materialen worden ingezet bij werkvormen waarin de omgang met de ander centraal staat. Bijvoorbeeld bij het maken van een doorgeeftekening of een gezamenlijke tekening.

In één sessie wordt een driedimensionaal materiaal ingezet. Het gaat om klei dat wordt ingezet bij de uitwerking van het thema Eigenschappen/vaardigheden/capaciteiten (in de module benoemd als 'eigenschappen en zelfwaardering').

Identiteitsversterkende meisjesgroep, Madeleine de Vilder

In de Identiteitsversterkende meisjesgroep van Madeleine de Vilder worden bij het overgrote deel van de werkvormen tekenmaterialen ((kleur)potloden, viltstiften etc.) ingezet. Naast tekenmaterialen wordt er in deze module ook verschillende keren gebruik gemaakt van tijdschriften. Deze worden bijvoorbeeld gebruikt om vorm te geven aan het beeld dat de cliënt heeft van de ideale man of vrouw. Ook verf wordt geregeld ingezet. Onder andere twee keer bij werkvormen waarin de omgang met anderen centraal staat. Bijvoorbeeld in de opdracht om met de groep één schilderij te maken.

Het enige driedimensionale materiaal dat wordt ingezet, is klei. Dit wordt gebruikt bij het thema Gevoelens en bij het thema Eigenschappen/vaardigheden/capaciteiten (in de module benoemd als 'zelfbeeld').

Verder wordt bij verschillende thema's krijt ingezet. Bij het thema Lichaamsbeeld wordt krijt bijvoorbeeld gebruikt om positieve en negatieve eigenschappen uit te beelden.

7.4 Vergelijking van de materiaalinzet in de verschillende modules

Een volgende stap in de analyse van de materiaalinzet is het maken van een vergelijking tussen de materiaalinzet in de verschillende modules. Dit wordt gedaan aan de hand van enkele vragen. Hierbij zal ik voor zover mogelijk soms ook ingaan op eventuele verklaringen voor gevonden resultaten.

Is er een lijn te ontdekken in de materiaalinzet tussen de verschillende therapeuten?

Als ik puur en alleen kijk naar de mate waarin elk materiaal in de verschillende modules wordt ingezet, zijn er veel onderlinge verschillen tussen de therapeuten. Er is niet echt een duidelijke lijn zichtbaar. Zo valt bijvoorbeeld op dat in de modules van Marjanne van de Voorde en Madeleine de Vilder bij veel werkvormen gebruik wordt gemaakt van tekenmaterialen, terwijl in de module van Liesbeth Nijssse bij veel werkvormen gebruik wordt gemaakt van tijdschriften en in de module van Klaske van Laar vaak verf wordt ingezet.

Is er een verband zichtbaar tussen de ingezette materialen en de onderscheiden thema's?

Per materiaal zal nagegaan worden hoe vaak het wordt ingezet bij de verschillende thema's:

- *Tekenmaterialen (kleur)potloden, viltstiften, pennen, etc.):* Tekenmaterialen worden bij heel diverse thema's ingezet. Verschillende therapeuten (vier van de zeven) zetten het in bij het thema Beeld over verhoudingen. Drie therapeuten zetten het in bij het thema Eigenschappen en ook drie therapeuten zetten het in bij het thema Gevoelens. Verder wordt dit materiaal steeds door één of twee therapeuten bij heel diverse thema's gebruikt.
- *Klei:* Klei wordt door alle therapeuten ingezet bij het thema Eigenschappen. Door twee therapeuten bij het thema Ideaalbeeld en het thema Behoeften/eigen plek en slechts door één therapeut bij de thema's Gevoelens, Beeld over verhoudingen en Omgang met anderen.
- *Tijdschriften:* Tijdschriften worden door drie therapeuten gebruikt bij het thema Beeld over wie de ander is. De twee therapeuten die ingaan op het thema Waarden en het thema Zorgen voor jezelf zetten daarbij allebei tijdschriften in. Verder wordt dit materiaal steeds door één of enkele therapeuten bij heel verschillende thema's ingezet.
- *Verf (plakkaat-, acryl- en vingerverf):* Verf wordt door verschillende (vier) therapeuten ingezet bij het thema Omgang met anderen. Ook bij het thema eigenschappen wordt verf door vier therapeuten ingezet. Verder gebruiken twee therapeuten het bij het thema Verleden/heden/toekomst.
- *Oliepastelkrijt/Pandakrijt/Vetkrijt:* Oliepastelkrijt of vetkrijt wordt door enkele therapeuten gehanteerd bij het thema Gevoelens/emoties en ook bij het thema Omgang met anderen en het thema Verleden/heden/toekomst.
- *Softpastelkrijt:* Softpastelkrijt wordt in de verschillende modules bij heel diverse thema's ingezet. De een zet het in bij Wensen, de ander bij Eigenschappen en weer een ander bij Gevoelens of Behoeften/eigen plek.
- *(Spek)steen:* Steen wordt in de bekeken modules alleen genoemd in de modules van Liesbeth Nijssse (bij het thema Behoeften/eigen plek) en Brigit Siskens (bij het thema Eigenschappen).
- *Gips:* Gips wordt alleen ingezet door Jeanet Geelhoed bij het thema Eigenschappen.
- *Allerlei (kosteloos) materiaal:* Bij diverse thema's is de materiaalkeus voor de cliënten vrij. Naast bovenstaande materialen kunnen zij in die gevallen gebruikmaken van bijvoorbeeld stofjes, kralen e.d.

Één materiaal en thema springen eruit. Zo wordt door alle therapeuten bij het thema eigenschappen het materiaal klei ingezet of als mogelijkheid aanbevolen. Kennelijk wordt dit materiaal door allen geschikt bevonden om dit thema uit te werken. Klei is een materiaal waarbij een cliënt al zoekende en werkende tot een vorm kan komen. Je kunt je werk bijstellen en veranderen of overnieuw beginnen. Wellicht biedt dit de nodige veiligheid voor cliënten voor wie het thema 'Eigenschappen' erg dichtbij komt. Het is echter onduidelijk of dit ook echt een van de verklaringen is voor het gebruik van klei bij dit thema.

Klei blijkt ook niet het enige materiaal te zijn wat bij het thema 'Eigenschappen' wordt ingezet. Want ook verf wordt hiervoor door meerdere therapeuten gebruikt. Ook dit materiaal biedt de mogelijkheid al zoekende en werkende tot een vorm te komen. Je kunt bijvoorbeeld dingen overschilderen of dingen toevoegen.

Verf wordt ook veel ingezet bij het thema 'Omgang met de ander'. Dit is wellicht te verklaren vanuit het feit dat verf de mogelijkheid biedt om met meerdere mensen op een groot vel papier te werken.

Wat verder opvalt, is dat tekenmaterialen vaak worden ingezet bij het beeld over verhoudingen. Mogelijk heeft dit te maken met het feit dat deze materialen allerlei mogelijkheden bieden om op relatief eenvoudige wijze een schematisch overzicht te maken van onderlinge verhoudingen.

Ook valt op dat tijdschriften vaak worden gebruikt bij het vormgeven aan de ideeën over de ander. Dit vinden veel cliënten lastig om te doen. De verklaring voor het gebruik van tijdschriften, ligt er wellicht in dat de afbeeldingen in tijdschriften bij cliënten allerlei associaties kunnen oproepen en zo een hulpmiddel zijn om dit thema vorm te geven. Tijdschriften bieden met opvallende afbeeldingen, reclames en koppen ook allerlei aanknopingspunten om je bewust te worden van je waarden en de wijze waarop je voor jezelf kunt zorgen. Dat verklaart wellicht de inzet van dit materiaal bij deze thema's.

Uit het bovenstaande lijken wel enkele verbanden naar voren te komen tussen materiaalinzet en thema. Voor een overtuigende verklaring of onderbouwing voor deze verbanden is meer informatie nodig over de redenen waarom de therapeuten bepaald materiaal bij een bepaald thema inzetten. In de geanalyseerde behandelmodules is deze informatie echter niet te vinden.

Wat in ieder geval echt duidelijk is, is dat materialen bij veel verschillende thema's ingezet worden. Verder zijn er materialen die soms maar door één of twee therapeuten bij een bepaald thema worden ingezet. Ook is te zien dat per thema door verschillende therapeuten heel diverse materialen worden ingezet.

Is er tussen de therapeuten een lijn zichtbaar wat betreft de inzet van gestructureerde tegenover ongestructureerde materialen?

In alle modules wordt met name gebruik gemaakt van gestructureerde materialen, zoals verschillende soorten krijt, tekenmaterialen en dergelijke. Ongestructureerde materialen als klei en verf komen wel degelijk voor, maar in mindere mate dan gestructureerde materialen.

Is er tussen de therapeuten een lijn zichtbaar wat betreft de inzet van tweedimensionale materialen tegenover driedimensionale materialen?

In alle geanalyseerde modules worden veel tweedimensionale materialen ingezet tegenover weinig driedimensionale materialen. Klei is het enige driedimensionale materiaal dat in alle modules een plaats heeft. Naast klei gebruiken Brigit Siskens en Liesbeth Nijse in hun module nog (spek)steen en Jeanet Geelhoed gebruikt in een van haar werkvormen gips. Op deze uitzonderingen na wordt er in alle modules verder met tweedimensionale materialen gewerkt.

Wat valt er verder op in de vergelijking van de materiaalinzet in de verschillende behandelmodules?

In elke module staan verschillende werkvormen waarbij de materiaalkeuze voor de cliënt vrij is. Vooral in de modules van Liesbeth Nijse en Jeanet Geelhoed is dit het geval. Maar ook de andere modules bevatten werkvormen waarbij de materiaalkeuze vrij is. De reden hiervoor was niet op te maken uit de behandelmodules. Mogelijk ligt hier een directe relatie tussen de identiteitsproblematiek en de materiaalinzet. In Hoofdstuk 1 van dit onderzoeksverslag kwam namelijk naar voren dat cliënten met een zwak identiteitsbesef vaak te weinig stilstaan bij wat zij zelf willen, kunnen en vinden. Door hen zelf tot een materiaalkeuze te stimuleren, leren cliënten stil te staan bij wat zij zelf prettig vinden en wordt aan het doel identiteitsversterking gewerkt.

7.5 Conclusies:

Wat valt er uit de beeldend therapeutische behandelmodules op te maken over de (soorten) beeldende materialen die de beeldend therapeuten inzetten in hun identiteitsversterkende behandeling?

- In de geanalyseerde behandelmodules hanteren de verschillende therapeuten heel diverse beeldende materialen. Het gaat om: tekenmaterialen: (kleur)potloden, viltstiften, pennen, krijtjes etc), klei, tijdschriften (en soms foto's), verf (plakkaat-, acryl- en vingerverf), oliepastelkrijt/pandakrijt/vetkrijt, softpastelkrijt, (spek)steen, gips, allerlei (kosteloos) materiaal.
- Tussen de therapeuten zijn veel verschillen wat betreft ingezette beeldende materialen. Daaruit blijkt in ieder geval dat de materiaalinzet binnen een identiteitsversterkende behandeling heel gevarieerd kan zijn.
- Er lijken enkele verbanden te zijn tussen ingezette materialen en thema's.
 - Zo worden klei en verf door veel therapeuten ingezet bij het thema eigenschappen.
 - Verf wordt eveneens door de meerderheid van de therapeuten ingezet bij het thema omgang met de ander.
 - Tekenmaterialen worden door veel therapeuten gebruikt bij het thema beeld over verhoudingen.
 - Tijdschriften worden vaak ingezet bij de thema's beeld over anderen, waarden en zorgen voor jezelf.Voor een overtuigende verklaring of onderbouwing van deze verbanden bieden de geanalyseerde behandelmodules onvoldoende informatie.
- De meeste materialen worden bij veel verschillende thema's gebruikt.
- Verder zijn er materialen die soms maar door één of twee therapeuten bij een bepaald thema worden ingezet.
- Ook is te zien dat per thema door verschillende therapeuten heel diverse materialen worden ingezet.
- Er worden in de meeste modules meer gestructureerde dan ongestructureerde materialen gebruikt.
- Ook worden er veel tweedimensionale materialen tegenover enkele driedimensionale materialen ingezet.
- Verder komt naar voren dat elke module verschillende werkvormen bevat waarbij de materiaalkeuze voor de cliënt vrij is.

Op welke wijze wordt bij volwassenen en adolescenten met identiteitsproblemen beeldende therapie ingezet ten behoeve van identiteitsversterking zoals naar voren komt in geschreven behandelmodules?

8.1 Inleiding

In het vooronderzoek werd bij het zoeken naar een bruikbare definiëring van de term identiteitsversterking al duidelijk dat het om een breed onderwerp gaat. Gedurende dit onderzoek kwam dan ook steeds naar voren dat identiteitsversterking binnen beeldende therapie breed en vanaf veel verschillende kanten benaderd wordt. In dit inventariserende onderzoek zijn zowel diverse overeenkomsten als allerlei verschillen zichtbaar geworden in de wijze waarop beeldend therapeuten blijken hun behandelmodules (of werkdocumenten) vormgeven aan een beeldend therapeutische behandeling gericht op identiteitsversterking.

In dit hoofdstuk zal, aan de hand van de beantwoorde deelvragen in de vorige hoofdstukken, een antwoord worden gegeven op de hoofdvraag van dit praktijkonderzoek.

8.2 Eindconclusie

De hoofdvraag van dit praktijkonderzoek is:

- *“Op welke wijze wordt bij volwassenen en adolescenten met identiteitsproblemen beeldende*
- *therapie ingezet ten behoeve van identiteitsversterking zoals naar voren komt in geschreven*
- *behandelmodules?”*

Het antwoord op deze vraag staat hier onder de verschillende kopjes beschreven.

Groepsvariabelen

Zowel open als gesloten groepen van maximaal zes tot acht personen

Vastgesteld kan worden dat de identiteitsversterkende therapie zowel in open als in gesloten groepen aangeboden wordt. De reden voor een open of gesloten groep wordt in de meeste behandelmodules niet genoemd. Soms heeft het te maken met het feit dat er in een instelling alleen maar met open of juist alleen maar met gesloten groepen wordt gewerkt. Het maximum aantal cliënten varieert in de meeste behandelmodules van maximaal zes tot acht personen. Een sterk individueel gerichte groep heeft er iets minder. Het maximum ligt daar op vier personen.

Sommige modules bevatten naast beeldende therapie ook andere therapieën zoals gespreksgroepen.

Tijdsvariabelen

Wekelijkse sessies van anderhalf uur, lengte behandelduur varieert

Vanuit de verschillende behandelmodules is geen duidelijke richtlijn te geven over het aantal therapiesessies. Dit verschilt namelijk sterk per module en is bij de open modules ook per cliënt verschillend.

De sessies duren in de meeste modules anderhalf uur en vinden in alle modules één keer per week plaats.

Behandelfase en opbouw sessies

In de behandelmodules staan geen duidelijke behandelfases beschreven. Maar bij navraag blijkt dat in de meerderheid van de modules globaal wel een soort kennismakingsfase, midden- en afrondingsfase wordt onderscheiden. Over de opbouw van de sessies bestaat veel consensus. Alle therapeuten starten een sessie met een beginronde. Slechts één van de therapeuten vervolgt haar sessie daarna met een warming-up. Vervolgens wordt de beeldend therapeutische werkvorm uitgevoerd. In de gesloten groepen is het de therapeut die de keuze voor een werkvorm bepaald. In de open groepen worden de cliënten gestimuleerd zelf tot de keuze voor een werkvorm te komen. Alle therapeuten sluiten de werkvorm af met een nabespreking. Waarop het accent wordt gelegd en de wijze waarop dit gebeurt, verschilt wel per therapeut.

Verskil in behandelvisies en werkwijze

Over de behandelvisie en werkwijze van de therapeuten staat in de behandelmodules niets beschreven. Bij navraag blijkt dat enkele therapeuten niet specifiek vanuit een psychologische stroming werken. Een paar anderen noemen verschillende stromingen. O.a. cognitief, gedragstherapeutisch en humanistisch worden genoemd. Het voerde gezien de opzet van dit onderzoek te ver om alle behandelvisies uit te werken. Evenals te

onderzoeken welke principes daaruit naar voren komen in de identiteitsversterkende behandelingen. Het is echter wel duidelijk geworden dat het onderwerp identiteitsversterking vanuit diverse visies en door verschillende therapeuten eclectisch benaderd wordt.

Creatief therapeutische werkwijze; meestal niet bewust, anders re-educatief en supportief

De meerderheid van de therapeuten werkt niet bewust vanuit een creatief therapeutische werkwijze van Smeijsters. Degenen die dat wel doen, werken allen vanuit de re-educatieve werkwijze en een aantal daarnaast deels vanuit de supportieve werkwijze. Beide werkwijzen sluiten met hun nadruk op het exploreren van gedachten, gevoelens en gedrag goed aan bij een identiteitsversterkende behandeling.

Attitude

In ieder geval steunend en structurerend

In de geanalyseerde behandelmodules stond meestal niets vermeld over de attitude van de therapeuten. Bij navraag omschreven de therapeuten hun attitude in heel verschillende bewoordingen. Maar de meerderheid noemde zijn houding in ieder geval steunend en structurerend. Daaruit concludeer ik dat met name deze aspecten van belang zijn in de therapeutische attitude binnen een identiteitsversterkende behandeling. De therapeuten hebben zelf niet beschreven waarom ze vanuit deze attitude te werk gaan. Mogelijk kan hier een verband worden gelegd met de identiteitsproblematiek zoals beschreven in Hoofdstuk 1 van dit onderzoeksverslag. Door deze cliënten -in plaats van als therapeut alles zelf in te vullen- vanuit een steunende en structurerende houding te benaderen, ontstaat er voor hen ruimte om stil te staan bij wat zij zelf kunnen, willen en vinden en kan er aan het doel identiteitsversterking worden gewerkt.

Verder noemden enkele therapeuten dat ze zich soms ook confronterend en sturend opstellen.

Inzet van thema's

Uiteenlopende thema's komen aan bod

Omdat het onderwerp identiteitsversterking veel kanten heeft, zijn de thema's die de therapeuten in de behandeling aan de orde brengen zeer divers. Ze kunnen als volgt gecategoriseerd worden:

- Ideeën over jezelf,
- Dingen die je doet,
- Ideeën over en omgang met de ander,
- Waarden,
- Kennismaking/Afsluiting.

Nadruk op thema's binnen de categorieën 'Ideeën over jezelf' en 'Ideeën over en omgang met de ander'

In alle modules wordt met name ingegaan op de categorie 'Ideeën over jezelf' en op de categorie 'Ideeën over en omgang met de ander'. Ik maak hieruit op dat in een identiteitsversterkende behandeling vooral de thema's in deze categorieën van belang zijn.

Binnen de categorie 'Ideeën over jezelf' is in iedere module aandacht voor het thema eigenschappen. Ook wordt in veel modules stilgestaan bij het thema gevoelens. De mate waarin er aandacht is voor verleden, heden en toekomst verschilt. Toch heeft dit thema in de meerderheid van de modules een plek. Verder komen in enkele modules ook de thema's wensen, lichaamsbeeld, ideaalbeeld, behoeften en/of tegenstellingen aan bod.

Er bestaat geen duidelijke consensus over de thema's binnen de categorie 'Ideeën over en omgang met de ander'. In de ene module is vooral aandacht voor het beeld wat een cliënt van zijn gezin, vrienden, groepsgenoten etc. heeft, terwijl een andere module juist meer ingaat op de directe omgang met de ander. Kennelijk kunnen er wat betreft thematiek verschillende accenten gelegd worden.

In slechts enkele modules wordt breder gekeken en is er in sommige werkvormen expliciet aandacht voor thema's behorend bij de categorie 'Waarden'. Bijvoorbeeld de smaak van een cliënt, zijn normen, mening over kunst etc. In dezelfde modules wordt naast de categorie 'Waarden' ook aandacht besteed aan de categorie 'Dingen die je doet' (bijvoorbeeld studie/beroep etc.).

De categorie 'Kennismaking/Afsluiting' wordt alleen binnen de gesloten modules specifiek benoemd.

Soorten beeldende werkvormen

Nadruk op individueel werken in de groep

Uit de analyse van de behandelmodules blijkt dat individuele werkvormen en groepswerkvormen waarbij individueel aan dezelfde werkvorm wordt gewerkt, een belangrijke plaats innemen. Andere soorten groepswerkvormen worden wel ingezet, maar in mindere mate. De nadruk op individueel werken bij cliënten met een zwak identiteitsbesef wordt in de modules zelf niet onderbouwd, maar kan mogelijk wel ondersteund

worden met een opmerking van Ellen Budde die schrijft dat groepsworkvormen waarbij individueel aan dezelfde workvorm wordt gewerkt, geschikt zijn voor deelnemers die hun identiteit in een groep moeilijk kunnen handhaven (Budde, p.115). Naast het individueel werken kunnen andere soorten groepsworkvormen wel ingezet worden om de eigen rol en interactiepatronen te leren kennen en zo het identiteitsbesef te vergroten.

Symbolwerken worden veelvuldig ingezet

Er is vastgesteld dat in alle modules veel symbolworkvormen voor komen. Het gaat vaak om symbolworkvormen waarbij de cliënt het symbool bedenkt en uitwerkt. In enkele gevallen is het symbool al gegeven.

Veel consensus m.b.t. de inzet van de 'ik-does'

Opvallend is dat op één uitzondering na in alle modules de 'ik-does' (beschutte workvorm) wordt ingezet. Daaruit kan geconcludeerd worden dat deze workvorm over het algemeen geschikt wordt geacht om binnen een identiteitsversterkende behandeling in te zetten.

Vooraf figuratief of abstract-figuratieve workvormen worden ingezet

In de modules komen vooral veel figuratieve en abstract-figuratieve workvormen voor. Uit een van de modules blijkt dat een meer abstracte invalshoek ook mogelijk is. Hoewel dit wellicht ook een waardevolle invalshoek is, bestaat hierover weinig consensus. Hetzelfde geldt voor geleide fantasieworkvormen.

Beeldende materialen

Materiaalinzet is zeer divers

Vrijwel alle beeldende materialen lijken in een identiteitsversterkende behandeling ingezet te kunnen worden. Wat betreft materiaalinzet is er in iedere behandelmodule en tussen de therapeuten onderling namelijk een grote verscheidenheid zichtbaar. De meeste materialen worden bij veel verschillende thema's gebruikt. Verder zijn er materialen die soms maar door één of twee therapeuten bij een bepaald thema worden ingezet. Ook is te zien dat per thema door verschillende therapeuten heel diverse materialen worden ingezet.

Enkele verbanden tussen ingezette materialen en thema's

Er lijken wel enkele verbanden te zijn tussen ingezette materialen en thema's. Dit geldt voor de materialen:

- Klei en verf bij het thema eigenschappen,
- Verf bij het thema omgang met de ander,
- Tekenmaterialen bij het thema beeld over verhoudingen,
- Tijdschriften bij de thema's beeld over anderen, waarden en zorgen voor jezelf.

Voor een overtuigende verklaring of onderbouwing van deze verbanden bieden de geanalyseerde behandelmodules onvoldoende informatie.

Cliënten vaak gestimuleerd zelf een keuze voor beeldende materialen te maken

Wat ook is opgevallen, is dat de cliënt vaak wordt vrijgelaten in zijn materiaalkeuze. Hoewel dit in de behandelmodules niet expliciet wordt beschreven, ligt hier mogelijk een directe relatie met de identiteitsproblematiek. In Hoofdstuk 1 van dit onderzoeksverslag kwam namelijk naar voren dat cliënten met een zwak identiteitsbesef vaak te weinig stilstaan bij wat zij zelf willen, kunnen en vinden. Door hen zelf tot een materiaalkeuze te stimuleren, leren cliënten stil te staan bij wat zij zelf prettig vinden en wordt aan het doel identiteitsversterking gewerkt.

Wat is de betrouwbaarheid, validiteit, representativiteit, bruikbaarheid en controleerbaarheid van dit onderzoek?

9.1 Inleiding

In dit hoofdstuk blik ik terug op het onderzoek. Achtereenvolgens ga ik in op de betrouwbaarheid, validiteit, representativiteit, bruikbaarheid en controleerbaarheid van dit onderzoek.

9.2 Betrouwbaarheid

Ik heb voor mijn onderzoek gebruik gemaakt van data (behandelmodules/werkdocumenten) die door de beeldend therapeuten zelf waren opgeschreven. Het gaat om gegevens die terug te lezen zijn. Bij de resultaten heb ik de benodigde gegevens objectief weergegeven. Om te voorkomen dat ik dingen uit de beschrijvingen van de therapeuten verkeerd zou begrijpen en daardoor verkeerde conclusies zou trekken, heb ik een member checking⁸ uitgevoerd. De therapeuten konden schriftelijk aangeven wanneer ik verkeerde conclusies had getrokken uit hun documenten. Dit verhoogt de betrouwbaarheid van mijn onderzoek.

9.3 Validiteit

De vraag die dit onderzoek kan oproepen, is in hoeverre het beeld dat dit onderzoek schetst van de wijze waarop verschillende beeldend therapeuten vormgeven aan een identiteitsversterkende behandeling overeenkomt met de werkelijkheid. Want het wordt uit de beschreven onderzoeksresultaten niet duidelijk in hoeverre de therapeuten hun behandeling daadwerkelijk vormgeven volgens de geanalyseerde behandelmodules en werkdocumenten. Als de therapeuten in de praktijk heel anders te werk gaan dan in hun behandelmodules of werkdocumenten beschreven staat, ontstaat er in dit onderzoek een vertekend beeld van de praktijk. Zes therapeuten gaven echter aan dat de praktijk overeen komt met de behandelmodules. Één therapeut (Jeanet Geelhoed) noemde dat de door mij geanalyseerde behandelmodule in haar behandeling slechts een richtlijn vormt. En dat daar wat betreft de beschreven werkvormen en materialen soms heel veel van wordt afgeweken. Haar module is door mij in dit onderzoek dan ook iets teveel als vastomlijnde module benaderd.

9.4 Representativiteit

Omdat onduidelijk is hoe groot het aantal beeldend therapeuten is dat een identiteitsversterkende behandeling uitvoert, is het moeilijk te bepalen in hoeverre er op basis van dit onderzoek met zeven respondenten generaliserende conclusies kunnen worden getrokken over de wijze waarop binnen beeldende therapie aan identiteitsversterking wordt gewerkt.

Maar de respondenten komen uit vijf verschillende GGZ-instellingen en bij de drie respondenten van dezelfde instelling gaat het om therapeuten die allen op een andere plek in het land werken. Er kan daarom gezegd worden dat er sprake is van een behoorlijke mate van representativiteit.

In het hoofdstuk over het onderzoeksontwerp (Hoofdstuk 3) heb ik al uitgelegd waarom ik dit onderzoek zowel heb gericht op de behandeling van volwassenen als op de behandeling van adolescenten. Tijdens het onderzoek zijn er geen significante verschillen naar voren gekomen tussen de identiteitsversterkende behandeling van adolescenten en die van volwassenen. Dat betekent dat de conclusies van dit onderzoek representatief zijn voor beide doelgroepen.

9.5 Bruikbaarheid

De bruikbaarheid van dit onderzoek ligt onder andere hierin dat dit onderzoek inzicht geeft in de wijze waarop verschillende beeldend therapeuten hun identiteitsversterkende behandeling vormgeven. In dit onderzoek is de praktijkervaring van verschillende therapeuten geanalyseerd en gebundeld. Andere therapeuten kunnen hiervan kennisnemen. Er is op deze manier gedeelde kennis ontstaan over het onderwerp beeldende therapie gericht

⁸ Zie hoofdstuk 3 'Onderzoeksontwerp' van dit verslag.

op identiteitsversterking en dat is een eerste stap op weg naar meer professionalisering. Daarmee heb ik ook aan het doel van dit onderzoek voldoen.

Wat ik in dit onderzoek wat mis, is de motivatie en onderbouwing van het therapeutisch handelen. Dit onderzoek inventariseert vooral wat de therapeuten doen, maar niet waarom zij doen wat zij doen en hoe effectief dit is. De reden dat dit onderzoek vooral inventariseert wat de therapeuten doen en onderliggende motivatie slechts beperkt aan bod komt, heeft te maken met de databronnen die ik in dit onderzoek heb gebruikt. Toen ik met dit onderzoek begon verwachtte ik dat daarin meer beschreven zou staan over de motivering van het therapeutisch handelen. In de behandelmodules en werkdocumenten staat echter vooral beschreven wat de therapeuten doen en niet waarom zij bepaalde werkvormen, materialen en dergelijke inzetten.

Om meer inzicht te krijgen in de beeldend therapeutische behandeling gericht op identiteitsversterking verdient het daarom aanbeveling een dergelijk onderzoek nogmaals uit te voeren maar dan met een andere onderzoeksmethode. Dat wil niet zeggen dat de door mij gekozen onderzoeksmethode niet goed zou zijn. Want met de gebruikte onderzoeksmethode heb ik immers een antwoord kunnen geven op de hoofdvraag en inzichtelijk gemaakt hoe er door verschillende beeldend therapeuten aan het doel identiteitsversterking wordt gewerkt. De conclusies kunnen voor andere therapeuten en studenten fungeren als hulpmiddel bij het opzetten of verder ontwikkelen van een identiteitsversterkende behandeling. Als aanvulling zou echter een onderzoek uitgevoerd kunnen worden waarin meer bekend wordt over de onderbouwing en de motivering van het therapeutisch handelen.

Een ander punt wat in dit onderzoek niet aan de orde komt, is de effectiviteit van een of meerdere behandelmodules. De reden dat dit onderzoek daar niet op ingaat, heeft te maken met een gebrek aan een betrouwbaar en valide meetinstrument. Omdat dit voor dit onderwerp ook moeilijk zelf te ontwikkelen is en niet haalbaar binnen de korte tijdsperiode heb ik bij de opzet van dit onderzoek (zie Hoofdstuk 3 'Onderzoeksontwerp') besloten af te zien van een effectevaluatie.

9.6 Controleerbaarheid van het uitgevoerde onderzoek

Ten behoeve van de controleerbaarheid heb ik de volgende maatregelen genomen:

- Mijn onderzoeksmethode staat in hoofdstuk drie van dit verslag helder en uitgebreid beschreven. De respondenten en de instelling waar zij werken staan daarin genoemd.
- Ik heb correcte en precieze bronvermeldingen gegeven. Steeds staat benoemd uit welke module ik betreffende resultaten heb gehaald en bij verwijzingen en citaten heb ik door middel van literatuurverwijzingen met vermelding van paginanummers de precieze bronnen genoemd.
- Als bijlage bij dit verslag zijn de analysegegevens opgenomen die inzichtelijk maken hoe ik tot mijn conclusies van de inzet van soorten beeldende werkvormen ben gekomen.

Tot welke aanbevelingen leidt dit onderzoek?

10.1 Inleiding

Op grond van de conclusies en discussie uit de voorgaande hoofdstukken worden in dit hoofdstuk aanbevelingen gedaan. Allereerst enkele aanbevelingen voor de praktijk en vervolgens enkele aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

10.2 Aanbevelingen voor de praktijk

De behandelmodules van de therapeuten zijn onderzocht op basis van hoe het is en niet op basis van wat het beste werkt of het meest effectief is. Dat maakt het lastiger om aanbevelingen te geven over de wijze waarop een identiteitsversterkende behandeling vorm dient te krijgen of hoe de praktijk verbeterd dient te worden. Aan de andere kant is het zo dat wanneer een ruime meerderheid van de therapeuten of alle therapeuten op een bepaalde manier werk(t)en er vanuit gegaan mag worden dat dit wijst op enige effectiviteit. Er is dan sprake van consensus based practice. De resultaten en conclusies van dit onderzoek kunnen daarom door beeldend therapeuten of studenten wel degelijk gebruikt worden als hulpmiddel bij het ontwikkelen van een beeldend therapeutische behandeling gericht op identiteitsversterking. Daarnaast kunnen therapeuten op grond van de resultaten en conclusies hun identiteitsversterkende behandeling aanpassen en verder ontwikkelen. Met bovenstaande in gedachten kunnen op basis van de punten waarop consensus is gevonden enkele aanbevelingen gedaan worden, namelijk:

- Vorm een open of gesloten groep van maximaal zes tot acht cliënten met een zwak identiteitsbesef.
- Benader deze cliënten vanuit een re-educatief en deels supportief creatief therapeutische werkwijze.
- Biedt hen symboolwerkvormen aan waarbij zij een symbool bedenken en uitwerken of biedt hen symboolwerkvormen aan waarbij zij aan de hand van een gegeven symbool aan de slag gaan. Door het gebruik van symbolen kan bij cliënten het inzicht in een bepaald onderwerp verdiept worden.
- Biedt de cliënt figuratief en abstract-figuratieve werkvormen aan.
- Een algemeen geschikt gevonden werkvorm die je bij deze cliëntengroep aan kunt bieden, is de 'ik-does'.
- Leg de nadruk op individuele werkvormen of groepswerkvormen waarbij ieder aan zijn eigen werkstuk werkt. Dit is van belang omdat deze cliënten in andere groepswerkvormen moeilijk hun identiteit kunnen handhaven.
- Maar biedt naast individuele werkvormen of groepswerkvormen waarbij ieder aan zijn eigen werkstuk werkt toch ook andere soorten groepswerkvormen aan zodat in het beeldend werk rol en functioneren in de omgang met de ander zichtbaar wordt en daardoor het identiteitsbesef wordt vergroot.
- Laat de cliënten binnen deze verschillende werkvormen in ieder geval stilstaan bij de volgende thema's: eigenschappen, gevoelens, verleden, heden, toekomst, beeld over de ander en omgang met de ander.
- Andere thema's die ingezet kunnen worden, zijn: wensen, lichaamsbeeld, ideaalbeeld, behoeften, eigen plek, tegenstellingen, beroep/studie, hobby's, gewoontes, zorg voor jezelf, verhouding met de ander, normen en waarden, kunst, smaak etc.
- Je kunt de cliënten per thema met zeer divers materiaal aan de slag laten gaan. Enkele mogelijkheden waarover in dit onderzoek consensus is gevonden, zijn:
 - klei en verf bij het thema eigenschappen,
 - verf bij het thema omgang met de ander,
 - tekenmaterialen bij het thema beeld over verhoudingen,
 - tijdschriften bij de thema's beeld over anderen, waarden en zorgen voor jezelf.
- Neem een steunende en structurerende houding aan. Stimuleer cliënten vanuit die houding tot eigen keuzes, bijvoorbeeld ten aanzien van het beeldend materiaal. Hierdoor leren zij stil te staan bij wat zij zelf willen en vinden in plaats van altijd te handelen naar wat de ander verlangt. Maar wees, met het oog op hun doelen, soms ook sturend en confronterend.

Tot slot nog een aanbeveling voor de praktijk die als vanzelf uit dit onderzoek voortvloeit:

- Integreer de geïnterpreteerde praktijkkennis in een nieuwe behandelmodule
In dit onderzoek heb ik de praktijkkennis van verschillende beeldend therapeuten geanalyseerd en gebundeld. Vaktherapeuten kunnen middels dit onderzoek kennis nemen van elkaars praktijkervaringen. Er is gedeelde kennis ontstaan. Een van de volgende stappen op weg naar een meer onderbouwde beeldend therapeutische behandeling is deze gebundelde kennis op zo'n wijze te verwerken dat er een behandelmodule ontstaat waarin deze vakkennis is geïntegreerd.

10.3 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

- Voer hetzelfde onderzoek nogmaals uit met meer/andere respondenten
Om de representativiteit van de onderzoeksresultaten nog verder te verhogen, is het aan te bevelen ditzelfde onderzoek te herhalen met andere respondenten.
- Voer een aanvullend onderzoek uit naar motivatie voor bijvoorbeeld behandelvisie, attitude e.d.
In dit onderzoek nam de inzet van het beeldend medium een belangrijke plaats in. Behandelvisie, attitude en dergelijke kwamen slechts zijdelings aan bod. Als aanvulling op dit onderzoek zou het daarom zinvol zijn een onderzoek uit te voeren wat dieper ingaat op de behandelvisie en attitude die passend zijn bij een identiteitsversterkende behandeling.
Tevens is het van belang meer stil te staan bij onderliggende motivatie van de handelwijze van de therapeuten. In dit onderzoek is naar voren gekomen 'hoe' het wordt gedaan, maar niet 'waarom' het op deze manier wordt gedaan. Er kan in een vervolgonderzoek bijvoorbeeld nog verder worden ingegaan op de vraag waarom vanuit een bepaalde behandelvisie wordt gewerkt en waarom bepaalde materialen bij bepaalde thema's ingezet worden. Het verder uitwerken van dergelijke punten geeft een completer beeld van een beeldend therapeutische behandeling gericht op identiteitsversterking. Omdat hierover in de meeste behandelmodules en werkdocumenten van de therapeuten weinig te vinden is, verdient het aanbeveling dergelijke punten niet te onderzoeken door middel van een inhoudsanalyse, maar bijvoorbeeld door middel van een interview.
- Voer een effectstudie uit naar een of meerdere identiteitsversterkende behandelingen
In dit onderzoek is geïnterpreteerd hoe verschillende beeldend therapeuten vormgeven aan een identiteitsversterkende behandeling. Door dit onderzoek is ervaringskennis gebundeld en kunnen de therapeuten kennisnemen van elkaars opgebouwde praktijkervaring. Een belangrijke volgende stap is om nauwkeurig te onderzoeken welk effect de behandelingen hebben. Door verschillende behandelingen aan een effectstudie te onderwerpen, kunnen er op basis van die conclusies aanbevelingen worden gedaan om bepaalde aspecten binnen een behandeling toe te voegen, aan te passen etc.

Geraadpleegde literatuur

- American Psychiatric Association**, (2001). *Beknopte handleiding bij de Diagnostische Criteria van de DSM-IV-TR*. Amsterdam: Harcourt Book Publishers.
- Baarda**, D.B., Goede, M.P.M. de, Teunissen, J. (2005). *Basisboek kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Stenfert Kroese.
- Budde**, E. (2000). *Wat woorden niet kunnen zeggen: creatieve middelen in begeleiding en hulpverlening*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Cassee**, A. P. (1967). *Het begrip ik-sterkte in de psychoanalyse. Een empirisch psychologisch onderzoek*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Geelhoed**, J. (2007). *Atelier; Beeldende Therapie*. Behandelmodule, ongepubliceerd. Vlissingen: PAAZ Ziekenhuis.
- Gerritsen**, W. (2006). *Ik-versterkende groep*. Werkdocument, ongepubliceerd. Lunteren: De Gelderse Roos, Herstellingsoord.
- Gijp**, H. van der, Kramers, M. (2005). De kunst van het verwerken. Beeldende creatieve therapie voor vrouwen met seksueel misbruik en geweld in hun geschiedenis. *Tijdschrift voor Creatieve Therapie*, nr. 2, p. 4-11.
- Grabau**, E., Visser, H. (red.) (1987). *Creatieve therapie; spelen met mogelijkheden*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Haeyen**, S. (2003). Borderline-cliënt: verantwoordelijk en competent!? *Tijdschrift voor Creatieve Therapie*, nr. 2, p. 5-10.
- Haeyen**, S. (2007). *Niet uitleven, maar beleven. Beeldende therapie bij persoonlijkheidsproblematiek*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Haeyen**, S. (2004). Verbindend werk. *Tijdschrift voor Creatieve Therapie*, nr. 1, p. 5-10.
- Keken**, H. van (2006). *Voor het onderzoek. Het formuleren van de probleemstelling*. Amsterdam: Boom onderwijs.
- Keyes**, D. (2001). *Achter je identiteit komen. Jezelf ontdekken als beelddrager van God*. Driebergen: Navigator Boeken.
- Kramers**, M. (2000). Foto's ontwikkelen. Creatieve therapie met behulp van het persoonlijke fotoalbum. *Tijdschrift voor Creatieve Therapie*, nr. 2, p. 17-19.
- Laar**, K. van (2008). *Identiteitsversterkende groep*. Behandelmodule, ongepubliceerd. Zwolle: Eleos.
- Migchelbrink**, F. (2006). *Praktijkgericht onderzoek in zorg en welzijn*. Amsterdam: SWP.
- Mussche**, C. (2001). Uit balans, in balans. Het bevorderen van zelfintegratie van een symbolisch beeldend proces. *Tijdschrift voor Creatieve Therapie*, nr. 1, p. 13-19.
- Nijse**, L. (2007). *Module Ik-versterking*. Behandelmodule, ongepubliceerd. Bosch en Duin: Eleos.
- Pervin**, L.A., Cervone, D., John, O.P. (2005). *Personality: theory and research*. New York: John Wiley & Sons.
- Reber**, A.S. (2004). *Woordenboek van de psychologie. Termen, theorieën en verschijnselen*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Schweizer**, C. (Red.) (2001). *In beeld: doelgroepgerichte behandelmethoden van beeldend therapeuten*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Siskens**, B. (2006). *Module Beeldende Therapie [Wie ben ik?]*. Behandelmodule, ongepubliceerd. Voorhout: GGZ Duin- en Bollenstreek.
- Smeijsters**, H. (2003). *Handboek creatieve therapie*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Stroeken**, H.P.J. (e.a.) (2000). *Nieuw psychoanalytisch woordenboek. Begrippen, termen, personen*. Amsterdam: Boom.
- Verhees**, E., Vilder, M. de (2002). *Identiteitsversterkende meisjesgroep*. Haarlem: Jeugd RIAGG Noord Holland Zuid.
- Verhoeven**, N. (2007). *Wat is onderzoek? Praktijkboek methoden en technieken voor het hoger onderwijs*. Amsterdam: Boom onderwijs
- Voorde**, M. v.d. (2007). *Handleiding bij identiteitsversterkende training met beeldende opdrachten*. Behandelmodule, ongepubliceerd. Ede: Eleos.
- Werff**, J.J. van der (2000). *Persoonlijkheidsontwikkeling. Gedrag, eigenschappen, innerlijk, rijpen, leren, kiezen*. Bussum: Coutinho.
- Wit**, J. De, Slot, W., Aken, M. van (red.). (2004). *Psychologie van de adolescentie. Basisboek*. Baarn: HBUitgevers.

Bijlagen

Bijlage 1: Analysegegevens soorten beeldende werkvormen:

I	staat voor: Individuele werkvormen
G1	staat voor: Groepswerkvorm: Individueel werken aan dezelfde werkvorm
G2	staat voor: Groepswerkvorm: Werkvormen voor elkaar of door anderen aangevuld
G3	staat voor: Groepswerkvorm: Werkvormen in twee- of drietallen
G4	staat voor: Groepswerkvorm: Werkvormen waarbij onderdelen worden samengevoegd tot een werkstuk
G5	staat voor: Groepswerkvorm: Samen een werkstuk maken
S1	staat voor: Symboolwerkvormen waarbij het materiaal het uitgangspunt vormt
S2	staat voor: Symboolwerkvormen waarbij het thema het uitgangspunt vormt
S3	staat voor: Symboolwerkvormen waarbij de deelnemer het symbool bedenkt
S4	staat voor: Symboolwerkvormen met tegenstellingen
A	staat voor: Abstracte werkvormen
AF	staat voor: Abstract-figuratieve werkvormen
F	staat voor: Figuratieve werkvormen
B	staat voor: Beschutte werkvormen
Gf	staat voor: Geleide fantasie werkvormen
Sc	staat voor: (Schrijfwerkvormen)

De werkvormen staan hieronder slechts met een korte benaming aangeduid. Bij het analyseren maakte ik gebruik van een uitgebreidere omschrijving en toelichting.

Module Ik-versterking, Liesbeth Nijse

Ik-doos	I	S3	AF	B	
Personalia	I				Sc
Collage over je smaak	I	S3	F		
Plaatjes van je gewoontes	I		F		
Verbeeldt je relatie tot God	I	S3	AF		
Persoonlijk symbool	I	S3	AF		
Lijst waar je wel/niet goed in bent	I				Sc
Bezieheden	G3				Sc
Collage over zorgen voor jezelf	I	S3	F		
Maak je ideaalbeeld	I	S3	F		
Beeld tegenstelling uit en voeg samen	I	S4	AF		
Beeldt een bemoediging uit	I	S3	F		
Emotie m.b.v. smileys	I		F		
Verzamel plaatjes van je thuis	I		F		
Verbeeldt jezelf als huis	I	S2	F		
Wensen: teken je droomlandschap	I	S2	F		
Tijdsbalk	I		F		
Herinneringen verbeelden	I	S3	AF		
Maak een toekomstplaattegrond	I	S2	F		
Verbeeldt de eetsituatie	I		F		
Familiewapen	I	S2	F		
Foto's van je vrienden	I		F		
Sociogram	I		F		
Verbeeldt complimenten voor elkaar	G2	S3	AF		
Reclamefolder van jezelf	I	S3	F		
Handleiding van jezelf	I				Sc
Bemoediging voor de ander	G2	S3	F		
Collage over je normen en waarden	I	S3	F		
Beroep, studie	G2				Sc
3-luik over psychische gezondheid	I	S3	AF		
Overlevingspakket en omgeving	I	S2	F		
Verbeeldt boodschap aan maatschappij	I	S3	F		
Plaatjes/teksten over kunst en cultuur	I		F		

Atelier Beeldende therapie, Jeanet Geelhoed

Ik-doos	I	S3	AF	B	
Personalia	I				Sc
Persoonlijk symbool	I	S3	AF		
Verbeeldt je relatie tot het Goddelijke	I	S3	AF		

Masker van je zelfbeeld	I	S2	F	
Persoonlijk wapen	I	S2	F	
Collage over zorgen voor jezelf	I	S3	F	
Tijdsbalk	I		F	
Herinneringen verbeelden	I	S3	AF	
Emotie m.b.v. smileys	I		F	
Drieluik: verleden, heden, toekomst	I	S3	AF	
Kleibeeld verhouding ik en de ander	I	S3	AF	
Symbolisch cadeau voor jezelf & ander	G2	S3	AF	
Sociogram	I		F	
Samenwerkingsopdracht	G5		AF	
Monument voor jezelf	I	S3	F	
Bezigheden, beroep/studie	G3			Sc
3-luik over psychische gezondheid	I	S3	AF	
Verbeeldt boodschap aan maatschappij	I	S3	F	
Plaatjes/teksten over kunst en cultuur	I		F	

Module Wie ben ik?, Brigit Siskens

Kennismakingscollage	G1	S3	F	
Jezelf als dier	G1	S2	F	
Jezelf als: bloem/boom/landschap	G1	S2	F	
Levensgroot zelfportret	G1		AF	
Zelfportret met voorwerpen	G1	S2	F	
(Letterlijk) cadeautje voor jezelf	G1		F	
Abstract zelfportret	G1	S3	A	
Zelfportret met spiegel	G1		F	
Zelfportret met aanvullingen	G2	S3	AF	
Collage voor elkaar	G2	S3	F	
Zelfbeeld van spekteen	G1	S3	AF	

Ik-versterkende groep, Wil Gerritsen

Warming-up: zeven, poetsen, plat, punt, mengen, hard, zacht, enz.	G1		A	
Florence Cane	G1		A	
Gevoels-zelfportret	G1	S2	AF	
Doorgeefwerkstuk a.d.h.v. kunstkaarten	G2		AF	
Groepswork: kern eigen werk uitbreiden, integrerend met de burens	G4		AF	
Warming-up: krassen hard, zacht, etc.	G1		A	
Krasvormen	G1		A	
Krassen klein – groot	G1		A	
Gevoelscirkel	G1	S2	A	
Groepswork leiden en volgen	G3		AF	
Afrekenen oude negatieve boodschap	G1	S2	AF	
Warming-up: oefeningen met harde en zachte penseel, veel/weinig water etc.	G1		A	
Samenbrengen van tegenstellingen	G1	S4	AF	
Gevoels-landschap	G1	S2	AF	
Groepsopdracht Territorium en sporen	G5		A	
Positief zelfportret	G1	S3	AF	
Groepsopdracht ieder één kleur	G5		AF	
Groepsportret	G5	S3	AF	
Groepswork leiden en volgen	G3		AF	
Groepswork: kern eigen werk uitbreiden, integrerend met werkstijl van de burens	G4		AF	
Warming-up: Op A3 of A2 smeren dun, dik, met 1 vinger, met hand etc.	G1		A	
Lelijk met iets moois	G1	S4	AF	
Groepsopdracht ieder 1 kleur	G5		AF	
Groepsopdracht territorium en sporen	G5		A	
Warming-up: kneedoefeningen/ruiken				
/voelen/slaan/goeien	G1		A	
Kleidier dat je wilt zijn	G1	S2	F	
Kleidier: laat zien wat je verborgen houdt	G1	S2	F	
Groepswork klei-eiland	G5	S2	F	
Ik—doosje	G1	S3	AF	B

Kado voor jezelf	G1	S3 ⁹	AF	
Kado voor een ander (lootjes trekken)	G2	S3 ¹⁰	AF	
Masker van rol die je zou willen spelen	G1	S2	F	

Identiteitsversterkende groep, Klaske van Laar

Ik-doos	G1	S3	AF	B	
Symbool van jezelf	G1	S3	AF		
Symbool van je buurvrouw	G2	S3	AF		
Kleidier waarin je jezelf herkent	G1	S2	F		
Individueel werken, ieder krijgt opdracht die past bij zijn werkdoel op dat moment	I		AF (verder onbekend daarom AF)		
Samen werkstuk maken met overleg	G5		AF		
Samen werkstuk maken zonder overleg	G5		AF		
Gevoelsportret	G1	S2	A		
Naar elkaar toeschilderen	G3		AF		
Familiewapen met symboliek	G1	S2	F		
Samenwerking: 1 kleur en 1 thema	G5	S3	AF		
Symbolische plattegrond	G1	S2	F		
Collage van perfecte vrouw/man	G1	S3 ¹¹	F		
Drieluik schilderen	G1	S3	AF		
Collage voor ander	G2	S3 ¹²	F		

Identiteitsversterkende training, Marjanne van den Voorde

Persoonlijk abc	G1		F		
Ik-doos	G1	S3	AF	B	
Denkwolkjes	G1				Sc
Doorgeeftekening	G2		F		
Drieluik	G1	S3	AF		
Groepstekening: sporen	G5		F		
Strip	G1		F		
Strip voor ander	G2		F		
Dier kleien	G1	S2	F		
Medaille maken	G1	S3	F		

Identiteitsversterkende meisjesgroep, Madeleine de Vilder

Visitekaartje	G1		F		
Persoonlijk abc	G1		F		
Ik-doos	G1	S3	AF	B	
Dier kleien waarmee verwant	G1	S2	F		
Geleide fantasie: het museum	G1	S2	F		Gf
Denkwolkjes	G1				Sc
Gevoelscirkel	G1	S2	A		
Isoleren van gevoelens	G1	S3	AF		
Voeloefening met klei	G1		AF		
Lelijke en mooie tekening	G1		AF		
Inkleuren lichamelijke klachten	G1	S2	F		
Lichaamstekening pos&neg	G1		F		
Lichaamstekening aanvullen	G2		F		
Lichaamstekening elkaar	G2		F		
Geleide fantasie: de spiegel	G1	S2	F		Gf
Groepstekening: sporen	G5		A		
Samenwerking/grenzen	G5		AF		
Gezinstekening	G1		F		

⁹ Deze werkvorm kan zowel letterlijk als symbolisch worden uitgevoerd. Op basis van de informatie die ik heb, is niet zonder meer aan te geven hoe de werkvorm hier wordt gegeven.

¹⁰ Deze werkvorm kan zowel letterlijk als symbolisch worden uitgevoerd. Op basis van de informatie die ik heb, is niet zonder meer aan te geven hoe de werkvorm hier wordt gegeven.

¹¹ Werkvorm kan zowel letterlijk als symbolisch worden uitgevoerd.

¹² Werkvorm kan zowel letterlijk als symbolisch worden uitgevoerd.

Geneogram (feitelijk)	G1		F	
Familieboom knopen afstand&nabijheid	G1	S2	F	
Gezin in vorm van dieren	G1	S2	F	
Schema mensen om je heen	G1			Sc
Collage over de ideale vrouw	G1		F	
Gezamenlijke tekening ideale vrouw	G5		F	
Collage positieve en negatieve eigenschappen vrouw	G1	S3	F	
Collage positieve en negatieve eigenschappen mannen	G1	S3	F	
Presentje voor afscheidsdoos	G2	S3	AF	
Afscheidsdoos	G1	S3	AF	B
Maken van ansichtkaart voor gg	G2	S3	AF	
Envelop met inhoud	G2	S3	AF	

Aantallen per module							
	LN	JG	BS	WG	KL	MV	MdV
I	29	17	0	0	1	0	0
G1	0	0	9	20	8	7	22
G2	3	1	2	2	2	2	5
G3	1	1	0	2	1	0	0
G4	0	0	0	2	0	0	0
G5	0	1	0	6	3	1	3
Totaal: G1 +G2+G3 +G4	4	3	11	32	14	10	30
Totaal: I +G1+G2 +G3+G4	33	20	11	32	15	10	30
S1	0	0	0	0	0	0	0
S2	5	2	3	8	4	1	7
S3	14	11	5	5	7	3	8
S4	1	0	0	2	0	0	0
Totaal: S1 +S2+S3 +S4	20	13	8	15	11	4	15
A	0	0	1	11	1	1	2
AF	7	9	3	17	9	2	9
F	21	9	7	4	5	6	17
B	1	1	0	1	1	1	2
Gf	0	0	0	0	0	0	2
Sc	5	2	0	0	0	1	2

Bijlage 2: Member checking en aanvullende vragen

Om misverstanden en verkeerde interpretaties te voorkomen en dus de betrouwbaarheid van mijn onderzoek te verhogen heb ik een member checking uitgevoerd. Via de mail heb ik de therapeuten mijn eerste onderzoeksresultaten voorgelegd met de vraag aan te geven of ik dingen verkeerd had geïnterpreteerd etc.

Omdat ik nog wat informatie miste, heb ik tegelijkertijd nog enkele aanvullende vragen over de behandelmodules gesteld.

Omdat niet alle therapeuten toestemming gaven voor het rechtstreeks overnemen van hun antwoorden, staan hieronder alleen de vragen vermeld. Welke informatie ik na de analyse van de modules en werkdocumenten nog miste, verschilde per behandelmodule. Daarom zijn de vragen die ik aan de therapeuten heb gesteld ook per therapeut verschillend. Achter de vraag vermeld ik tussen haakjes aan welke therapeut de vraag is gesteld. Madeleine de Vilder heeft niet meegedaan met de member checking. Daarom staat zij er niet bij.

Member checking:

- Heb ik dingen uit uw module verkeerd geïnterpreteerd of wilt u dingen aanvullen? Zo ja: Benoem deze. (LN, JG, BS, WG, KL, MV)

Aanvullende vragen:

- Wat is de (psychologische) behandelvisie van waaruit u werkt? (LN, JG, BS, WG, KL, MV)
- In welke werkwijze van Smeijsters past uw therapeutische handelwijze? (LN, JG, BS, WG, KL, MV) (palliatief/supportief/re-educatief/re-constructief)
- Hoe zou u uw attitude in deze behandelmodule omschrijven? (LN, JG, BS, WG, KL, MV)
- Welke interventies doet u tijdens de therapiesessies? (LN, JG, BS, WG, KL, MV)
- Onderscheid u verschillende behandelfases in uw module? (LN, JG, BS, WG, KL, MV)
- Gaat het in deze module om een open of een gesloten behandelgroep? (JG, WG)
- Hoeveel cliënten nemen deel aan de groep? (JG)
- Uit hoeveel therapiesessies bestaat uw module? (JG)
- Waarom zijn warming-up oefeningen bij een identiteitsversterkende groep aan te bevelen? (WG)
- U schrijft in uw module dat u variatie aanbrengt in uw nabespreking "b.v. met briefjes, beschrijvingen". Zou u uw vormen van nabespreken willen toelichten? (WG)
- Bij verschillende werkvormen in uw module is de materiaalkeus vrij, welke materialen kiezen cliënten dan zoal? (LN, JG)
- Vindt er aan het einde van alle beeldend therapeutische werkvormen een nabespreking plaats? Zo ja, hoe wordt deze vormgegeven? (KL)
- Welke veranderingen (in gedrag/denken etc.) ziet u bij uw cliënten die de module volgen? (LN, JG, BS, WG, KL, MV)
- Heeft u verder nog opmerkingen die u kwijt wilt? (LN, JG, BS, WG, KL, MV)